

ΙΜΕΠΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Μετανάστες στην Ελλάδα:

Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης / Επιμέλεια

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΜΕΠΟ

Αθήνα, 2008

Μετανάστες στην Ελλάδα:

Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή

Επιστημονική Επιμέλεια:
Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης

Καθηγητής Ψυχολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΙΜΕΠΟ
Αθήνα, 2008

Μετανάστες στην Ελλάδα:

Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή

Επιστημονική Επιμέλεια:

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης

Καθηγητής Ψυχολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΙΜΕΠΟ
Αθήνα, 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό σημείωμα	7
1. Η ταυτότητα της έρευνας	9
<i>Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης</i>	
1.1. Γιατί μια ψυχολογική θεώρηση της μετανάστευσης;	9
1.2. Μέθοδος.....	12
1.3. Τα κεφάλαια του τόμου	14
2. Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μετανάστευση και τον επιπολιτισμό	17
<i>Βασίλης Γ. Παυλόπουλος, Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης</i>	
2.1. Εισαγωγή	17
2.2. Θεωρητικά μοντέλα του επιπολιτισμού	19
2.3. Θεωρητικές προσεγγίσεις του πολιτισμικού κλονισμού	27
2.4. Ερευνητικές υποθέσεις	34
2.5. Σύνοψη – Συμπεράσματα.....	36
3. Κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες της μετανάστευσης	38
<i>Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, Βασίλης Γ. Παυλόπουλος, Κωνσταντίνος Λ. Μυλωνάς</i>	
3.1. Εισαγωγή	38
3.2. Δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών	40
3.3. Κίνητρα μετανάστευσης και λήψη απόφασης.....	48
3.4. Συζήτηση – Συμπεράσματα	50
4. Διεργασίες επιπολιτισμού των μεταναστών	54
<i>Βασίλης Γ. Παυλόπουλος, Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης</i>	
4.1. Εισαγωγή	54
4.2. Διαστάσεις του επιπολιτισμού.....	57
4.3. Στρατηγικές επιπολιτισμού	58
4.4. Επιπολιτισμός και κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες	61
4.5. Συζήτηση – Συμπεράσματα.....	68

5. Επιπτώσεις της μετανάστευσης: Προσαρμογή των μεταναστών	72
<i>Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, Βασίλης Γ. Παυλόπουλος</i>	
5.1. Εισαγωγή	72
5.2. Κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή.....	74
5.3. Ψυχολογική προσαρμογή	75
5.4. Μελλοντικά σχέδια	78
5.5. Προσαρμογή και κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες.....	79
5.6. Προσαρμογή και επιπολιτισμός.....	85
5.7. Συζήτηση - Συμπεράσματα	90
6. Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή: Διαπιστώσεις και προοπτικές	94
<i>Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, Βασίλης Γ. Παυλόπουλος</i>	
Βιβλιογραφία	106
Παράρτημα	115
Ερωτηματολόγιο για μια αναλυτική συνέντευξη με μετανάστες	116
Pyetsor rreth nje interviste te hollesishme me emigrantet.....	122
Анкета для подробного опроса иммигрантов	128
Οι συγγραφείς του τόμου	134

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο τόμος αυτός αποτελεί το επιστέγασμα μιας μακράς και επίπονης ερευνητικής προσπάθειας που είχε ως στόχο να μελετήσει διάφορες όψεις της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των μεταναστών στην Ελλάδα.

Οι δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζει κανείς όταν μελετά έναν ιδιαίτερο πληθυσμό, όπως οι μετανάστες, είναι αρκετές. Οφείλονται δε στην έντονη δυναμική του φαινομένου, στα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που συχνά δυσχεραίνουν τις σχέσεις σε διομαδικό και διαπροσωπικό επίπεδο, στην απουσία εκτενούς και τεκμηριωμένης βιβλιογραφίας, στη δυσκολία εξεύρεσης πόρων για την υλοποίηση του ερευνητικού σχεδίου, για να κατονομάσουμε μερικές από αυτές.

Από το άλλο μέρος, οφείλουμε να επισημάνουμε τα βήματα που έχουν γίνει στη χώρα μας τις τελευταίες δεκαετίες, τα οποία η έρευνα αυτή αξιοποίησε για την ολοκλήρωσή της. Οι κρατικές δομές αποκτούν καλύτερη οργάνωση και στελεχώνονται με πιο εξειδικευμένο προσωπικό, ενώ τα διαθέσιμα μέσα είναι, από τεχνική άποψη, πολύ καλύτερα και πιο εύκολα προσβάσιμα από ό,τι συνέβαινε μόλις μερικά χρόνια πριν.

Αφετηρία αυτής της έρευνας αποτέλεσε ένα πρόγραμμα της Παγκόσμιας Τράπεζας που ανέλαβε να υλοποιήσει ο Τομέας Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών μέσω του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ), το οποίο μου ανέθεσε το διπλό έργο του επιστημονικού υπευθύνου και του συγγραφέα αυτής της μονογραφίας. Επειδή όμως οι δομές δεν είναι «έρημες και απρόσωπες», θα ήθελα με την ευκαιρία αυτή να αναφερθώ στα πρόσωπα που συνέβαλαν, με τον ένα τρόπο ή με τον άλλο, στην ευόδωση της προσπάθειας. Τους ευχαριστώ όλους.

Ο Αλέξανδρος Ζαβός, Πρόεδρος του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής, το Δ.Σ. του Ινστιτούτου και το προσωπικό του προσέφεραν αμέριστη στήριξη σε κάθε επίπεδο και φάση. Διαμεσολάβησαν αποφασιστικά σε κρατικές και νομαρχιακές υπηρεσίες, σε διάφορα σημεία της Ελλάδας, καθώς και σε οργανώσεις ή συλλόγους μεταναστών, ώστε οι ερευνητικοί βοηθοί να έχουν πρόσβαση σε εν δυνάμει συμμετέχοντες καλύπτοντας τα έξοδα για τη μετακίνησή τους.

Ο Θεόδωρος Λιανός, Καθηγητής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος μελέτησε τις οικονομικές όψεις των μεταναστών, εκτός από πολύτιμος συνεργάτης και συνοδοιπόρος σε όλες τις φάσεις της έρευνας, υπήρξε το πρόσωπο που έφερε τη συγκεκριμένη ερευνητική πρόταση στην Ελλάδα και στο ΙΜΕΠΟ.

Ο Βασίλης Παυλόπουλος, Λέκτορας Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, συνέβαλε στην οργάνωση του ερευνητικού σχεδίου και στη διεξαγωγή των στατιστικών αναλύσεων, ενώ επίσης είναι συν-συγγραφέας σε κεφάλαια της ειδικότητάς του.

Ο Κώστας Μυλωνάς, Επίκουρος Καθηγητής Μεθοδολογίας Επιστημονικής Έρευνας και Στατιστικής στην Ψυχολογία, στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, προσέφερε τις ειδικές γνώσεις του σε θέματα μεθοδολογίας έρευνας και στατιστικής και είναι συν-συγγραφέας σε ένα κεφάλαιο του παρόντος τόμου.

Την ερευνητική ομάδα για τη συλλογή των δεδομένων αποτέλεσαν: η Μαρίνα Ντάλλα, διδάκτωρ Ψυχολογίας, και οι Λουκία Δημητρίου, Έλενα Δημοπούλου, Μαριάννα Κριμιζή, Χρυσούλα Κωστοπούλου, Κωνσταντίνα Μαυρομμάτη, Ελευθερία Μυλωνά, Μαρίνα Νικολαΐδου, Χρυσάνθη Ξανθοπούλου, Κωνσταντίνα Σαρασιώτη, Ευγενία Τραγοπούλου και Μαρίνα Ψωμά, φοιτήτριες του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Σχολικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Κλείνοντας αυτό το σύντομο εισαγωγικό σημείωμα, θέλω να ευχαριστήσω θερμά τους οργανωμένους συλλόγους και τις κοινότητες των μεταναστών για το ενδιαφέρον και την εμπιστοσύνη που έδειξαν στον ερευνητικό υπεύθυνο και τους βοηθούς ερευνητές. Ιδιαίτερως, ευχαριστώ τους ίδιους τους μετανάστες που συμμετείχαν εθελοντικά και ανιδιοτελώς προσφέροντας τη δική τους πολύτιμη οπτική, η οποία αποτέλεσε την «πρώτη ύλη» της παρούσας έρευνας.

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2008
Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης

1. Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης

1.1. Γιατί μια ψυχολογική θεώρηση της μετανάστευσης;

«Με εξαίρεση τους μεγάλους σε ηλικία Έλληνες, οι νέοι Έλληνες αγνοούν την ιστορία της Αιθιοπίας και σε κάθε επαφή και συζήτηση προσπαθούν να συνδέσουν την Αιθιοπία με την πείνα και τη δυστυχία και αυτό εύκολα προσβάλλει και θίγει κάθε Αιθίοπα.» ... «Τι ζητάμε απ' τους Έλληνες; Μόνο σεβασμό.» ... «Το πιο σημαντικό ήταν ίσως ότι, με τη νομιμοποίησή τους στην Ελλάδα, οι Βούλγαροι μετανάστες απέκτησαν και πάλι την ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους.»¹

Αναμφίβολα η μετανάστευση συνιστά μια πολυσύνθετη πραγματικότητα, ένα φαινόμενο με ποικίλες όψεις τόσο στην αφετηρία του όσο και στους τρόπους αντιμετώπισής του. Οι άνθρωποι μετακινούνται σε άλλες χώρες για πληθώρα λόγων, οι οργανωμένες πολιτείες διαμορφώνουν και υιοθετούν στρατηγικές υποδοχής και ένταξης των μεταναστών, το νομοθετικό σύστημα συμπληρώνεται με νέους κανόνες, η κοινωνία των γηγενών καλείται να μεταβάλει στάσεις, αξίες και τρόπους συμπεριφοράς σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο, η οικονομία και οι οικονομικοί αναλυτές προβαίνουν σε υπολογισμούς και απολογισμούς των επιπτώσεων της παρουσίας των μεταναστών. Έτσι, στο ερευνητικό πεδίο της μετανάστευσης συναντώνται ειδικοί από επιστημονικούς κλάδους, όπως η Πολιτική Επιστήμη, η Οικονομία, η Νομική, οι κοινωνικές επιστήμες, κ.ά. Ωστόσο, χωρίς διάθεση υποβάθμισης των άλλων τομέων, ο επιπολιτισμός και η διαπολιτισμική επαφή είναι διεργασίες, καταρχήν, ψυχολογικές (Chun, Balls-Organista, & Martin, 2003). Τα αποσπάσματα-δηλώσεις της πρώτης παραγράφου του κειμένου αυτού, παρά τον αναγκαστικά μεροληπτικό χαρακτήρα της επιλογής τους, δηλώνουν ότι, πέρα και πάνω από την «αντικειμενική» κοινωνικοδημογραφική αντιξοότητα που συνοδεύει συνήθως τους μετανάστες, η επιτυχία ή μη της προσαρμογής τους συνδέεται και με τον τρόπο που οι ίδιοι προσλαμβάνουν τις διομαδικές σχέσεις, με τις στρατηγικές που επιστρατεύουν για να αντιμετωπίσουν την επαπειλούμενη υποβάθμιση της κοινωνικής τους ταυτότητας και με τη δυνατότητα να κινητοποιούνται για την επίτευξη ρεαλιστικών στόχων και προσδοκιών, τόσο για τους ίδιους όσο και για τα παιδιά τους (Berry, 1997. Berry & Sam, 1996. Ward & Rana-Deuba, 1999). Οι παράγοντες αυτοί αποτελούν αντικείμενο μελέτης της Ψυχολογίας.

¹ Τα αποσπάσματα ανήκουν στους Αγιαλέου Γονόρκνεχ (Αιθιοπία), Μάρτιν Κούκα (Αλβανία) και Ευγενία Μάρκοβα (Βουλγαρία), αντίστοιχα, και περιλαμβάνονται στην ενότητα «Ο λόγος των μεταναστών – Οι κοινότητες» του τόμου «Μετανάστες στην Ελλάδα» (Μαρβάκης, Παρσάνογλου, & Παύλου, 2001).

Αλλά και από τη σκοπιά της ευρύτερης κοινωνίας στη χώρα υποδοχής, η άγνοια γύρω από την κοινωνικοψυχολογική πραγματικότητα της διομαδικής επαφής φέρνει σε αμηχανία όσους επιμένουν να ερμηνεύουν τις στάσεις των γηγενών απέναντι στους μετανάστες με όρους αποκλειστικά οικονομικοτεχνικούς. Είναι προφανές ότι η συντήρηση – και πολλές φορές, η εκμετάλλευση – στερεοτυπικών αντιλήψεων, όπως του «εγκληματία μετανάστη» ή της «αυξανόμενης ανεργίας λόγω της εισροής μεταναστών», δεν δικαιολογείται από τα πραγματικά δεδομένα και τις επίσημες στατιστικές². Αντιθέτως, τέτοια φαινόμενα μπορούν να ερμηνευθούν στα πλαίσια ψυχολογικών θεωριών για την κοινωνική επιρροή, την εθνική ταυτότητα και τις διομαδικές σχέσεις.

Τα παραπάνω επιχειρήματα δεν επιδιώκουν βεβαίως να συνηγορήσουν υπέρ της υπεροχής της ψυχολογικής οπτικής έναντι άλλων επιστημονικών πεδίων στην κατανόηση και ερμηνεία των ζητημάτων που άπτονται της μετανάστευσης. Αντιθέτως, σκοπεύουν να αναδείξουν την ανάγκη διεπιστημονικής προσέγγισης σε ένα τόσο πολυσύνθετο και δυναμικό ερευνητικό πεδίο. Εξάλλου, οι έρευνες καταδεικνύουν ότι υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στους τομείς της προσαρμογής των μεταναστών. Για παράδειγμα, έχει βρεθεί ότι η όποια βελτίωση στον κοινωνικο-πολιτισμικό τομέα προηγείται συνήθως αυτής στον ψυχολογικό τομέα (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006a,b).

Υπάρχει τουλάχιστον ένας ακόμη λόγος για να τονιστεί η ανάγκη συμβολής της Ψυχολογίας στη μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου. Αυτός έχει να κάνει με τη σχετική υστέρηση της ψυχολογικής έρευνας, συγκριτικά με άλλους κλάδους που είναι ενεργοί στο χώρο αυτό στην Ελλάδα. Οι ενδιαφερόμενοι θα εντοπίσουν κυρίως μελέτες με ομογενείς παλινοστούντες (π.χ. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993) ή με παιδιά (π.χ. Παπαστυλιανού, 2005) και εφήβους (π.χ. Μόττη-Στεφανίδη, Ντάλλα, Παπαθανασίου, Τάκης, & Παυλόπουλος, 2006). Λιγότερες είναι οι εμπειρικές μελέτες με δείγματα ενηλίκων μεταναστών, ενώ άλλες είναι περισσότερο κοινωνιολογικού (π.χ. Καρύδης, 1996) ή παιδαγωγικού (π.χ. Τραβασάρου, 2001), παρά ψυχολογικού προσανατολισμού, χωρίς βέβαια αυτό να τις καθιστά λιγότερο ενδιαφέρουσες.

Από το άλλο μέρος, η ανάγκη για εμπειρικά δεδομένα και για τεκμηριωμένη γνώση γίνεται επιτακτική σε ευθεία συνάρτηση με την αύξηση του αριθμού των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007a. Νικολάου, 2000). Το ίδιο αναγκαία είναι η χάραξη πολιτικής προς την κατεύθυνση της πολυπολιτισμικότητας (ή δια-πολιτισμικότητας) και της ανεκτικότητας μέσα από την καλύτερη κατανόηση και αναγνώριση των νέων δεδομένων που συνεπάγεται η

² Για εκτενή ανάλυση των επιπτώσεων της μετανάστευσης στους τομείς της εγκληματικότητας και της οικονομίας στην Ελλάδα, βλ. Καρύδης (1996) και Ναξάκης & Χλέτσος (2001), αντίστοιχα.

παρουσία των μεταναστών σε μία, μέχρι πρόσφατα, εθνικά ομοιογενή κοινωνία, όπως η ελληνική.

Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι οι όποιες ελλείψεις στον εγχώριο ερευνητικό τομέα θα ήταν δυνατόν να αναπληρωθούν από μια προσεκτική μελέτη της συναφούς βιβλιογραφίας διεθνώς. Είναι γεγονός ότι η ψυχολογική έρευνα για τη μετανάστευση έχει κάνει σημαντικά βήματα όσον αφορά στα θεωρητικά μοντέλα και τα μεθοδολογικά ζητήματα. Υπάρχει αξιόλογη ποικιλία εργαλείων για τη μέτρηση του επιπολιτισμού (βλ. Arends-Tóth & van de Vijver, 2006), καθώς και υποδείγματα μελετών που συγκρίνουν πολλαπλές ομάδες μεταναστών και χώρες υποδοχής ταυτοχρόνως (π.χ. Berry et al., 2006a,b) και αντιμετωπίζουν επιτυχώς αρκετές από τις αδυναμίες και τους περιορισμούς παλαιότερων ερευνών. Όμως η μεταφορά ερευνητικών πορισμάτων από ένα πολιτισμικό πλαίσιο σε άλλο είναι αδόκιμη και παρακινδυνευμένη, ιδιαίτερα σε εφαρμοσμένα πεδία, όπως αυτό της μετανάστευσης, όπου τα αποτελέσματα είναι συνάρτηση περιστασιακών, οικολογικών, και άλλων παραγόντων πλαισίου. Αυτός εξάλλου είναι ο κύριος λόγος για τον οποίο ορισμένες φορές οι έρευνες φαίνεται να καταλήγουν σε αντιφατικά έως και αντικρουόμενα αποτελέσματα. Επομένως, χρειάζεται καλή γνώση των συνθηκών και προσεκτική διεξαγωγή ερευνών πεδίου για την προώθηση της γνώσης γύρω από τη μετανάστευση στην Ελλάδα σήμερα.

Σε αυτό το διαπιστωμένο κενό κινείται η έρευνα που παρουσιάζεται στον παρόντα τόμο. Ξεκινώντας από ένα υλικό προσανατολισμένο κυρίως σε οικονομικές παραμέτρους, όπως υπαγόρευε το ερωτηματολόγιο της Παγκόσμιας Τράπεζας που χορηγήθηκε στους συμμετέχοντες, επιχειρήσαμε να εφαρμόσουμε τα θεωρητικά μοντέλα της μετανάστευσης για να διαμορφώσουμε ερευνητικά ερωτήματα ψυχολογικού ενδιαφέροντος και οπτικής. Τα ερωτήματα αυτά επικεντρώνονται στη διερεύνηση του επιπολιτισμού σε συνάρτηση με την προσαρμογή των μεταναστών στην Ελλάδα και έχουν ως εξής:

- α. Ποιους τρόπους επιστρατεύουν οι μετανάστες για να αντιμετωπίσουν τις πιέσεις και τις προκλήσεις της διαπολιτισμικής επαφής; Ποιες είναι οι στρατηγικές επιπολιτισμού που υιοθετούν;
- β. Ποιο είναι το επίπεδο της προσαρμογής τους, όσον αφορά στον κοινωνικο-οικονομικό και τον ψυχολογικό τομέα;
- γ. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στις διαστάσεις του επιπολιτισμού και στην ποιότητα της προσαρμογής;

Οι παραπάνω μεταβλητές μελετήθηκαν σε συνάρτηση με δημογραφικούς και ψυχοκοινωνικούς παράγοντες συναφείς με τη χώρα καταγωγής και την Ελλάδα, όπως είναι το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η οικογενειακή κατάσταση, τα κίνητρα της μετανάστευσης και ο τρόπος λήψης της απόφασης για μετακίνηση. Επιπλέον, τα ερευνητικά ερωτήματα μετατρέπονται, κατά περίπτωση, σε πιο συγκεκριμένες υποθέσεις, ανάλογα με τα δεδομένα της συναφούς βιβλιογραφίας, τα οποία παρουσιάζονται στο επόμενο κεφάλαιο.

Ας σημειωθεί ότι οι παραπάνω συναφείς με τη μετανάστευση κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες δεν αποτελούν αντικείμενο μελέτης αποκλειστικά της Ψυχολογίας, αλλά απαντώνται και στις ερευνητικές απόπειρες άλλων κλάδων, όπως της Οικονομικής Επιστήμης (π.χ. Λιανός, 2007) και της Παιδαγωγικής (π.χ. Νικολάου, 2000). Η ιδιαιτερότητα της παρούσας προσέγγισης, η οποία εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο της Κοινωνικής και της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας, εντοπίζεται στη διάρθωση των τεσσάρων επιπέδων της κοινωνικοψυχολογικής πραγματικότητας, δηλαδή του ενδοατομικού, του διατομικού, του διομαδικού και του ιδεολογικού (Doise, 2001). Όπως επισημαίνει ο Παπαστάμου (2001), οι μελέτες που αυτοπεριορίζουν την ερμηνεία των ευρημάτων τους σε ένα και μόνο από τα παραπάνω επίπεδα ανάλυσης αδυνατούν να προσφέρουν μια πληρέστερη κατανόηση των φαινομένων που εξετάζουν, καθώς αγνοούν τους μηχανισμούς διαφορετικών επιπέδων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους επηρεάζοντας τα αποτελέσματα των αναλύσεων. Θα λέγαμε ότι η μελέτη του πολιτισμού εμπίπτει στα «υψηλότερα» επίπεδα ανάλυσης (Παυλόπουλος, 2006β), δηλαδή το διομαδικό και το ιδεολογικό ή αναπαραστασιακό, εφόσον περιλαμβάνει τις κοινωνικές παραμέτρους (αξίες, κοινωνικές αναπαραστάσεις) που χρησιμοποιούνται ως εργαλεία συλλογικής νοηματοδότησης, καθώς και τους μηχανισμούς κοινωνικοποίησης για την αναπαραγωγή των νοημάτων αυτών.

1.2. Μέθοδος

Για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων υιοθετήθηκε η μέθοδος της δομημένης συνέντευξης με τη χρήση ερωτηματολογίου, όπου οι ερευνητικοί βοηθοί κατέγραφαν τις απαντήσεις των συμμετεχόντων. Το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου αυτού καθορίστηκε εξ αρχής πάνω στη βάση του ερευνητικού προγράμματος της Παγκόσμιας Τράπεζας, με περιορισμένη δυνατότητα παρέμβασης των ερευνητικών υπευθύνων στην Ελλάδα. Οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν, αφορούν σε δημογραφικά στοιχεία (εθνικότητα, φύλο, ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης, οικογενειακή κατάσταση, διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα), στα κίνητρα της μετανάστευσης, στον τρόπο λήψης της απόφασης και σε ζητήματα σχετικά με τη μετακίνηση, την εργασιακή/επαγγελματική κατάσταση και εμπειρία στη χώρα προέλευσης και στη χώρα υποδοχής, οικονομικές και κοινωνικές όψεις της μετανάστευσης (π.χ. τρόποι αποταμίευσης, αποστολή χρημάτων στη χώρα καταγωγής, επαγγελματικά σχέδια και δυσκολίες στην υλοποίησή τους, αξιολόγηση των θετικών και αρνητικών σημείων της μετανάστευσης). Στο τέλος, συμπεριλήφθηκαν ορισμένες ερωτήσεις που αφορούν ψυχοκοινωνικές παραμέτρους (π.χ. βαθμός επαφής με τους συμπατριώτες και με τους Έλληνες, συχνότητα χρήσης της μητρικής και της ελληνικής γλώσσας, επίπεδο ικανοποίησης συγκριτικά με τις αρχικές προσδοκίες, σχέδια για το μέλλον).

Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε και προσαρμόστηκε στην ελληνική γλώσσα με βάση την «πρωτότυπη» αγγλική έκδοση. Επιπλέον, δημιουργήθηκαν εκδόσεις στην αλβανική και στη ρωσική γλώσσα, με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης, σε συνεργασία με δύο δίγλωσσους μεταφραστές για κάθε γλώσσα, οι οποίοι εργάστηκαν ανεξάρτητα. Βασική επιδίωξη ήταν η κάλυψη των επικοινωνιακών δυνατοτήτων κατά το δυνατόν μεγαλύτερου ποσοστού μεταναστών στην Ελλάδα σήμερα.

Ορισμένες μεθοδολογικές παρατηρήσεις είναι απαραίτητες σε αυτό το σημείο. Καταρχήν, όσον αφορά στον τρόπο επιλογής του δείγματος, η φύση της έρευνας κατέστησε μη εφικτή την εφαρμογή της απλής τυχαίας δειγματοληψίας για τον εντοπισμό των συμμετεχόντων. Οι μετανάστες είναι ένας «ρευστός» πληθυσμός που μετακινείται συνεχώς, με αποτέλεσμα η σύνθεσή του να μεταβάλλεται, ενώ και το καθεστώς νομιμότητας που έχουν εξασφαλίσει, ποικίλλει μεταξύ ατόμων και εθνοπολιτισμικών ομάδων δυσχεραίνοντας σημαντικά την προσέγγιση και την επαφή μαζί τους. Από την άποψη αυτή, το δείγμα δεν μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό του συνόλου των μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα, με βάση την αυστηρή εφαρμογή των μεθοδολογικών προϋποθέσεων. Διαθέτει, ωστόσο, ικανοποιητική οικολογική εγκυρότητα, η οποία προκύπτει από τη γεωγραφική διασπορά και τον τρόπο προσέγγισης των συμμετεχόντων, όπως θα φανεί παρακάτω.

Για τη συμμετοχή στην έρευνα τέθηκαν τα εξής κριτήρια: (α) Οι συμμετέχοντες έπρεπε να έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα, εκτός Ελλάδας. Αυτό σημαίνει ότι μετανάστες δεύτερης ή τρίτης γενιάς, οι οποίοι έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα από αλλοδαπούς γονείς, δεν συμμετείχαν στην έρευνα. Επίσης, αποκλείστηκαν από το δείγμα τα άτομα που είχαν γεννηθεί στην αλλοδαπή από γονείς ελληνικής καταγωγής, καθώς και οι παλιννοστούντες. Τέλος, δεν συμμετείχαν άτομα που χαρακτηρίζονταν επισήμως ως πρόσφυγες. (β) Οι συμμετέχοντες έπρεπε να είναι ενήλικοι (άνω των 18 ετών). (γ) Η στοιχειώδης γνώση της ελληνικής ή της αγγλικής γλώσσας, τουλάχιστον σε επίπεδο προφορικής επικοινωνίας, δεν ήταν υποχρεωτική για συμμετοχή στην έρευνα αλλά αποτέλεσε εκ των πραγμάτων την ελάχιστη προϋπόθεση για συνεννόηση με τους ερευνητές.

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 601³ μετανάστες που πληρούσαν τις παραπάνω συνθήκες. Λεπτομερής περιγραφή των δημογραφικών χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων δίνεται στο Κεφ. 3. Η προσέγγισή τους έγινε με διάφορους

³ Σημειώνεται ότι ο αριθμός αυτός αναφέρεται στο τελικό συμμετέχον δείγμα στην έρευνα, όπως αυτός διαμορφώθηκε μετά τον αποκλεισμό 6 ερωτηματολογίων λόγω ελλείπων πληροφοριών στις ψυχολογικές μετρήσεις.

τρόπους: (α) μέσω συλλόγων που έχουν δημιουργήσει σε αρκετές πόλεις της Ελλάδας, (β) σε νομαρχιακές ή δημοτικές υπηρεσίες, στις οποίες απευθύνονται οι μετανάστες για τη ρύθμιση θεμάτων, όπως η άδεια παραμονής και εργασίας, (γ) μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων που επικεντρώνουν τη δράση τους σε μετανάστες (π.χ. παρέχοντας δωρεάν μαθήματα ελληνικής γλώσσας), και (δ) με προσωπική επαφή σε χώρους όπου συχνάζουν μετανάστες (π.χ. καφετέριες, πλατείες).

Όλες οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν σε ατομική βάση. Ο βοηθός ερευνητής διατύπωνε προφορικά τις ερωτήσεις και κατέγραφε τις απαντήσεις στο έντυπο. Αρκετοί, ωστόσο, ήταν οι μετανάστες που προτίμησαν να συμπληρώσουν οι ίδιοι τα ερωτηματολόγια επιλέγοντας μία από τις διαθέσιμες γλωσσικές εκδόσεις (ελληνική, αλβανική, ρωσική, αγγλική). Και σε αυτές τις περιπτώσεις, πάντως, η χορήγηση ήταν ατομική και ο βοηθός ερευνητής ήταν παρών καθ' όλη τη διάρκεια συμπλήρωσης των στοιχείων.

Η διαδικασία συλλογής των δεδομένων διάρκεσε σχεδόν ένα έτος, από τις αρχές μέχρι το φθινόπωρο του 2006. Επιχειρήθηκε η κάλυψη κατά το δυνατόν μεγαλύτερου εύρους της ελληνικής επικράτειας: μεγάλα αστικά κέντρα, μικρές πόλεις και αγροτικές περιοχές στην ηπειρωτική χώρα και τα νησιά.

1.3. Τα κεφάλαια του τόμου

Ο τόμος αυτός αποτελείται από έξι (6) κεφάλαια που συμπληρώνονται από τη βιβλιογραφία και το παράρτημα. Καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε κάθε κεφάλαιο να έχει τη δική του νοηματική αυτοτέλεια, ενώ συγχρόνως τα κεφάλαια στη διαδοχή τους να διατηρούν έναν βαθμό εσωτερικής συνοχής και εννοιολογικής συνέχειας, καθώς ουσιαστικά «διηγούνται» τα επεισόδια μιας ιστορίας, της ιστορίας μίας εμπειρικής έρευνας.

Στο παρόν, πρώτο, κεφάλαιο επιχειρήθηκε να αναδειχθούν οι λόγοι που καθιστούν χρήσιμη μια ψυχολογική έρευνα για την προσαρμογή των μεταναστών στην Ελλάδα σήμερα. Επίσης, έγιναν ορισμένες παρατηρήσεις μεθοδολογικής φύσεως, οι οποίες σκοπεύουν να διευκολύνουν τον αναγνώστη να κατανοήσει τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας και, κατά κάποιο τρόπο, αποτελούν πρώτες ενδείξεις εσωτερικής και εξωτερικής εγκυρότητας. Η διάρθρωση των επόμενων κεφαλαίων του τόμου έχει ως εξής:

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται εκτενώς το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας, που είναι η ψυχολογική προσέγγιση του επιπολιτισμού. Ορίζονται οι υπό

μελέτη έννοιες και γίνεται ανασκόπηση της διεθνούς και της ελληνόφωνης βιβλιογραφίας. Στη συνέχεια, παρατίθενται και σχολιάζονται στοιχεία για την ελληνική πραγματικότητα, με σκοπό να αναδειχθούν οι σημαντικότερες από τις διαφαινόμενες τάσεις στο χώρο αυτόν. Επίσης, παρουσιάζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις του «πολιτισμικού κλονισμού». Τέλος, παρατίθενται οι ερευνητικές υποθέσεις, όπως προέκυψαν από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Το κεφάλαιο αυτό δεν περιλαμβάνει ερευνητικά δεδομένα. Αποτελεί, θα λέγαμε, τη θεωρητική βάση της έρευνας. Η σημασία της ενότητας αυτής βρίσκεται στο γεγονός ότι παρέχει τα εφόδια για την κατανόηση και ερμηνεία των ευρημάτων. Χωρίς την ύπαρξη μιας συνεκτικής θεώρησης, τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων θα ήταν απλή συσσώρευση αριθμών και συμβόλων, χωρίς συνέχεια, συνέπεια και συνεκτικότητα.

Το τρίτο κεφάλαιο τιτλοφορείται «Κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες της μετανάστευσης». Πρόκειται ουσιαστικά για μια εκτενή και αναλυτική περιγραφή των δημογραφικών χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων, αλλά όχι μόνο. Σε μια έρευνα για τη μετανάστευση, του μεγέθους και της γεωγραφικής κάλυψης που επιχειρήθηκε, η ίδια δημογραφική σύνθεση του δείγματος αποτελεί ένα ενδιαφέρον εύρημα και προσφέρει υλικό κατάλληλο για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, ορισμένα από τα συμπεράσματα αυτά έρχονται να καταρρίψουν υπάρχοντα στερεότυπα και προκαταλήψεις για τα χαρακτηριστικά των μεταναστών στη χώρα μας. Ας μη λησμονούμε, επίσης, ότι η καλή γνώση του δείγματος προσφέρει πιθανές εναλλακτικές, μη ερευνητικές, ερμηνείες των ευρημάτων και οριοθετεί τον πληθυσμό στον οποίο είναι δυνατό να γενικευθούν τα ερευνητικά πορίσματα.

Το τέταρτο κεφάλαιο βρίσκεται στον πυρήνα της ψυχολογικής μελέτης της μετανάστευσης, που είναι οι διαστάσεις του επιπολιτισμού. Ο επιπολιτισμός αναφέρεται στις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα κατά τη διαπολιτισμική επαφή των μεταναστών με τα μέλη της κοινωνίας της χώρας υποδοχής. Οι διεργασίες αυτές παρεμβάλλονται ανάμεσα στους παράγοντες που προηγούνται της μετακίνησης των μεταναστών από τη χώρα προέλευσης, αφενός, και στις παραμέτρους της προσαρμογής τους στην Ελλάδα, αφετέρου, τις οποίες αναμένεται ως ένα βαθμό να επηρεάζουν. Στην έρευνά μας χρησιμοποιήθηκε ένας συνδυασμός τεχνικών εστιασμένων στα άτομα και στις μεταβλητές, με σκοπό την καλύτερη κατανόηση των δεδομένων. Η υιοθέτηση ενός θεωρητικού μοντέλου δεν στάθηκε εμπόδιο στον εντοπισμό εμπειρικά αναδυόμενων διαστάσεων, η σημασία των οποίων αποτιμάται με τη βοήθεια της συναφούς βιβλιογραφίας. Η μελέτη των επιπολιτισμικών διεργασιών γίνεται επίσης σε συνάρτηση με κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες. Τα συμπεράσματα προλειαίνουν το έδαφος για τη διερεύνηση της προσαρμογής των μεταναστών, η οποία ακολουθεί.

Το πέμπτο κεφάλαιο, όπως αναφέρθηκε, επικεντρώνεται στην προσαρμογή των μεταναστών. Εφόσον στην έρευνα δεν εντάχθηκε ομάδα Ελλήνων για να χρησιμεύσει ως εξωτερικό κριτήριο αναφοράς, η αποτίμηση της ποιότητας της προσαρμογής γίνεται σε σχέση με δημογραφικά στοιχεία, ιδιαίτερος δε μεταξύ των διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων που συμμετείχαν. Μελετήθηκαν δύο όψεις της προσαρμογής, η κοινωνικο-οικονομική και η ψυχολογική. Επιπλέον, παρουσιάζονται στοιχεία σχετικά με τις προσδοκίες και τους μελλοντικούς στόχους των μεταναστών. Από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία της έρευνας είναι αναμφισβήτητη η ενότητα που αφορά στη συσχέτιση της προσαρμογής με τις διαστάσεις του επιπολιτισμού, που αποτελούσε κεντρικό ερευνητικό στόχο. Από την ενότητα αυτή προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα αναφορικά με τις διεργασίες μέσω των οποίων η σύναψη σχέσεων με συμπατριώτες και με Έλληνες συνδέεται με τις όψεις της προσαρμογής των μεταναστών στην Ελλάδα. Η επιβεβαίωση της σχέσης μεταξύ επιπολιτισμού και προσαρμογής αποτελεί ίσως τη σημαντικότερη συνεισφορά της Ψυχολογίας στη μελέτη των μεταναστευτικών φαινομένων.

Το έκτο κεφάλαιο επιχειρεί να συνοψίσει τα βασικά ερευνητικά συμπεράσματα. Αυτό, σε πιο περιορισμένη έκταση, γίνεται επίσης στο τέλος καθενός από τα προηγούμενα κεφάλαια. Ωστόσο εδώ η παρουσίαση είναι πιο συγκεντρωτική και ολοκληρωμένη, με τη μορφή κωδικοποιημένων απαντήσεων στις ερευνητικές υποθέσεις, όπως αυτές τέθηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο. Επιπλέον, η ενότητα αυτή συζητά τους περιορισμούς και τις προεκτάσεις των ευρημάτων σε θεωρητικό και εφαρμοσμένο επίπεδο.

Ο τόμος συμπληρώνεται από τον βιβλιογραφικό κατάλογο και το παράρτημα, στο οποίο παρατίθενται οι θεματικές ενότητες του ερωτηματολογίου, οι οποίες αξιοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα, στην ελληνική, την αλβανική και τη ρωσική γλώσσα.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

*Βασίλης Γ. Παυλόπουλος
Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης*

2.1. Εισαγωγή

Οι μετακινήσεις ατόμων ή ομάδων εντός και μεταξύ κρατών, εθνών και πολιτισμών είναι φαινόμενα τόσο παλιά όσο η ίδια η ιστορία της ανθρωπότητας. Στις μέρες μας, η μετανάστευση αποτελεί μία από τις πλέον σύνθετες όσο και αμφιλεγόμενες προκλήσεις που καλούνται να διαχειριστούν οι σύγχρονες κοινωνίες. Με την ώθηση που δίνεται διαμέσου των διαύλων επικοινωνίας και μεταφορών στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, αλλά και υπό το βάρος τραγικών καταστάσεων ή γεγονότων, όπως η φτώχεια, οι διωγμοί και οι βίαιες γεωπολιτικές ανακατατάξεις, οι μετανάστες συγκροτούν ένα «λανθάνον» έθνος με πληθυσμό που το 2005 έφτανε τα 191 εκατομμύρια ανθρώπους παγκοσμίως. Στον αριθμό αυτόν πρέπει να προστεθούν άλλα 14 εκατομμύρια περίπου προσφύγων (UN Population Division, 2006).

Η πραγματικότητα στη χώρα μας, όπως αποτυπώνεται σε επίσημες και ανεπίσημες στατιστικές, δεν αφήνει αμφιβολία για τις τρέχουσες τάσεις. Ο αριθμός των μεταναστών στην Ελλάδα σχεδόν πενταπλασιάστηκε ανάμεσα σε δύο απογραφές, μεταξύ 1991-2001 (ΕΣΥΕ, 2001), ενώ σήμερα υπολογίζεται σε κάτι λιγότερο από 1 εκατομμύριο ή 8,8% του γενικού πληθυσμού (ΙΟΜ, 2007). Σχεδόν άλλοι τόσοι υπολογίζεται ότι είναι οι παράνομοι μετανάστες, παρά το γεγονός ότι οι απελάσεις ξεπερνούν τις 200.000 ετησίως (Fakiolas, 2003). Στα σχολεία Α/θμιας και Β/θμιας εκπαίδευσης φοιτούν περί τις 100.000 παιδιά μεταναστών, τα οποία αντιστοιχούν στο 6,7% του μαθητικού πληθυσμού, με σαφώς αυξητική τάση (Γκότοβος & Μάρκου, 2004). Στα παραπάνω μεγέθη πρέπει να προστεθεί σημαντικός αριθμός παλιννοστούντων ομογενών, κυρίως από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (υπολογίζονται σε περίπου 160.000, βλ. Έμκε-Πουλοπούλου, 2005) και, σε μικρότερα ποσοστά, από τη Βόρεια Ήπειρο, τη δυτική Ευρώπη και υπερπόντιες χώρες (Γερμανία, ΗΠΑ, Αυστραλία, κ.ά.). Η ελληνική κοινωνία αποδείχτηκε ανέτοιμη να ενσωματώσει αυτό τον αριθμό των μεταναστών σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα (Νικολάου, 2000).

Οι πολυσύνθετες και πολυεπίπεδες επιπτώσεις της μετανάστευσης, τόσο για τα άτομα που μετακινούνται όσο και για τις κοινωνίες υποδοχής, αλλά και τα αυξανόμενα μεγέθη των σχετικών δεικτών παγκοσμίως και στη χώρα μας, όπως συνοπτικά παρουσιάστηκαν παραπάνω, δικαιολογούν γιατί η μετανάστευση συνιστά

εφαρμοσμένο πεδίο συνάντησης επιστημόνων από χώρους τόσο διαφορετικούς, όσο η Νομική, η Οικονομία, η Κοινωνιολογία, η Παιδαγωγική και η Ψυχολογία. Η συμβολή της τελευταίας συνίσταται στη μελέτη της διαδικασίας του επιπολιτισμού, δηλαδή της επαφής μεταξύ ατόμων ή ομάδων που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα (βλ. Sam & Berry, 2006, για ενδελεχή ανασκόπηση των σύγχρονων θεωρητικών και εμπειρικών δεδομένων πάνω στο θέμα αυτό). Ως οικολογική μετάβαση, η πρόκληση της μετανάστευσης κινητοποιεί ψυχικές διεργασίες που άλλοτε συνεπάγονται ψυχολογική φθορά και κόστος, ενώ άλλοτε οδηγούν σε ψυχολογική ανάπτυξη και ωρίμανση (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Επομένως, είναι πραγματικά δύσκολο να παρακολουθήσουμε και να κατανοήσουμε τις ποικίλες όψεις της προσαρμογής (οικολογικής, οικονομικής, κοινωνικής) των μεταναστών στη χώρα υποδοχής δίχως να λάβουμε υπόψη ζητήματα όπως τα στάδια διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας, η αναδυόμενη διγλωσσία, το επιπολιτισμικό στρες, η δυναμική των διομαδικών σχέσεων, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις. Οι διεργασίες αυτές και οι πολύπλοκες μεταξύ τους διασυνδέσεις βρίσκονται στον πυρήνα της ψυχολογικής έρευνας και, ιδιαιτέρως, των κλάδων της Κοινωνικής και της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας, οι οποίοι προσφέρουν τα κατάλληλα θεωρητικά και μεθοδολογικά σχήματα για την καλύτερη κατανόηση των σχετικών φαινομένων.

Από το άλλο μέρος, η παρατηρούμενη αύξηση του αριθμού των ερευνών και των συναφών δημοσιεύσεων δεν θα λέγαμε ότι οδήγησε σε αντίστοιχη θεωρητική πρόοδο (Μαρβάκης, Παρσάνογλου, & Παύλου, 2001), αλλά ούτε και σε αυξημένη επιρροή της Ψυχολογίας σε ζητήματα παρέμβασης και πολιτικών πρακτικών (Παυλόπουλος, 2006β). Η βιβλιογραφία γύρω από το λεγόμενο «παράδοξο του μετανάστη» είναι χαρακτηριστική των αντιφατικών ερευνητικών πορισμάτων: ορισμένοι μελετητές έχουν δείξει ότι η προσαρμογή των νεαρών μεταναστών είναι το ίδιο καλή ή και καλύτερη από την προσαρμογή των γηγενών συνομηλίκων τους (García Coll, 2005), ενώ άλλοι αναφέρουν το αντίθετο (π.χ. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla, Takis, Papathanasiou, & Masten, 2008. Oppedal, Roysamb, & Sam, 2004). Πολλές μελέτες (π.χ. Berry et al., 2006a,b) εντοπίζουν αξιόλογη διακύμανση της προσαρμογής των μεταναστών ανάλογα με την εθνική ομάδα, τη χώρα υποδοχής και συναφείς κοινωνικο-δημογραφικές παραμέτρους. Επιπλέον, οι Ward, Bochner και Furnham (2001) επισημαίνουν τις διαφορές που παρατηρούνται στα πορίσματα μεταξύ ερευνών με κλινικά και με κοινοτικά δείγματα, καθώς και τα μεθοδολογικά προβλήματα όσον αφορά στην ισοτιμία των διαπολιτισμικών δεδομένων, τα οποία χαρακτηρίζουν κυρίως τις πρώτες.

Ένας λόγος που ερμηνεύει ως ένα βαθμό τις παραπάνω αντιφάσεις είναι η ίδια η φύση της έρευνας για τη μετανάστευση. Το είδος αυτός της έρευνας δεν διευκολύνει

τη γενίκευση των ευρημάτων εξαιτίας της εξάρτησής τους από συγκεκριμένους κοινωνικούς, ιστορικούς και άλλους παράγοντες πλαισίου (Χρυσόχοου, 2005). Ένας ακόμα λόγος έχει να κάνει με την έλλειψη ενός επεξεργασμένου και ευρύτερα αποδεκτού θεωρητικού μοντέλου που να συνοψίζει σε ικανοποιητικό βαθμό τα υπό μελέτη φαινόμενα, τις μεταξύ τους διασυνδέσεις και να επιτρέπει τη διατύπωση και τον έλεγχο συγκεκριμένων υποθέσεων εργασίας. Έτσι, ένα μέρος της ψυχολογικής έρευνας με αντικείμενο τη μετανάστευση έχει βασιστεί σε ευρύτερου βεληνεκούς εννοιολογικά σχήματα, όπως π.χ. η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας και οι στρατηγικές αντιμετώπισης καταστάσεων άγχους.

Σημαντική στον τομέα αυτόν είναι η συνεισφορά της διαπολιτισμικής προσέγγισης, η οποία μελετά τις αλλαγές που επισυμβαίνουν στη συμπεριφορά ως απόκριση στον πολιτισμικό κλονισμό (Ward et al., 2001), τον οποίο συνεπάγεται η επαφή μεταξύ πολιτισμικά διαφορετικών ομάδων. Δύο επισημάνσεις αξίζει να γίνουν σε αυτό το σημείο. Πρώτον, η προσαρμογή των μεταναστών – παρά τις όποιες ατομικές διαφορές – είναι διαδικασία διομαδική μάλλον, παρά ενδοατομική, δηλαδή δεν μπορεί να γίνει κατανοητή αν περιορίσει κανείς την ανάλυση σε ατομικά χαρακτηριστικά (π.χ. διαστάσεις προσωπικότητας) και αποκλείσει μεταβλητές ομαδικού επιπέδου (π.χ. συλλογική ταυτότητα, αξίες, αντιλαμβανόμενη προκατάληψη). Δεύτερον, ο επιπολιτισμός συνιστά αμφίδρομη μάλλον παρά μονόδρομη διαδικασία, δηλαδή δεν είναι μόνον οι μετανάστες που καλούνται να «προσαρμοστούν». Μεταβολές λαμβάνουν χώρα και στην πλειοψηφούσα ομάδα της κοινωνίας υποδοχής, έστω και αν αυτές είναι λιγότερο εμφανείς, ή ακόμα έστω και αν οι διομαδικές σχέσεις είναι σαφώς άνισες. Τα θεωρητικά ψυχολογικά μοντέλα που επιχειρούν να συνοψίσουν τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται αμέσως παρακάτω.

2.2. Θεωρητικά μοντέλα του επιπολιτισμού

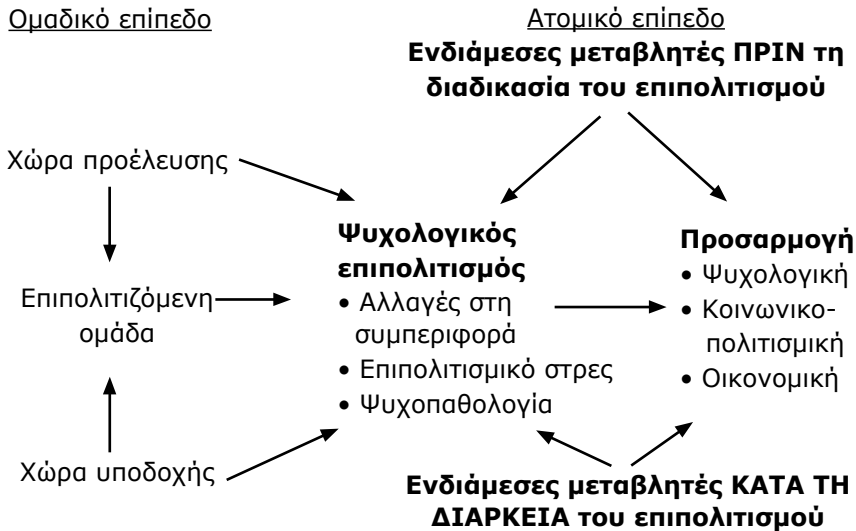
Ο όρος «επιπολιτισμός»⁴ χρησιμοποιείται για να συνοψίσει το σύνολο των φαινομένων που συνδέονται με τη διαπολιτισμική επαφή και τις συνακόλουθες μεταβολές που επισυμβαίνουν στις πολιτισμικές ομάδες. Η πρώτη εμφάνιση της λέξης στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία αποδίδεται στον Powell (1880, 1883, αναφ. στο Sam, 2006) και η εισαγωγή του στην Ψυχολογία στον G. Stanley Hall (1904, αναφ. στο Rudmin, 2003), ωστόσο, ο ορισμός των ανθρωπολόγων Redfield, Linton και Herskovits (1936), στον οποίο βασίζεται η δική μας προσέγγιση, θεωρείται κλασικός. Κατ' επέκταση, ο «ψυχολογικός επιπολιτισμός» αναφέρεται στις ψυχικές αλλαγές που βιώνει ένα άτομο ως αποτέλεσμα της εμπειρίας της

⁴ Στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία ο αγγλόφωνος όρος acculturation αποδίδεται και ως «επιπολιτισμοποίηση» (Χρυσόχοου, 2005).

επαφής με άλλες πολιτισμικές ομάδες (Graves, 1967). Συχνά, μάλιστα, γίνεται ξεχωριστή αναφορά στις μεταβολές που επιφέρει ο επιπολιτισμός σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο (Berry, 1990).

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι το εννοιολογικό πλαίσιο του επιπολιτισμού είναι σημαντικά ευρύτερο από εκείνο της μετανάστευσης. Ο Berry (1990) προτείνει τη διάκριση των επιπολιτιζόμενων υποκειμένων με βάση τρεις διαστάσεις της διαπολιτισμικής επαφής: εκούσια ή ακούσια, εδραία ή μεταναστευτική, μόνιμη ή προσωρινή. Σύμφωνα με το σχήμα αυτό, οι μετανάστες εμπίπτουν στην κατηγορία των ατόμων που χαρακτηρίζονται από εκούσια, μεταναστευτική και σχετικά μόνιμη επαφή. Οι μετανάστες διαφέρουν από άλλες επιπολιτιζόμενες ομάδες, όπως είναι οι πρόσφυγες (ακούσια επαφή), οι τουρίστες, οι εργαζόμενοι ή οι σπουδαστές στο εξωτερικό (προσωρινή επαφή), και οι αυτόχθονες (εδραία και, ορισμένες φορές, ακούσια επαφή). Επιπλέον, οι μετανάστες διαφοροποιούνται από τους παλιννοστούντες και τους επαναπατρισθέντες (οι οποίοι επιστρέφουν στη χώρα καταγωγής), αν και ο όρος «μετανάστες» συχνά χρησιμοποιείται για να δηλώσει και αυτούς. Ο παρών τόμος επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στους μετανάστες, παρόλο που τα θεωρητικά μοντέλα που παρουσιάζονται, επιχειρούν να παράσχουν ερμηνευτικά σχήματα για τις περισσότερες από τις παραπάνω κατηγορίες.

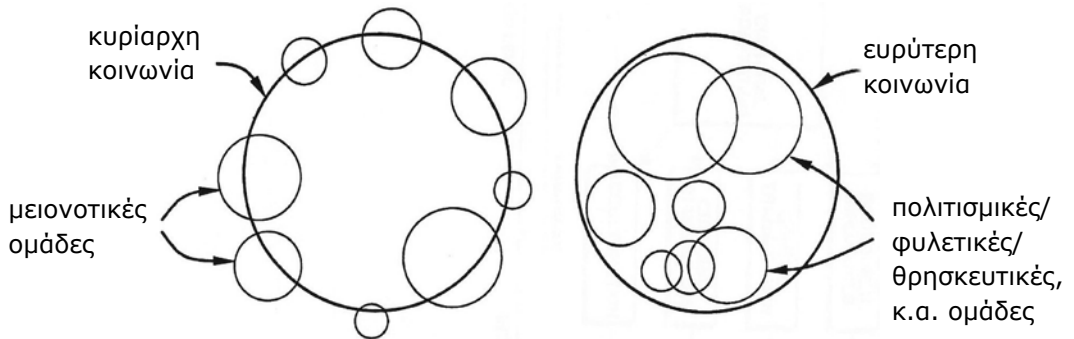
Ένα από τα ευρύτερα χρησιμοποιούμενα μοντέλα του επιπολιτισμού είναι αυτό που προτείνει ο Καναδός Ψυχολόγος John Berry (1997, 2003, 2006). Όπως φαίνεται στο Σχ. 2.1, το μοντέλο του Berry ενσωματώνει μεταβλητές ατομικού και ομαδικού επιπέδου, παράγοντες που προϋπάρχουν της μετανάστευσης και άλλους που επισυμβαίνουν κατά τη διάρκειά της, καθώς και ενδιάμεσες-παρεμβαλλόμενες μεταβλητές. Περιγράφει τις μεταβολές που συνεπάγεται η διαπολιτισμική επαφή σε οικολογικό, βιολογικό, πολιτικό-θεσμικό, οικονομικό και ψυχολογικό επίπεδο. Επίσης, αναφέρεται σε παράγοντες «ώθησης» από τη χώρα προέλευσης και «έλξης» προς τη χώρα υποδοχής, οι οποίοι συνδέονται με την απόφαση του ατόμου (ακούσια ή εκούσια) για μετακίνηση. Η αξία του μοντέλου αυτού, το οποίο δεν αποτελεί πλήρως αναπτυγμένη θεωρία, βρίσκεται στον διερευνητικό-προγραμματικό χαρακτήρα του, καθώς διευκολύνει τη διατύπωση και τον έλεγχο ερευνητικών υποθέσεων και τον σχεδιασμό παρεμβάσεων.

Σχήμα 2.1. Μοντέλο επιπολιτισμού (Πηγή: Berry, 2003).

Το οικολογικό-κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνουν χώρα οι διεργασίες του επιπολιτισμού είναι οι πλουραλιστικές κοινωνίες. Η συνύπαρξη διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων, ωστόσο, δεν σημαίνει αυτονόητα πολυπολιτισμικό προσανατολισμό. Έχουν περιγραφεί δύο μοντέλα πλουραλιστικών κοινωνιών, τα οποία απεικονίζονται γραφικά στο Σχ. 2.2. Το αφομοιωτικό μοντέλο υπονοεί ότι υπάρχει μία, αριθμητικά και θεσμικά-πολιτισμικά, κυρίαρχη κουλτούρα, στα περιθώρια της οποίας κινούνται οι διάφορες μειονοτικές ομάδες. Η κοινή πεποίθηση σε μια τέτοια κοινωνία είναι ότι, μακροπρόθεσμα, οι μειονοτικές ομάδες είτε θα απορροφηθούν από την κυρίαρχη κουλτούρα, είτε θα περιθωριοποιηθούν. Από το άλλο μέρος, το πολυπολιτισμικό μοντέλο προωθεί την αντίληψη της κοινής συμβίωσης ως ενός πλαισίου στο οποίο οι διάφορες εθνοπολιτισμικές ομάδες τοποθετούνται ισότιμα εντός της ευρύτερης κοινωνίας. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, ορισμένα άτομα ενδέχεται να εντάσσονται σε περισσότερες από μία ομάδες ταυτόχρονα, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους (θρησκεία, φυλή, κλπ.), ωστόσο δεν ασκείται πίεση προς αφομοίωση των εθνοπολιτισμικών ομάδων από την πλευρά της ευρύτερης κοινωνίας και των θεσμών. Οι προεκτάσεις από την υιοθέτηση του ενός ή του άλλου κοινωνικού προσανατολισμού είναι εμφανείς σε πολλούς και σημαντικούς τομείς, όπως οι διαπροσωπικές σχέσεις, η κυβερνητική πολιτική, η λειτουργία των θεσμών, η κοινωνική πρόνοια, κ.ά. Όσο κι αν μοιάζει αυτονόητη, η παράμετρος του θεσμικού πλαισίου και των κοινωνικών στάσεων της χώρας υποδοχής συχνά αγνοείται κατά τη μελέτη της μετανάστευσης και το ενδιαφέρον μεταφέρεται στους ίδιους τους μετανάστες σαν να ήταν ελεύθεροι

να επιλέξουν στρατηγική επιπολιτισμού σε ένα πλαίσιο χωρίς περιορισμούς. Ωστόσο, όπως ήδη σημειώθηκε, ο ίδιος ο ορισμός του επιπολιτισμού εμπεριέχει τις διαστάσεις της αμοιβαιότητας και της αλληλεπίδρασης, αν και αναγνωρίζεται ότι οι διομαδικές σχέσεις δεν είναι πάντα συμμετρικές.

Σχήμα 2.2. Αφομοιωτικό μοντέλο (αριστερά) και πολυπολιτισμικό μοντέλο (δεξιά) (πηγή: Berry, 2006).

Υπό αυτές τις συνθήκες οι μετανάστες καλούνται να προσαρμοστούν ενσωματώνοντας τις αλλαγές που συνεπάγεται ο επιπολιτισμός και αντιμετωπίζοντας αποτελεσματικά τις προκλήσεις – άλλοτε ευκαιρίες και άλλοτε απειλές – της διαπολιτισμικής επαφής. Σε σχετική ανασκόπηση, ο Rudmin (2003) περιγράφει περισσότερες από 100 ταξινομίες που αναπτύχθηκαν για τη μελέτη του επιπολιτισμού τα τελευταία περίπου 100 χρόνια και διαπιστώνει γεωμετρική αύξηση στον αριθμό των σχετικών ερευνών, παρά τις δυσχέρειες που προκαλεί η απουσία ενός κοινά αποδεκτού θεωρητικού προτύπου.

Οι παλαιότερες προσεγγίσεις του επιπολιτισμού ήταν μονοδιάστατες. Αποτύπωναν τον επιπολιτισμό ως μία πορεία που κατευθύνεται προς τη χώρα υποδοχής με αφετηρία τη χώρα καταγωγής. Οι δύο αυτές κουλτούρες αντιμετωπίζονταν ως ασύμβατες ή αμοιβαία αποκλειόμενες, επομένως το άτομο αναμενόταν να απολέσει τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας καταγωγής καθώς προσχωρεί στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993). Ο συνδυασμός των δύο πολιτισμών θεωρούνταν ως μία ψυχολογικά προβληματική κατάσταση που, σχηματικά, τοποθετείται στο μέσο του διπολικού, μονοδιάστατου άξονα που περιέγραφε τον επιπολιτισμό.

Οι νεότερες προσεγγίσεις υποστηρίζουν ότι οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού, δηλαδή αυτές που συνδέονται με τη χώρα προέλευσης και τη χώρα υποδοχής,

είναι σχετικά ανεξάρτητες μεταξύ τους και όχι μόνο μπορούν, αλλά είναι επιθυμητό να συνδυαστούν για την επίτευξη θετικής προσαρμογής. Από τα πιο επιδραστικά προγραμματικά σχήματα τις τελευταίες δύο τουλάχιστον δεκαετίες είναι αναμφισβήτητο αυτό του Berry (1990, 1997, 2003). Ο Berry προτείνει ένα μοντέλο δύο διαστάσεων, οι οποίες αντιστοιχούν σε δύο θεμελιώδη ερωτήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι μετανάστες. Αυτά αφορούν, αφενός, την επιθυμία διατήρησης της επαφής με μέλη της εσω-ομάδας (των συμπατριωτών) και, αφετέρου, την επιθυμία σύναψης σχέσεων με μέλη της εξω-ομάδας (της χώρας υποδοχής). Ο Berry περιγράφει τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού, οι οποίες προκύπτουν από τη διασταύρωση των αποκρίσεων στα δύο παραπάνω ερωτήματα (βλ. Πίν. 2.1α & 2.1β).

α. Η *εναρμόνιση*⁵ συνδυάζει τη διατήρηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας προέλευσης με παράλληλο άνοιγμα των μεταναστών προς την ευρύτερη κοινωνία. Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή, θεωρείται ότι η ταυτόχρονη ένταξη του ατόμου σε δύο πολιτισμικές ομάδες όχι μόνο δεν είναι ασύμβατη, αλλά προσφέρει πλεονεκτήματα για την ψυχική υγεία και την προσαρμογή των μεταναστών. Η συγκρότηση μεικτής ταυτότητας δίνει τη δυνατότητα για ομαλή μετάβαση από την κοινωνική πραγματικότητα της χώρας προέλευσης στα νέα δεδομένα της χώρας εγκατάστασης επιτρέποντας τη διατήρηση της εσωτερικής συγκρότησης και της αίσθησης συνέχειας του εαυτού. Οι κοινωνίες που ευνοούν με θεσμικά μέτρα ή/και με θετικές κοινωνικές στάσεις την παρουσία εθνοπολιτισμικών ομάδων στο εσωτερικό τους αναγνωρίζοντας τις ποικίλες (π.χ. γλωσσικές, θρησκευτικές, εκπαιδευτικές, κ.ά.) ιδιαιτερότητές τους και επιτρέποντας την ισότιμη συμμετοχή τους στην οικονομική και κοινωνική ζωή, χαρακτηρίζονται ως *πολυπολιτισμικές*.

β. Η *αφομοίωση* (assimilation) συνίσταται στην εγκατάλειψη της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας προέλευσης και στην απορρόφηση της μειονότητας από την κυρίαρχη ομάδα της χώρας υποδοχής. Η προσέγγιση αυτή ήταν αρκετά δημοφιλής στις πρώτες έρευνες για τη μετανάστευση και μάλιστα υπονοείται συχνά, αν όχι ως η μοναδική και αυτονόητη, τουλάχιστον ως η ενδεχόμενη οδός για την προσαρμογή των μεταναστών. Πρόκειται φανερά για επιρροή της τότε κυρίαρχης κοινωνικής ιδεολογίας στην επιστημονική έρευνα. Ωστόσο, η απάρνηση μιας τόσο βασικής όψης της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου,

⁵ Η *εναρμόνιση* αποδίδει ελεύθερα στην ελληνική γλώσσα τον αγγλικό όρο "integration," όπως προτάθηκε από τους Γεώργια και Παπαστυλιανού (1993) και Παπαστυλιανού (1992). Η κατά λέξη μετάφραση, «ενσωμάτωση», ορθά αποφεύχθηκε καθώς στη βιβλιογραφία έχει χρησιμοποιηθεί με πολλές διαφορετικές ερμηνείες, ορισμένες από τις οποίες επικαλύπτονται από τους όρους «αφομοίωση» (που όμως σημαίνει κάτι εντελώς διαφορετικό, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω) ή «ένταξη» (που έχει πιο ουδέτερη συναισθηματική φόρτιση αλλά δεν δείχνει το συνδυασμό των πολιτισμικών στοιχείων που εμπεριέχει η εναρμόνιση).

όπως η εθνική καταγωγή του, δεν είναι υγιής από ψυχολογική άποψη καθώς διαταράσσει βίαια την αίσθηση συνέχειας της εικόνας του εαυτού. Παρόλα αυτά, η αφομοίωση είναι πολλές φορές η προτιμότερη στρατηγική από τη σκοπιά της χώρας εγκατάστασης, η οποία με αυτό τον τρόπο δεν χρειάζεται να μεταβάλει τις δομές της για να υποδεχτεί τους μετανάστες, δηλαδή λειτουργεί ως χωνευτήρι και αποσκοπεί στην ομοιογένεια μέσω της *συγχώνευσης* των πολιτισμικών διαφορών. Στην πραγματικότητα, δεν θα ήταν σωστό να θεωρήσουμε την αφομοίωση ως πλήρη διαγραφή της ταυτότητας της χώρας προέλευσης και αντικατάσταση από την ταυτότητα της χώρας υποδοχής, αλλά μάλλον ως υποβάθμιση των στοιχείων της πρώτης έναντι της δεύτερης.

γ. Ο *διαχωρισμός* (separation) αναφέρεται στη διατήρηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας προέλευσης και στην ταυτόχρονη αποστασιοποίηση από την ευρύτερη κοινωνία. Και εδώ δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε τις δύο όψεις της εθνικής ταυτότητας ως κατηγορικές μεταβλητές αλλά μάλλον ως συνεχείς διαστάσεις που διαφοροποιούνται ποσοτικά, οδηγώντας στην προκειμένη περίπτωση σε υποβάθμιση των στοιχείων της χώρας υποδοχής. Η προσκόλληση των μεταναστών στην ομάδα των συμπατριωτών και στις παραδόσεις της χώρας καταγωγής καθιστά ασύμβατη την πρόσληψη νέων στοιχείων από τη χώρα εγκατάστασης. Οι αποσχιστικές τάσεις και η δημιουργία γκέτο συχνά προκύπτουν από την υιοθέτηση αυτής της τακτικής. Ας σημειωθεί ότι, όπως και στις υπόλοιπες στρατηγικές επιπολιτισμού, ο διαχωρισμός δεν αποτελεί επιλογή αποκλειστικά της ομάδας των μεταναστών. Μια κοινωνία ενδέχεται να ωθήσει προς το διαχωρισμό τις μειονοτικές ομάδες και τους μετανάστες υιοθετώντας στάσεις και πολιτικές *διακρίσεων* σε βάρος τους.

δ. Η *περιθωριοποίηση* (marginalization) αφορά στην απώλεια της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας καταγωγής των μεταναστών, δίχως αυτό να συνοδεύεται από παράλληλη αντικατάστασή της με τη λειτουργική ένταξη στην ευρύτερη κοινωνία. Η σύγχυση σε θέματα εθνικής ταυτότητας και το αίσθημα αποξένωσης αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία των ατόμων που επιλέγουν αυτή την τακτική, συχνά ως συνέπεια του *αποκλεισμού* που υφίστανται από την εσω-ομάδα και την εξω-ομάδα.

Πίνακας 2.1α*Στρατηγικές επιπολιτισμού από τη σκοπιά των μεταναστών (Berry, 1997, 2006)*

	Είναι σημαντική η διατήρηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών;		
		ΝΑΙ	ΟΧΙ
Είναι σημαντική η επαφή με την ευρύτερη κοινωνία;	ΝΑΙ	Εναρμόνιση	Αφομοίωση
	ΟΧΙ	Διαχωρισμός	Περιθωριοποίηση

Πίνακας 2.1β*Στρατηγικές επιπολιτισμού από τη σκοπιά της ευρύτερης κοινωνίας (Berry, 1997, 2006)*

	Είναι σημαντική η διατήρηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών;		
		ΝΑΙ	ΟΧΙ
Είναι σημαντική η επαφή με την ευρύτερη κοινωνία;	ΝΑΙ	Πολυπολιτισμικότητα	Συγχώνευση
	ΟΧΙ	Διακρίσεις	Αποκλεισμός

Ο Berry ονομάζει τις παραπάνω επιλογές των μεταναστών «στρατηγικές επιπολιτισμού» για να δώσει έμφαση στο γεγονός ότι δεν πρόκειται για απλές στάσεις, αλλά για γενικότερες τάσεις με ισχυρό κατευθυντήριο χαρακτήρα, εφόσον περιλαμβάνουν στοιχεία γνωστικά, συναισθηματικά και συμπεριφορικά. Για παράδειγμα, η πρόσληψη της εθνικής ταυτότητας συναρτάται άμεσα με τον διαχωρισμό μεταξύ εσω-ομάδας (συμπατριωτών) και εξω-ομάδας (ευρύτερης κοινωνίας). Η κατηγοριοποίηση αυτή δεν είναι δεδομένη εκ των προτέρων αλλά έχει κοινωνικό περιεχόμενο και γίνεται με βάση διαφορές σε ορατά (π.χ. φυλετικά χαρακτηριστικά, γλώσσα, ενδυμασία) και σε λιγότερο εμφανή (π.χ. στάσεις και αξίες, θρησκεία) γνωρίσματα των ομάδων. Η επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού οδηγεί επιπλέον σε θετική ή αρνητική αξιολόγηση των διαφόρων όψεων της εσω-ομάδας και της εξω-ομάδας, καθώς και σε συνακόλουθες τάσεις συμπεριφοράς, όπως προσέγγιση (π.χ. "θέλω να κάνω παρέα με τους συμπατριώτες μου",

“συμμετέχω σε εθνικούς συλλόγους”) ή αποφυγή (π.χ. “προτιμώ να μην τρώω τα φαγητά που τρώνε στη χώρα αυτή”, “δεν μπορώ να διασκεδάζω με τη μουσική που ακούνε”).

Οι στρατηγικές επιπολιτισμού ενέπνευσαν πολλούς ερευνητές να τις μελετήσουν, ενώ όχι σπάνια έχουν γίνει αντικείμενο κριτικής. Για παράδειγμα, αμφισβητείται η σταθερότητά τους, τόσο σε διαχρονικό επίπεδο (ενδέχεται να διαφέρουν ανάλογα με τη φάση της μετακίνησης και τη διάρκεια παραμονής στη νέα χώρα) όσο και σε συγχρονικό (μπορεί τα άτομα να ακολουθούν διαφορετικές τακτικές στον επαγγελματικό τους χώρο και στις κοινωνικές ή τις στενές διαπροσωπικές τους σχέσεις) (Schönpflug, 1997). Η μέτρηση των στρατηγικών επιπολιτισμού μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικά αποτελέσματα, ανάλογα με τις μεθοδολογικές επιλογές του ερευνητή, όπως η χρήση συνεχούς έναντι ασυνεχούς κλίμακας και η μέτρηση στάσεων έναντι συμπεριφορών (Arends-Tóth & van de Vijver, 2006).

Σε μια κριτική προσέγγιση του μοντέλου του Berry από τη σκοπιά της Κοινωνικής Ψυχολογίας και με έμφαση στην εθνική ταυτότητα, οι Bourhis, Moïse, Perreault και Sénécal (1997) επικεντρώνονται στη στρατηγική της περιθωριοποίησης. Προτείνουν την εννοιολογική διάκριση ανάμεσα στην *πολιτισμική αλλοτρίωση* ή *ανομία*, όπως την ονομάζουν, που συνεπάγεται η διπλή απόρριψη της ταυτότητας της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, αφενός, και στη συνειδητή επιλογή της υιοθέτησης *ατομικιστικών* αξιών από τον μετανάστη, αφετέρου. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι η άρνηση σύναψης σχέσεων με μέλη της εσω-ομάδας και της εξω-ομάδας δεν είναι πάντοτε ενδεικτική ανεπιτυχούς προσαρμογής, αλλά ενδέχεται απλώς να αντανακλά πολιτισμικές αξίες ατομικισμού. Ο ίδιος ο Berry και οι συνεργάτες του (2006a,b), σε μεγάλη έρευνα που διεξήγαγαν με νεαρούς μετανάστες από 26 εθνικότητες σε 13 χώρες υποδοχής, προτιμούν τον όρο *διάχυση* (αντί της περιθωριοποίησης) για να περιγράψουν το προφίλ της τέταρτης στρατηγικής επιπολιτισμού που εντόπισαν, ενώ το εννοιολογικό περιεχόμενο των τριών πρώτων στρατηγικών αντιστοιχεί εμφανώς στο θεωρητικό μοντέλο που προαναφέρθηκε.

Αναμφισβήτητα, στα θετικά του έργου του Berry πιστώνεται η ώθηση που έδωσε στην έρευνα. Βεβαίως, η διενέργεια μιας μελέτης ευρείας κλίμακας για τον εμπειρικό έλεγχο του συνόλου των υποθέσεων που απορρέουν από το θεωρητικό μοντέλο του δεν θα ήταν εφικτή. Ωστόσο, μικρότερου βεληνεκούς έρευνες έχουν τεκμηριώσει επιμέρους συσχετίσεις και αλληλεπιδράσεις που αυξάνουν την ψυχολογική γνώση για τις διεργασίες προσαρμογής των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Για παράδειγμα, έχει βρεθεί ότι η εναρμόνιση είναι η πιο συχνά προτιμώμενη στρατηγική από τους μετανάστες, αλλά και η πιο λειτουργική όσον

αφορά στην ποιότητα της προσαρμογής, ενώ η περιθωριοποίηση είναι η πλέον σπάνια και συνδέεται με προβλήματα ψυχικής υγείας (Berry, 1990. Berry et al., 2006a,b. Ward, 1996). Θετική έκβαση μπορεί να έχει και η αφομοίωση, ιδιαιτέρως όσον αφορά στον κοινωνικο-πολιτισμικό τομέα (Ward & Rana-Deuba, 1999). Σε λίγες μόνο έρευνες (π.χ. Ataca & Berry, 2002) έχει βρεθεί αυξημένη προτίμηση των μεταναστών για τον διαχωρισμό έναντι της εναρμόνισης.

2.3. Θεωρητικές προσεγγίσεις του πολιτισμικού κλονισμού

Η μέχρι τώρα ανάλυση παρουσίασε τα μοντέλα του επιπολιτισμού, έννοια που συνοψίζει τις μεταβολές που προκύπτουν ως συνέπεια της διαπολιτισμικής επαφής. Ένα από τα σημαντικότερα συναφή φαινόμενα που έχουν μελετηθεί, είναι αναμφίβολα ο «πολιτισμικός κλονισμός» (culture shock). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Oberg (1960) για να περιγράψει το άγχος και τα έντονα συναισθήματα (όπως έκπληξη, αμηχανία, αποπροσανατολισμός, σύγχυση, κ.ά.) που βιώνουν οι άνθρωποι όταν καλούνται να λειτουργήσουν σε εντελώς διαφορετικό κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον από αυτό στο οποίο κοινωνικοποιήθηκαν.

Οι Ward et al. (2001) αναλύουν τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις του πολιτισμικού κλονισμού. Οι προσεγγίσεις αυτές διαφοροποιούνται με βάση την εστίασή τους στη συναισθηματική, συμπεριφορική και γνωστική διάσταση, αντίστοιχα⁶. Καθεμιά από τις τρεις προσεγγίσεις αποτελεί ξεχωριστό θεωρητικό-ερμηνευτικό και ερευνητικό πλαίσιο, το οποίο θα παρουσιαστεί κατ' ανάγκην συνοπτικά στις παραγράφους που ακολουθούν.

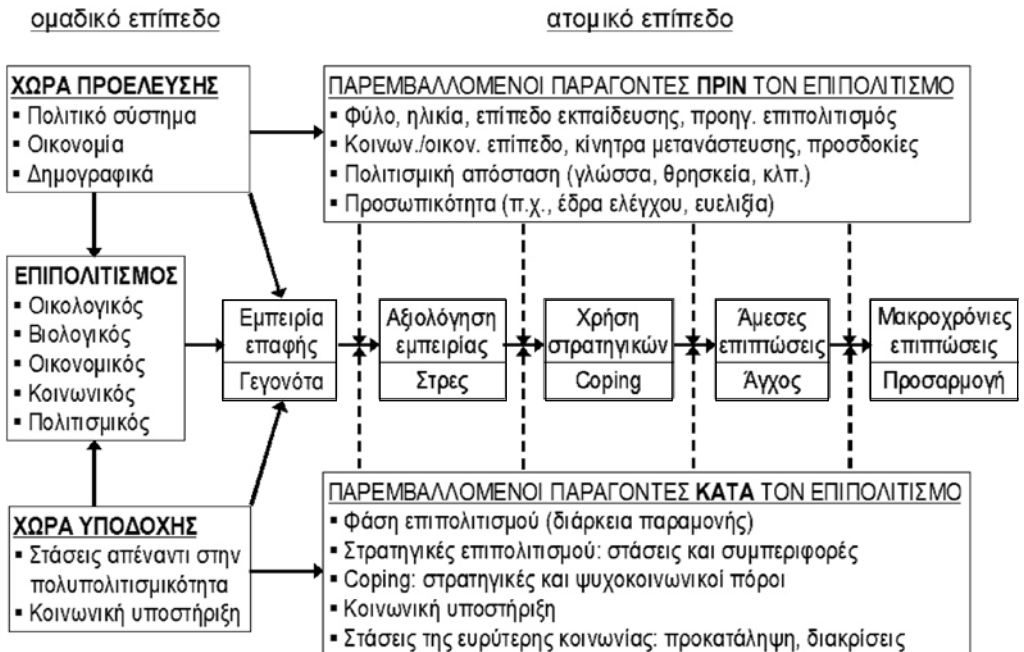
2.3.1. Επιπολιτισμικό στρες και προσαρμογή

Η προσέγγιση αυτή επικεντρώνεται σε συναισθηματικές όψεις του επιπολιτισμού και υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα των επιπτώσεων που έχουν οι ευρείας κλίμακας αλλαγές και τα κρίσιμα γεγονότα ζωής για το άτομο, ιδιαίτερα κατά την πρώτη, μεταβατική φάση της μετανάστευσης. Το επιπολιτισμικό στρες περιλαμβάνει ατομικές αντιδράσεις σε γεγονότα ζωής που απορρέουν από την εμπειρία της διαπολιτισμικής επαφής (Berry, 1997, 2006). Πρόκειται για συνθήκες όπου το επιπολιτισμικό υποκείμενο βρίσκεται αντιμέτωπο με καταστάσεις που γίνονται αντιληπτές ως απειλητικές ή προβληματικές, αλλά συγχρόνως ελεγχόμενες

⁶ Πρόκειται για το λεγόμενο «αλφαβητάρι» του επιπολιτισμού, ένα λογοπαίγνιο που προκύπτει από τα αρχικά των επιθέτων affective (συναισθηματικός), behavioral (συμπεριφορικός) και cognitive (γνωστικός) στην αγγλική γλώσσα, τα οποία σχηματίζουν το αρκτικόλεξο ABC.

και αντιμετωπίσιμες. Συχνά οι ατομικές αντιδράσεις περιλαμβάνουν αυξημένο επίπεδο κατάθλιψης (που συνδέεται με το πένθος από την πολιτισμική απώλεια που βιώνει το άτομο) και άγχους (που έχει να κάνει με την αβεβαιότητα και την αμφιβολία για το μέλλον).

Το μοντέλο του Σχ. 2.3 συνοψίζει τους παράγοντες που συνδέονται με το επιπολιτισμικό στρες και την προσαρμογή. Στο αριστερό άκρο βρίσκονται οι μεταβλητές ομαδικού επιπέδου που οδηγούν στη διαπολιτισμική επαφή. Στη συνέχεια, στον κεντρικό οριζόντιο άξονα τοποθετούνται τα διαδοχικά στάδια ροής της επιπολιτισμικής διαδικασίας, τα οποία προέρχονται ουσιαστικά από τα μοντέλα στρατηγικών αντιμετώπισης του άγχους (Lazarus & Folkman, 1984). Άνω του κεντρικού άξονα παρατίθενται διάφοροι παρεμβαλλόμενοι παράγοντες που προϋπάρχουν του επιπολιτισμού, όπως κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά και γνωρίσματα της προσωπικότητας. Κάτω από τον κεντρικό άξονα βρίσκουμε τους παράγοντες που παρεμβάλλονται αναδυόμενοι κατά τη διάρκεια του επιπολιτισμού. Οι διαμεσολαβητικές μεταβλητές που περιγράφονται στο μοντέλο του Berry είναι πολύ περισσότερες από αυτές που ενδεικτικά παρουσιάζονται στο σχήμα. Θα επισημάνουμε, ωστόσο, εκείνες που συνδέονται περισσότερο με τους σκοπούς της παρούσας έρευνας.

Σχήμα 2.3. Μοντέλο για το επιπολιτισμικό στρες (πηγή: Berry, 1997).

Ως προς το φύλο, έχει βρεθεί ότι οι γυναίκες είναι πιθανόν να αντιμετωπίσουν μεγαλύτερες δυσκολίες προσαρμογής από ό,τι οι άνδρες, αλλά μόνον όταν ο κοινωνικός ρόλος τους αποκλίνει σημαντικά μεταξύ των κοινωνιών προέλευσης και υποδοχής (Naidoo, 1992). Επιπλέον, η ακαδημαϊκή εκπαίδευση αποτελεί σημαντικό ατομικό εφόδιο για θετική προσαρμογή, συνδέεται όμως συνήθως με το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, το οποίο συχνά υποβαθμίζεται κατά τη μετάβαση σε ξένη χώρα υπό αρνητικές συνθήκες, π.χ. για λόγους οικονομικής ένδειας (Aycañ & Berry, 1996). Ένας άλλος διαμεσολαβητικός της προσαρμογής παράγοντας αφορά στα κίνητρα της μετανάστευσης. Διακρίνονται εδώ σε στοιχεία «ώθησης» από τη χώρα προέλευσης (π.χ. φτώχεια, ανεργία, πόλεμος) και στοιχεία «έλξης» προς τη χώρα υποδοχής (π.χ. ευκαιρίες εκπαίδευσης και εργασίας, θετικές ρυθμίσεις για τους μετανάστες). Όσον αφορά τις προσδοκίες των μεταναστών, έχει βρεθεί ότι η διαμόρφωση υψηλών, μη ρεαλιστικών στόχων για τη ζωή στη χώρα υποδοχής οδηγεί σε αυξημένα επίπεδα στρες και επιβαρύνει την προσαρμογή (Berry, 2006). Τέλος, αποτελεί σταθερά επαναλαμβανόμενο εύρημα ότι η πολιτισμική απόσταση, ως το άθροισμα των προσλαμβανόμενων διαφορών μεταξύ των πολιτισμών που εμπλέκονται στην επαφή, συνδέεται αρνητικά με την προσαρμογή (Ward & Kennedy, 1993).

Από τις διαμεσολαβητικές μεταβλητές που αναδύονται κατά τη διάρκεια του επιπολιτισμού, σημαντικός είναι ο ρόλος της διάρκειας παραμονής στη χώρα υποδοχής. Παλαιότερες θεωρήσεις υποστήριζαν ότι η σχέση της διάρκειας παραμονής με την προσαρμογή είναι καμπυλόγραμμη, σχήματος αντεστραμμένου U. Δηλαδή, κατά την πρώτη περίοδο μετά τη μετακίνηση στη χώρα εγκατάστασης, η οποία αναφέρεται και ως «μήνας του μέλιτος», το επίπεδο του στρες είναι χαμηλό, ίσως εξαιτίας των υψηλών προσδοκιών που αρχικά διατηρούν οι μετανάστες. Η συσσώρευση αρνητικών γεγονότων ζωής λόγω της αυξημένης αντιξοότητας οδηγεί με την πάροδο του χρόνου σε σταδιακή αύξηση του στρες, η οποία κορυφώνεται με τη μορφή της κρίσης. Η έντονη αυτή κατάσταση ενεργοποιεί στρατηγικές για την αντιμετώπιση του άγχους από την πλευρά των μεταναστών. Ως αποτέλεσμα, στη συνέχεια ακολουθεί η επίλυση της κρίσης και η προσαρμογή με την επαναφορά του επιπέδου του στρες σε χαμηλό επίπεδο.

Η παραπάνω πορεία, αν και μοιάζει εύλογη, δεν στηρίζεται επαρκώς από τα εμπειρικά δεδομένα (Berry, 2006. Ward et al., 2001). Αντίθετα, αρκετές έρευνες δείχνουν ευθύγραμμη συσχέτιση αρνητικής κατεύθυνσης ανάμεσα στη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής και στο στρες (Ward et al., 2001. Ward & Kennedy, 1992). Δηλαδή, το επίπεδο του άγχους είναι αυξημένο κατά τον πρώτο καιρό μετά τη μετακίνηση στη χώρα υποδοχής εξαιτίας των αλλαγών που άπτονται του πολιτισμικού κλονισμού. Σταδιακά όμως αναμένεται γραμμική μείωση του

στρες καθώς οι μετανάστες προσαρμόζονται στη νέα πραγματικότητα, έτσι ώστε από ένα χρονικό σημείο και πέρα το άγχος προέρχεται πλέον κυρίως από «μη πολιτισμικά» γεγονότα ζωής, όπως δηλαδή συμβαίνει με τον γηγενή πληθυσμό.

Άλλος διαμεσολαβητικός παράγοντας της επιπολιτισμικής διαδικασίας που θέτει σε κίνδυνο την προσαρμογή των μεταναστών είναι οι αντιλαμβανόμενες διακρίσεις. Με τον όρο αυτό εννοούμε την πρόσληψη της διάκρισης από άτομα ή/και ομάδες, των οποίων η κοινωνική ταυτότητα απειλείται με υποβάθμιση ή στιγματισμό (Παυλόπουλος, 2006α. Χρυσόχου, 2005). Ανεξάρτητα από την ορθότητα του περιεχομένου των διακρίσεων, έχει βρεθεί ότι συνιστούν σημαντική ψυχολογική πραγματικότητα για τις κοινωνικά ευάλωτες ομάδες, όπως οι μειονότητες και οι μετανάστες, τα αίτια της οποίας ανάγονται στη δυναμική των διομαδικών σχέσεων. Οι αρνητικές επιπτώσεις της προσλαμβανόμενης διάκρισης στην κοινωνική, ψυχολογική και σχολική προσαρμογή των μεταναστών συνιστούν καλά εδραιωμένο, επαναλαμβανόμενο εύρημα στη σχετική βιβλιογραφία (π.χ. (Berry et al., 2006a,b. Verkuyten, 1998).

Η προσαρμογή συνιστά την εξαρτημένη μεταβλητή του μοντέλου για το επιπολιτισμικό στρες. Η έννοια της προσαρμογής είναι πολυδιάστατη. Συνήθως γίνεται διάκριση μεταξύ κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής (Ward, 1996). Άλλοι τομείς που έχουν μελετηθεί, είναι η οικονομική προσαρμογή (Aycan & Berry, 1996) και η συζυγική προσαρμογή (Ataca & Berry, 2002), οι οποίες αποτελούν όψεις του κοινωνικο-πολιτισμικού τομέα. Για τα παιδιά και τους εφήβους μετανάστες σημαντική είναι η σχολική και ακαδημαϊκή προσαρμογή, η οποία συνδέεται με την επίτευξη βασικών αναπτυξιακών στόχων σε αυτές τις ηλικιακές ομάδες, όπως είναι η πρόσβαση σε ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης και η διαμόρφωση θετικών σχέσεων με συνομηλίκους (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, & Masten, 2008). Οι λόγοι μελέτης διαφορετικών διαστάσεων της προσαρμογής ανάγονται στα διαφορετικά αίτια που ενδέχεται να τις επηρεάζουν.

2.3.2. Πολιτισμική μάθηση

Πολιτισμική μάθηση είναι η διαδικασία μέσω της οποίας τα επιπολιτιζόμενα υποκείμενα αποκτούν πολιτισμικά σχετιζόμενες κοινωνικές γνώσεις και δεξιότητες ώστε να επιβιώσουν και να προσαρμοστούν στη νέα κοινωνία (Masgoret & Ward, 2006). Η προσέγγιση αυτή δίνει έμφαση στα συμπεριφορικά στοιχεία του επιπολιτισμού, με το σκεπτικό ότι οι προβληματικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις οδηγούν σε παρεξηγήσεις, αρνητικά στερεότυπα και διομαδικές συγκρούσεις. Όσο μεγαλύτερη είναι η πολιτισμική απόσταση ανάμεσα στις επιπολιτιζόμενες ομάδες, τόσο πιθανότερο είναι τα παραπάνω φαινόμενα να είναι έντονα (Ward

& Kennedy, 1999). Η παγίωση της απόστασης περνά ακριβώς μέσα από τη διαπίστωση ότι ο άλλος «διαφέρει», συμπεριφέρεται με ανοίκειο τρόπο και, άρα, είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς τις αντιδράσεις του. Σύμφωνα με τα παραπάνω, αρκετά από τα περιστατικά της αποτυχημένης διαπολιτισμικής επικοινωνίας είναι ενδεχόμενο να ανάγονται σε ελλιπή γνώση των κοινωνικών συμβάσεων και σε φτωχό συμπεριφορικό ρεπερτόριο, παρά σε αφηρημένα νοητικά σχήματα όπως, π.χ., η εθνική ταυτότητα ή οι αξίες.

Στην περίπτωση ορισμένων κατηγοριών μεταναστών, όπως οι πρόσφυγες ή – για διαφορετικούς λόγους – οι παλιννοστούντες, τα κενά όσον αφορά στην πολιτιστική μάθηση μπορεί να οφείλονται στην απρόθυμη στάση των ίδιων των ατόμων. Για παράδειγμα, ένας πρόσφυγας ίσως πιστεύει ότι η παραμονή του στη χώρα υποδοχής είναι μόνο προσωρινή και, επομένως, δεν χρειάζεται να καταβάλει προσπάθεια για να αποκτήσει ακόμα και βασικές επικοινωνιακές δεξιότητες, όπως είναι η εκμάθηση της γλώσσας (Γιωτσίδη & Σταλίκας, 2004). Επίσης, ορισμένοι παλιννοστούντες μπορεί να έχουν διαμορφώσει υπερβολικές προσδοκίες όσον αφορά στην κρατική βοήθεια για την εγκατάστασή τους κατά την επιστροφή στην πατρίδα ή, πάλι, μπορεί να διατηρούν συμπεριφορικές δεξιότητες που είχαν αποκτήσει από τυχόν παλαιότερη παραμονή τους στην πατρίδα, αλλά έχουν πλέον καταστεί μη λειτουργικές με την αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών. Οι Ward et al. (2001) παρατηρούν ότι, κατά ειρωνικό τρόπο, άτομα με πλούσιες επικοινωνιακές ικανότητες στη χώρα που ζούσαν πριν, όπως μεταπτυχιακοί φοιτητές, διπλωμάτες ή στελέχη επιχειρήσεων, ίσως εμφανίσουν ακόμα μεγαλύτερη δυσκολία προσαρμογής στη χώρα υποδοχής λόγω της απότομης υποβάθμισης των δεξιοτήτων τους.

Η αρχή της «πολιτισμικής ενδυνάμωσης» (Bemak, Chung, & Bornemann, 1996) στη διαπολιτισμική συμβουλευτική και ψυχοθεραπεία στοχεύει ακριβώς στην απόκτηση καλύτερου ελέγχου του περιβάλλοντος από το επιπολιτιζόμενο άτομο, μέσω της ανάπτυξης βασικών επικοινωνιακών και συμπεριφορικών δεξιοτήτων. Τα κοινωνικά επαρκή άτομα είναι ευαίσθητα στον τρόπο που οι άλλοι αποκρίνονται στη στάση τους και αυτό τα βοηθά να ξεδιπλώνουν με ευέλικτο τρόπο οικολογικά κατάλληλες συμπεριφορές.

Οι Gallois, Giles, Jones, Cargile και Ota (1995) ανέπτυξαν μια θεωρία της διαπολιτισμικής επικοινωνίας που ενσωματώνει παραμέτρους, όπως οι επικοινωνιακές στρατηγικές και τα κίνητρα συμμετοχής, ώστε να εξηγήσουν τη δυναμική των διαπολιτισμικών αλληλεπιδράσεων. Ως βασικά κίνητρα κατά τη διαδικασία αυτή αναφέρουν: (α) την εναρμόνιση των στάσεων του κοινωνικού υποκειμένου με αυτές του συνομιλητή, ώστε να κερδίσει την αποδοχή του, (β) τη

διαφοροποίηση του επικοινωνιακού ύφους του κοινωνικού υποκειμένου από αυτό του συνομιλητή, ώστε να διατηρήσει τη μοναδικότητά του, ή (γ) τη διατήρηση ενός ενιαίου, προσωπικού ύφους, κάτι που συνήθως οδηγεί σε διαφωνίες. Επίσης, η θεωρία διακρίνει ανάμεσα σε διαπροσωπικούς και διομαδικούς παράγοντες που ρυθμίζουν την επικοινωνία. Οι πρώτοι αναμένεται να λειτουργούν κυρίως σε επίπεδο συγκεκριμένων συμπεριφορών, όπως οι χειρονομίες ή η βλεμματική επαφή, ενώ οι δεύτεροι είναι περισσότερο πιθανό να επηρεάζουν ευρύτερης κλίμακας συμπεριφορές και, τελικά, την πολιτισμική ταυτότητα.

Οι Ward και Kennedy (1999), συνοψίζοντας τα ευρήματα περισσότερων των 20 ερευνών, κατέληξαν στα εξής συμπεράσματα σχετικά με την κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών: Πρώτον, η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή προάγεται με την κατοχή πολιτισμικά συγκεκριμένης γνώσης, τη γλωσσική επάρκεια, την επαφή με μέλη της χώρας υποδοχής και τη διάρκεια παραμονής. Δεύτερον, η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή βελτιώνεται θεαματικά μέσα στους πρώτους 4-6 μήνες στη χώρα υποδοχής και σταθεροποιείται μετά το πρώτο έτος. Τρίτον, η προσωρινότητα της μετακίνησης συνδέεται με αυξημένες δυσκολίες προσαρμογής, συγκριτικά με τις μετακινήσεις που έχουν μακροπρόθεσμο προσανατολισμό. Τέταρτον, η εθνική και πολιτισμική ομοιότητα συνδέεται γενικά με λιγότερες δυσκολίες κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής. Οι παραπάνω διαπιστώσεις καταδεικνύουν τη χρησιμότητα της πολιτισμικής μάθησης στην καλύτερη κατανόηση και επιτυχή αντιμετώπιση του πολιτισμικού κλονισμού που προκαλείται από τη μετανάστευση.

2.3.3. Κοινωνική ταυτότητα και πολιτισμικός κλονισμός

Η προσέγγιση αυτή προέρχεται από το χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Δύο ερωτήματα είναι κεντρικά εδώ σε ό,τι αφορά τους μετανάστες: (α) το ερώτημα «Ποιος είμαι;», το οποίο συνδέεται με την εθνική και την πολιτισμική ταυτότητα (Phinney, 1990), και (β) το ερώτημα «Πώς σχετίζονται τα μέλη της ομάδας μου με άλλες ομάδες;», το οποίο μελετάται στα πλαίσια της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel, 1982. Tajfel & Turner, 1986).

Η εθνική ταυτότητα παραπέμπει στην επίγνωση του ατόμου ότι ανήκει σε μία συγκεκριμένη εθνοπολιτισμική ομάδα, καθώς και στην αξία που αποδίδει το άτομο σε αυτή την ένταξη (Tajfel, 1982). Αποτελεί πτυχή της έννοιας του εαυτού και εκφράζει την ανάγκη του ατόμου για συνεκτικότητα και εσωτερική συνέπεια ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Η Phinney (1990) διακρίνει την εθνική ταυτότητα ως κατάσταση (η οποία απαρτίζεται από την αίσθηση του ανήκειν και τις στάσεις προς την εσω-ομάδα) και ως διεργασία (η οποία

αναφέρεται στις σταδιακές αλλαγές της εθνικής ταυτότητας κατά τις διαδοχικές φάσεις της επιπολιτισμικής διαδικασίας). Βασισόμενη στην αναπτυξιακή θεωρία του Erikson (1968) και στην τυπολογική προσέγγιση του Marcia (1966), η Phinney (1990) προτείνει τρία στάδια διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας: ανεξερεύνητη, εξερεύνηση, επίτευξη. Η θετική αποτίμηση της εσω-ομάδας δίνει τη δυνατότητα στον μετανάστη να αντιμετωπίσει στρεσογόνες καταστάσεις και αρνητικά στερεότυπα (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001). Σε δείγμα μεταναστών εφήβων στην Ελλάδα, οι Μόττη-Στεφανίδη και συνεργάτες (2006) βρήκαν ότι η επίτευξη εθνικής ταυτότητας λειτουργεί προστατευτικά για την ψυχολογική επάρκεια και την προσαρμογή.

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θεωρητικά πλαίσια της σύγχρονης Κοινωνικής Ψυχολογίας (Χρυσόχοου, 2005). Σύμφωνα με αυτήν, η διομαδική συμπεριφορά προσδιορίζεται από τις διαδικασίες της κοινωνικής κατηγοριοποίησης και της κοινωνικής σύγκρισης. Όταν το αποτέλεσμα της σύγκρισης είναι απειλητικό για το Εγώ, το άτομο ενδέχεται να κινητοποιήσει ορισμένες στρατηγικές για να προστατευθεί απέντι στην επαπειλούμενη υποβάθμιση της ταυτότητάς του. Οι στρατηγικές αυτές έχουν ως εξής:

- α. Η ατομική κινητικότητα αναφέρεται στη μετάβαση από μία κοινωνική ομάδα σε άλλη. Στην περίπτωση των μεταναστών, αυτό θα συνεπαγόταν ενδεχομένως την υιοθέτηση αφομοιωτικής τακτικής, δηλαδή την εγκατάληψη των στοιχείων της προηγούμενης εθνοπολιτισμικής ταυτότητας και την ενσωμάτωση των στοιχείων της ταυτότητας της χώρας υποδοχής. Πρόκειται για ατομική στρατηγική και προϋποθέτει ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι διαπερατά, δηλαδή ότι υπάρχει η κοινωνική συναίνεση ή ανοχή σε τέτοιους τρόπους ανοδικής κινητικότητας.
- β. Η κοινωνική δημιουργικότητα, αντιθέτως, είναι συλλογική στρατηγική και υποδηλώνει ότι τα όρια μεταξύ των ομάδων είναι μη διαπερατά. Οι μετανάστες ενδέχεται να επιδιώκουν την αναζήτηση θετικής διάκρισης για την εθνική τους ομάδα επιλέγοντας μια νέα διάσταση σύγκρισης στην οποία υπερέχουν (π.χ. «εμείς οι Αλβανοί είμαστε εργατικοί και ανθεκτικοί»), αξιολογώντας ως θετικές τυχόν αρνητικές συμπεριφορές τους (εδώ ταιριάζει το ρητό «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα»), είτε περιοριζόμενοι σε καθοδικές κοινωνικές συγκρίσεις με άλλες ομάδες (π.χ. «καλύτερα να είσαι μετανάστης παρά να είσαι ανάπηρος»).
- γ. Ο κοινωνικός ανταγωνισμός είναι μια συλλογική στρατηγική για την αντιμετώπιση της υποβάθμισης της κοινωνικής ταυτότητας. Στην περίπτωση αυτή, η θετική διάκριση απέναντι στην εσω-ομάδα επιδιώκεται να διασφαλιστεί μέσω της άμεσης σύγκρουσης με την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα για τη διεκδίκηση καλύτερης κοινωνικής θέσης. Είναι προφανές ότι οι διακρίσεις από τη σκοπιά

της ευρύτερης κοινωνίας και ο διαχωρισμός από το μέρος των μεταναστών μπορούν να οδηγήσουν στην υιοθέτηση της στρατηγικής του κοινωνικού ανταγωνισμού.

Όπως επισημαίνουν οι Ward et al. (2001), η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας μόνο σχετικά πρόσφατα προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ερευνητών για τη μελέτη της διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης. Ως ένα λόγο για αυτό αναφέρουν τη μάλλον απαισιόδοξη οπτική που προσφέρει η θεωρία όσον αφορά στην προοπτική των διομαδικών σχέσεων, καθώς δίνει έμφαση στην κοινωνική κατηγοριοποίηση, την ενδο-ομαδική εύνοια και τη συνακόλουθη υποτίμηση της εξω-ομάδας – κάτι που δεν επιβεβαιώνεται πάντα από τις εμπειρικές έρευνες. Ωστόσο, η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας παρέχει επίσης το πλαίσιο για την επεξεργασία στρατηγικών που αποσκοπούν στη μείωση των προκαταλήψεων και τη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων (π.χ. Hantzi, 1995).

2.4. Ερευνητικές υποθέσεις

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα υπό μελέτη ερωτήματα στην παρούσα έρευνα έχουν ως εξής:

- α. Πώς αντιμετωπίζουν οι μετανάστες τις πιέσεις και τις προκλήσεις της διαπολιτισμικής επαφής; Ποιες είναι οι στρατηγικές επιπολιτισμού τους;
- β. Ποιο είναι το επίπεδο της κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής τους προσαρμογής;
- γ. Πώς συνδέονται οι διαστάσεις του επιπολιτισμού με την ποιότητα της προσαρμογής;

Με βάση την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και την παρουσίαση των θεωρητικών και εμπειρικών δεδομένων για τη μετανάστευση στην Ελλάδα και διεθνώς, η οποία προηγήθηκε σε αυτό το κεφάλαιο, τα παραπάνω ερωτήματα είναι δυνατόν να εξειδικευτούν κατά περίπτωση σε συγκεκριμένες ερευνητικές υποθέσεις για να ελεγχθούν ως προς την ορθότητά τους. Ειδικότερα:

- α. Σε συμφωνία με τα σύγχρονα μοντέλα των δύο διαστάσεων για τον επιπολιτισμό, αναμένεται ότι ο προσανατολισμός προς την εσω-ομάδα (συμπατριώτες) και ο προσανατολισμός προς την εξω-ομάδα (ευρύτερη ελληνική κοινωνία) θα αποτελούν διακριτές διαστάσεις με σχετικά χαμηλή συνάφεια μεταξύ τους.
- β. Αναμένεται ότι οι μετανάστες θα ενταχθούν σε μία από τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού που προβλέπει το μοντέλο του Berry, δηλαδή εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμό, περιθωριοποίηση. Ωστόσο, περιμένουμε ότι η συχνότητα προτίμησης των τεσσάρων στρατηγικών δεν θα είναι ίδια.

Μεγαλύτερος αριθμός συμμετεχόντων αναμένεται να επιλέξει την εναρμόνιση και, κατά δεύτερο λόγο, την αφομοίωση. Η περιθωριοποίηση πιθανότατα θα είναι η λιγότερο προτιμώμενη στρατηγική επιπολιτισμού.

- γ. Αναφορικά με την προσαρμογή των μεταναστών, η απουσία εξωτερικής ομάδας ελέγχου (αποτελούμενης, π.χ., από Έλληνες γηγενείς) δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων με απόλυτα κριτήρια. Μία πρόβλεψη μπορεί να διατυπωθεί αναφορικά με τη συνάφεια μεταξύ των τομέων προσαρμογής, κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής, η οποία αναμένεται να είναι θετικής κατεύθυνσης και μετρίου μεγέθους.
- δ. Στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα προσαρμογής, αναμένεται οι περισσότεροι μετανάστες να εργάζονται, έστω με καθεστώς μερικής ή περιστασιακής απασχόλησης, και να αναφέρουν βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης, αλλά όχι απαραίτητως και της κοινωνικής τους θέσης συγκριτικά με τη χώρα προέλευσης.
- ε. Από ψυχολογικής απόψεως, η μετανάστευση αναμένεται να βιώνεται από τα άτομα ως απώλεια, αλλά και ως ευκαιρία. Ως προς το γενικό επίπεδο ικανοποίησης, αυτό αναμένεται να είναι μέτριο προς υψηλό μάλλον παρά χαμηλό.
- στ. Οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού αναμένεται να συνδέονται με την προσαρμογή. Συγκεκριμένα, ο προσανατολισμός προς τους Έλληνες αναμένεται να συνδέεται θετικά και με τους δύο τομείς της προσαρμογής. Ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες πιθανόν θα συνδέεται αρνητικά με την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή και θετικά με την ψυχολογική προσαρμογή.
- ζ. Η εναρμόνιση και, σε μικρότερο βαθμό, η αφομοίωση αναμένεται να έχουν τη θετικότερη έκβαση όσον αφορά την προσαρμογή των μεταναστών, ενώ η περιθωριοποίηση τη χειρότερη. Ο διαχωρισμός θα κυμαίνεται σε ενδιάμεσο επίπεδο, πιθανόν πιο κοντά στην περιθωριοποίηση παρά στην εναρμόνιση.

Μια σειρά υποθέσεων μπορούν επιπλέον να εξαχθούν από τη μελέτη των κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών του δείγματός μας και από τη συσχέτισή τους με τις ψυχολογικές μεταβλητές:

- η. Αναμένεται να σημειωθεί αξιόλογη διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων σε συνάρτηση με την εθνική καταγωγή των μεταναστών. Επιπλέον, τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά και τα κίνητρα της μετακίνησης θα διαφέρουν μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων. Η μέση διάρκεια παραμονής τους δεν αναμένεται να ξεπερνά τα 10 χρόνια (εφόσον η ραγδαία αύξηση του μεταναστευτικού ρεύματος προς την Ελλάδα είναι φαινόμενο ιστορικά πρόσφατο).
- θ. Η εθνοπολιτισμική προέλευση αναμένεται να διαφοροποιεί τόσο τις διεργασίες επιπολιτισμού, όσο και την προσαρμογή των μεταναστών. Το μοτίβο αυτής

της διαφοροποίησης αναμένεται να κινείται στον άξονα της υπόθεσης αναφορικά με την πολιτισμική απόσταση. Δηλαδή, οι μετανάστες από χώρες που προσλαμβάνονται ως «εγγύτερες» στην ελληνική κουλτούρα αναμένεται να επιλέγουν με μεγαλύτερη συχνότητα λειτουργικές στρατηγικές και να αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα προσαρμογής, συγκριτικά με τους μετανάστες που γίνονται αντιληπτοί ως περισσότερο «διαφορετικοί» από τους Έλληνες.

- ι. Η διάρκεια παραμονής αναμένεται να διαφοροποιεί τις διεργασίες επιπολιτισμού και προσαρμογής. Μεγαλύτερος χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής αναμένεται να συνδέεται αρνητικά με τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και θετικά με τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, αλλά και με την ποιότητα της προσαρμογής.
- ια. Δεν αναμένονται αξιόλογες διαφορές στις υπό μελέτη μεταβλητές ως προς το φύλο και την ηλικία των συμμετεχόντων, αν οι παράγοντες αυτές ελεγχθούν για την επίδραση της διάρκειας παραμονής.
- ιβ. Η έγγαμη οικογενειακή κατάσταση αναμένεται να συνδέεται με θετικότερη προσαρμογή, τουλάχιστον στον ψυχολογικό τομέα.
- ιγ. Το επίπεδο εκπαίδευσης αναμένεται να εμφανίζει καμπυλόγραμμη συσχέτιση με την προσαρμογή, ιδιαιτέρως στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα. Δηλαδή, οι μετανάστες μέσου επιπέδου εκπαίδευσης αναμένεται να εμφανίζουν καλύτερη προσαρμογή από όσους έχουν χαμηλή ή ανώτατη εκπαίδευση.
- ιδ. Τα κίνητρα της μετανάστευσης αναμένεται να συνδέονται με την ποιότητα της προσαρμογής. Ειδικότερα, τα άτομα που μετακινήθηκαν ακούσια θα έχουν πιθανότατα χειρότερη προσαρμογή συγκριτικά με όσους εγκατέλειψαν τη χώρα προέλευσης με συνειδητή, δική τους απόφαση.

2.5. Σύνοψη – Συμπεράσματα

Η μετανάστευση συνιστά μια πρόκληση για τις σύγχρονες κοινωνίες και για την Ελλάδα, όπου τα στατιστικά στοιχεία δείχνουν γεωμετρική αύξηση του αριθμού των μεταναστών, καθώς και μάλλον αργά αντανακλαστικά της κοινωνίας και των θεσμών στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που ανέκυψαν, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα στάδια της εμφάνισης του φαινομένου.

Παρά τον πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα της μετανάστευσης ως ερευνητικού πεδίου, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι διεργασίες που συνδέονται με τη διαπολιτισμική επαφή και τη συνακόλουθη προσαρμογή είναι, καταρχήν, ψυχολογικές: μεταξύ άλλων, η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, η αναδυόμενη διγλωσσία, το επιπολιτισμικό στρες και η αντιμετώπισή του, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις και η προσλαμβανόμενη διάκριση.

Η ψυχολογική προσέγγιση στη μελέτη της μετανάστευσης βασίζεται στην έννοια του επιπολιτισμού. Ευρύτερου βεληνεκούς από τον όρο «μετανάστευση», ο επιπολιτισμός συνοψίζει τα φαινόμενα που άπτονται της διαπολιτισμικής επαφής και των μεταβολών που επισυμβαίνουν σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Τα σύγχρονα μοντέλα του επιπολιτισμού, όπως αυτό του John Berry (1997, 2006), παρέχουν ένα διερευνητικό-προγραμματικό εργαλείο για τη διατύπωση ερευνητικών υποθέσεων και την ερμηνεία των ευρημάτων. Τα μοντέλα αυτά συνοψίζουν με συστηματικό τρόπο τις σχέσεις μεταξύ ανεξάρτητων και εξαρτημένων μεταβλητών, ενώ επιπλέον επισημαίνουν το ρόλο του κοινωνικού πλαισίου εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η επιπολιτισμική διαδικασία.

Σύμφωνα με τον Berry, δύο ζητήματα είναι κεντρικής σημασίας για την επιλογή της στρατηγικής επιπολιτισμού των μεταναστών. Αυτά αναφέρονται στη διατήρηση των σχέσεων με τους συμπατριώτες, αφενός, και στη διατήρηση σχέσεων με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας, αφετέρου. Από το συνδυασμό των απαντήσεων σε αυτούς τους δύο τομείς, προκύπτουν τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού: εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμός και περιθωριοποίηση. Αντί της τελευταίας, οι Bourhis et al. (1997) προτείνουν δύο καταστάσεις: την πολιτισμική αλλοτρίωση/ανομία και τον ατομικισμό. Γενικά, οι έρευνες επιβεβαιώνουν το ρόλο των στρατηγικών επιπολιτισμού στην πορεία προσαρμογής των μεταναστών. Η εναρμόνιση συνδέεται συνήθως με τη θετικότερη έκβαση και η περιθωριοποίηση/πολιτισμική αλλοτρίωση με προβλήματα ψυχικής υγείας και κακή προσαρμογή.

Από την ανασκόπηση των ψυχολογικών προσεγγίσεων του επιπολιτισμού εντοπίζονται τρεις τάσεις, οι οποίες επικεντρώνονται σε συναισθηματικά, συμπεριφορικά και γνωστικά στοιχεία, αντίστοιχα. Πρόκειται για τις θεωρίες του επιπολιτισμικού στρες, της πολιτισμικής μάθησης και της κοινωνικής ταυτότητας. Περισσότερο από ανταγωνιστικές, θα λέγαμε ότι οι θεωρήσεις αυτές είναι συμπληρωματικές καθώς προσφέρουν χρήσιμα εναλλακτικά ερμηνευτικά σχήματα της διαπολιτισμικής επαφής, όπως προκύπτει από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί στο πλαίσιο τους.

Τα παραπάνω θεωρητικά μοντέλα και εμπειρικά δεδομένα αξιοποιούνται για την εξειδίκευση των στόχων του παρόντος ερευνητικού προγράμματος σε συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα, η απάντηση των οποίων θα επιχειρηθεί στα επόμενα κεφάλαια.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

*Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης
Βασίλης Γ. Παυλόπουλος
Κωνσταντίνος Λ. Μυλωνάς*

3.1. Εισαγωγή

Γιατί μια ψυχολογική έρευνα για τη μετανάστευση χρειάζεται να συμπεριλάβει τη μελέτη κοινωνικο-δημογραφικών παραγόντων; Ο αναγνώστης μάλιστα θα παρατηρήσει ότι το κεφάλαιο αυτό προηγείται των ενοτήτων που θίγουν τον «σκληρό πυρήνα» του ψυχολογικού ενδιαφέροντος και αφορούν στις διεργασίες επιπολιτισμού, την προσαρμογή των μεταναστών και τη μεταξύ τους σχέση. Τρεις λόγοι οδήγησαν στην παραπάνω επιλογή: Πρώτον, η μελέτη των κοινωνικο-δημογραφικών παραγόντων που συνδέονται με τη μετανάστευση μας δίνει τη δυνατότητα να σκιαγραφήσουμε το προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα όσον αφορά τις παραμέτρους αυτές. Δεύτερον, γνωρίζοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο, ουσιαστικά προδιαγράφουμε τον πληθυσμό στον οποίο είναι δυνατή η γενίκευση των ερευνητικών πορισμάτων, καθώς και η σύγκρισή τους με τα αποτελέσματα προηγούμενων μελετών στην Ελλάδα και διεθνώς. Τρίτον, οι κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες αναμένεται να διαφοροποιούν τόσο τις εξαρτημένες μεταβλητές της έρευνας (δηλαδή τις διαστάσεις της προσαρμογής των μεταναστών) όσο και τις ενδιάμεσες-παρεμβαλλόμενες μεταβλητές (δηλαδή τις διεργασίες επιπολιτισμού).

Όπως επισημάνθηκε ήδη (βλ. κεφ. 2), τα συμπεράσματα των ερευνών γύρω από τη μετανάστευση παρουσιάζουν εξαιρετική ετερογένεια, η οποία ορισμένες φορές εγγίζει τα όρια της αντίφασης. Ένα από τα βασικά αίτια αυτής της πολυφωνίας συνδέεται αναμφίβολα με το λεγόμενο «οικολογικό σφάλμα» (Hofstede, 1980), το οποίο προκύπτει από τη σύγχυση του ατομικού και του ομαδικού επιπέδου ανάλυσης και ερμηνείας και, κατ' επέκταση, από την αυθαίρετη γενίκευση των ευρημάτων. Οι διαπολιτισμικοί ψυχολόγοι έχουν καταδείξει ότι είναι μεθοδολογικά λανθασμένα και ερμηνευτικά παραπλανητική η μεταφορά σε επίπεδο ομάδας των πορισμάτων που αναδύθηκαν με τεχνικές εστιασμένες σε ατομικό επίπεδο, και το αντίστροφο (Mylonas, Pavlopoulos, & Georgas, 2008). Για παράδειγμα, η διαπίστωση ότι η αύξηση των κρατικών δαπανών για την υγεία συνδέεται με καλύτερο επίπεδο υγείας των πολιτών, γενικά, δεν σημαίνει ότι κάθε πολίτης θα είναι πιο υγιής εάν ξοδεύει περισσότερα χρήματα σε γιατρούς και εξετάσεις – μάλλον το αντίθετο ισχύει: τα άτομα που έχουν προβλήματα υγείας συνήθως πληρώνουν περισσότερα χρήματα για ιατρικές υπηρεσίες. Επομένως, ενώ σε

ομαδικό επίπεδο η συνάφεια μεταξύ δαπανών και υγείας είναι θετική, σε ατομικό επίπεδο η κατεύθυνση της συσχέτισης αυτής είναι αρνητική.

Το πρόβλημα στην έρευνα για τη μετανάστευση επιτείνεται από το γεγονός ότι τα κριτήρια για τον καθορισμό των υπό μελέτη ομάδων δεν είναι πάντα εμφανή και σταθερά. Ας δούμε την περίπτωση μιας, εκ πρώτης όψεως, εννοιολογικά σαφούς μεταβλητής: της εθνοπολιτισμικής ομάδας. Αν ίσως φαίνεται εύκολο να καταχωρίσει κανείς τα άτομα ανάλογα με την εθνικότητά τους, σύντομα θα αντιμετωπίσει απροσδόκητες δυσκολίες: πού τοποθετούνται όσοι προέρχονται από μικτούς γάμους; οι μετανάστες δεύτερης ή τρίτης γενιάς; τα άτομα στα οποία η εθνική καταγωγή δεν συμπίπτει με την υπηκοότητα; Η κατάσταση περιπλέκεται περισσότερο αν κανείς λάβει υπόψη τις αναδυόμενες πολιτισμικές ταυτότητες που προκύπτουν είτε από τη διάσπαση ευρύτερων κρατικών σχηματισμών (π.χ., πρώην Σοβιετική Ένωση) είτε από τη δημιουργία άλλων (π.χ., Ευρωπαϊκή Ένωση) (Γεώργας, Χατζή, Γκαρή, Μυλωνάς, Ντάλλα, Ανδρεοπούλου, & Παναγιωτοπούλου, 2004).

Ένα, επίσης, δύσκολο ερώτημα είναι: σε ποιο πληθυσμό μπορούν να να γενικευθούν με ασφάλεια τα συμπεράσματα που προέκυψαν από μια εμπειρική μελέτη μεταναστών, όπως αυτή που παρουσιάζεται στον παρόντα τόμο; Σε όλους τους μετανάστες που ζουν στη συγκεκριμένη χώρα υποδοχής; Σε όλα τα άτομα που κατάγονται από τις συγκεκριμένες χώρες προέλευσης; Σε μετανάστες με παρόμοιο κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ ως προς την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, την επαγγελματική κατάσταση, την οικογενειακή κατάσταση ή τη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής; Η απάντηση είναι ότι οποιαδήποτε απόπειρα γενίκευσης των ερευνητικών πορισμάτων θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη όσο το δυνατόν περισσότερες από τις παραπάνω παραμέτρους. Αν η επισήμανση αυτή ισχύει για όλους τους κλάδους της επιστημονικής έρευνας, έχει ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα σε ένα εφαρμοσμένο, δυναμικά εξελισσόμενο πεδίο, όπως αυτό της μετανάστευσης. Κάτι τέτοιο δεν είναι πάντα δεδομένο, παρόλο που μοιάζει αυτονόητο.

Ας πάρουμε, για παράδειγμα, το αναφερόμενο ως «παράδοξο του μετανάστη». Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, σε ορισμένες περιπτώσεις έχει βρεθεί ότι το επίπεδο προσαρμογής των μεταναστών είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο επίπεδο των γηγενών (García Coll, 2005). Ωστόσο, άλλες έρευνες έχουν διαπιστώσει την ακριβώς αντίθετη τάση, ότι δηλαδή οι μετανάστες αντιμετωπίζουν σημαντικά μεγαλύτερες δυσκολίες προσαρμογής από ό,τι οι γηγενείς (π.χ. Mot-ti-Stefanidi, Pavloroulos, Obradović, Dalla et al., 2008. Oppedal, Roysamb, & Sam, 2004). Επιπλέον, υπάρχουν μελέτες που απέτυχαν να εντοπίσουν διαφορές μεταξύ των συγκρινόμενων ομάδων, τουλάχιστον στον ψυχολογικό τομέα (π.χ.

Τάκης, 2006). Η εκ πρώτης όψεως αντιφατική εικόνα ερμηνεύεται ενδεχομένως εάν κανείς μελετήσει προσεκτικά τις μεταβλητές του πλαισίου, ιδιαίτερος δε την κοινωνικο-δημογραφική σύνθεση των συμμετεχόντων στις παραπάνω έρευνες.

Στην παρούσα έρευνα, η παρουσίαση του κοινωνικο-δημογραφικού προφίλ των μεταναστών ξεπερνά τους σκοπούς της σκιαγράφησης των χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων και τον ορισμό του πληθυσμού για τη γενίκευση των ευρημάτων. Μια απλή επισκόπηση των στοιχείων που ακολουθούν, οδηγεί στη διαπίστωση ότι όλοι οι μετανάστες δεν είναι ίδιοι. Η αποσαφήνιση των δημογραφικών μεταβλητών συμβάλλει στην άμβλυση των, αρνητικών ως επί το πλείστον, στερεοτύπων και θέτει τις βάσεις για καλύτερη διομαδική επαφή. Η Κοινωνική Ψυχολογία έχει δείξει ότι οι στερεοτυπικές αντιλήψεις θεμελιώνονται πάνω στην ψευδαίσθηση ομοιογένειας της εξω-ομάδας (Fiske, 1998). Η διαπίστωση του μεγάλου εύρους που εμφανίζει το προφίλ των μεταναστών δυσκολεύει σημαντικά οποιαδήποτε απόπειρα αντιμετώπισής τους ως ενιαίας και αδιαφοροποίητης ομάδας. Επιπλέον, η διακύμανση αυτή παρέχει πολύτιμο υλικό για την καλύτερη κατανόηση και ερμηνεία των κυρίως ευρημάτων, η παρουσίαση των οποίων ακολουθεί στα επόμενα κεφάλαια.

3.2. Δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών για τα οποία υπήρχαν διαθέσιμες πληροφορίες ήταν η χώρα προέλευσης, ο τόπος διαμονής στην Ελλάδα, το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση, το επίπεδο εκπαίδευσης, η επαγγελματική κατάσταση και η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής. Ο συνδυασμός των παραπάνω στοιχείων είναι διαφωτιστικός για την καλύτερη κατανόηση της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης των μεταναστών στην Ελλάδα, η οποία συνιστά σημαντικό παράγοντα της προσαρμογής τους. Τα αποτελέσματα που αφορούν τις δημογραφικές μεταβλητές έχουν αναλυτικά ως εξής:

3.2.1. Χώρα προέλευσης

Το δείγμα της έρευνας συγκροτούν μετανάστες που προέρχονται από 35 χώρες. Ασφαλώς η εκπροσώπηση αυτή κατανέμεται με εξαιρετικά άνισο τρόπο, ο οποίος όμως αντανακλά μια οικολογική πραγματικότητα στην Ελλάδα σήμερα. Έτσι, έγινε προσπάθεια ομαδοποίησης της χώρας προέλευσης, με κριτήρια τη γεωγραφική και την πολιτιστική μεταξύ τους εγγύτητα, με σκοπό τη συγκρότηση ομάδων που να διαθέτουν επαρκές μέγεθος για την έγκυρη εφαρμογή στατιστικών κριτηρίων σε περαιτέρω στατιστικές αναλύσεις.

Σχεδόν οι μισοί συμμετέχοντες (n=277, 46,1%) έχουν Αλβανική υπηκοότητα. Αν σε αυτούς προστεθούν οι μετανάστες από τη Βουλγαρία (n=62, 10,3%), τη Ρουμανία (n=18, 3,0%) και την πρώην Γιουγκοσλαβία (Σερβία και FYROM) (n=9, 1,5%), οι οποίοι αντιπροσωπεύουν το 14,8% του συνολικού δείγματος, τότε προκύπτει ότι το 60,9% των μεταναστών στην παρούσα έρευνα προέρχονται από τις γειτονικές στην Ελλάδα βαλκανικές χώρες. Μια δεύτερη σε μέγεθος ομάδα (18,0% του δείγματος) συγκροτείται από άτομα που κατάγονται από χώρες της ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, με βασικό κοινό χαρακτηριστικό την πολιτική και πολιτειακή συγκρότηση (κομμουνιστικό σύστημα) και τις δραματικές αλλαγές που σημειώθηκαν την τελευταία δεκαετία του περασμένου αιώνα. Η σύνθεση της ομάδας αυτής αναλυτικά έχει ως εξής: Ρωσία (n=38, 6,3%), άλλες Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Ουκρανία, Γεωργία, Αρμενία) (n=52, 8,7%), χώρες της ανατολικής Ευρώπης (Πολωνία, Ουγγαρία) (n=18, 3,0%). Ποσοστό 8,3% (50 άτομα) του δείγματος είναι αραβικής καταγωγής ή/και μουσουλμανικού θρησκεύματος, προερχόμενο από περιοχές της Βόρειας Αφρικής, της Μέσης Ανατολής και της Ασίας, όπως η Αίγυπτος, η Παλαιστίνη, το Ιράκ, το Ιράν, η Συρία και το Πακιστάν. Οι μετανάστες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, όπως η Αιθιοπία, το Κογκό και η Νιγηρία, αποτελούν το 7,7% των συμμετεχόντων (n=46). Ασιατική καταγωγή (Άπω Ανατολή) έχουν 20 (3,3%) μετανάστες (π.χ. Κίνα, Μπαγκλαντές, Σρι Λάνκα). Επτά άτομα (1,2%) προέρχονται από τη Λατινική Αμερική (Βενεζουέλα, Βραζιλία, Αργεντινή) και τις Φιλιππίνες. Τέλος, 4 συμμετέχοντες (0,7%) κατάγονται από χώρες της δυτικής Ευρώπης (Γερμανία, Σουηδία) και τις ΗΠΑ.

Συνοπτικά στοιχεία για τη χώρα προέλευσης, καθώς και για άλλα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος (φύλο, ηλικία, διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα και επίπεδο εκπαίδευσης), δίνονται στον Πίν. 3.1. Στον πίνακα αυτόν, όπως επίσης στη συνέχεια του κεφαλαίου αλλά και στα κεφάλαια που ακολουθούν, καταβλήθηκε προσπάθεια να περιοριστεί η ομαδοποίηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων στις περιπτώσεις που αυτό ήταν απολύτως απαραίτητο λόγω περιορισμένης αριθμητικής εκπροσώπησης. Όπου κρίθηκε σκόπιμο να δημιουργηθούν σύνθετες εθνοπολιτισμικές ομάδες, αυτό έγινε λαμβάνοντας υπόψη ένα συνδυασμό γεωγραφικών και κοινωνικο-πολιτισμικών κριτηρίων, όπως το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και το κυρίαρχο θρήσκευμα, σύμφωνα με προτεινόμενα μοντέλα στη διαπολιτισμική έρευνα (Georgas & Berry, 1995. Georgas, van de Vijver, & Berry, 2004).

Πίνακας 3.1

Δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών (N=601)

Χώρα προέλευσης	N	Γυναίκες	Ηλικία	Διάρκεια παραμονής	Επίπεδο εκπαίδευσης
		%	M.O.	M.O.	M.O.
Αλβανία	277	39,4	35,2	9,4	3,6
Βουλγαρία	62	72,6	40,0	6,7	3,9
Πρώην ΕΣΣΔ	52	63,5	37,2	6,6	3,9
Μουσουλμανικές χώρες	50	14,0	36,5	10,4	3,8
Υποσαχάρια Αφρική	46	2,2	24,5	1,7	2,6
Ρωσία	38	76,3	36,4	6,9	5,0
Ασιατικές χώρες	20	10,0	30,1	5,0	4,1
Ρουμανία	18	55,6	34,2	4,7	3,2
Ανατολική Ευρώπη	18	55,6	33,8	8,3	4,5
Πρώην Γιουγκοσλαβία	9	77,8	30,9	5,5	4,3
Λατινική Αμερική	7	57,1	43,6	14,6	4,3
Δυτικές χώρες	4	50,0	33,5	13,9	5,8
Σύνολο	601	43,1	35,0	7,9	3,8

Σημείωση: Η μέτρηση της ηλικίας και της διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα είναι σε έτη. Η μέτρηση του επιπέδου εκπαίδευσης έγινε με 7/θμια κλίμακα, από 1=«Λίγες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου» έως 7=«Τίτλος μεταπτυχιακών σπουδών».

3.2.2. Τόπος διαμονής στην Ελλάδα

Όσον αφορά τον τόπο διαμονής, 337 (56,1%) μετανάστες διέμεναν σε δήμους της Αθήνας και του Πειραιά, 35 (5,8%) σε πόλεις και χωριά της Στερεάς Ελλάδας (π.χ. Καρπενήσι, Θήβα, Χαλκίδα), 28 (4,7%) στην Πελοπόννησο (π.χ. Άργος, Επίδαυρος, Κορινθία, Καλαμάτα, Πύλος), 91 (15,1%) στη Μακεδονία (οι περισσότεροι από τους οποίους στην πόλη της Θεσσαλονίκης), 10 (1,7%) στην Ήπειρο (κυρίως, στα Ιωάννινα και στη γύρω περιοχή) και 100 (16,6%) στη νησιωτική χώρα (Χίο, Λέσβο, Σάμο, Ρόδο, Ηράκλειο Κρήτης).

3.2.3. Φύλο

Στην έρευνα συμμετείχαν 259 (43,1%) άνδρες και 342 (56,9%) γυναίκες. Αυτή η εικόνα της μικρής αριθμητικής υπεροχής των γυναικών είναι αντίστοιχη με

τις επίσημες στατιστικές για τους μετανάστες στην Ελλάδα (IOM, 2007), δεν αντιπροσωπεύει όμως επιμέρους ομάδες του δείγματος ως προς την προέλευση. Όπως προκύπτει από μια απλή επισκόπηση του Πίν. 1, ορισμένες χώρες/γεωγραφικές περιοχές εκπροσωπούνται κυρίως από γυναίκες (πρώην Γιουγκοσλαβία 77,8%, Ρωσία 76,3%, Βουλγαρία 72,6%, πρώην Σοβιετική Ένωση 63,5%), άλλες κυρίως από άνδρες (υποσαχάρια Αφρική 97,8%, Ασία 90%, μουσουλμανικές χώρες 86%, Αλβανοί 60,6%), ενώ μεταξύ των μεταναστών από Δυτικές χώρες, ανατολική Ευρώπη, Ρουμανία και Λατινική Αμερική υπάρχει σχετική ισορροπία μεταξύ των δύο φύλων. Οι διαφορές των ποσοστών είναι στατιστικώς σημαντικές, όπως έδειξε ο έλεγχος με το κριτήριο χ^2 (11, $n=601$)=114,40, $p<0,001$. Το σημαντικό εύρος της διακύμανσης του φύλου ως προς την εθνική καταγωγή είναι ένα εύρημα που, όπως θα δούμε, επαναλαμβάνεται σταθερά και ως προς άλλα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών, γι' αυτό η σημασία του θα αποτιμηθεί συνολικά στα συμπεράσματα της ενότητας αυτής.

3.2.4. Ηλικία

Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμαίνεται ανάμεσα σε 18-70 έτη, με μέση τιμή 35,0 έτη και τυπική απόκλιση 11,2 έτη. Η μορφή της κατανομής προσεγγίζει την κωδωνοειδή συμμετρική, το οποίο σημαίνει ότι υπάρχει κανονική διασπορά της ηλικίας των μεταναστών γύρω από το συνολικό μέσο όρο. Ωστόσο, η ανάλυση διακύμανσης για τη σύγκριση των μέσων όρων της ηλικίας ως προς την καταγωγή ανέδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές, $F(11, 588)=6,52$, $p<0,001$. Οι πολλαπλές συγκρίσεις των μέσων όρων με το κριτήριο του Scheffé έδειξαν ότι οι μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική έχουν το χαμηλότερο μέσο όρο ηλικίας (Μ.Ο.=24,5 έτη), ενώ τα άτομα από Λατινική Αμερική (Μ.Ο.=43,6 έτη) και Βουλγαρία (Μ.Ο.=40,0 έτη) έχουν τον υψηλότερο. Οι μέσοι όροι ηλικίας για τις υπόλοιπες ομάδες καταγωγής τοποθετούνται σε ενδιάμεσο επίπεδο, περίπου μεταξύ 30-37 ετών, χωρίς να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Οι αντίστοιχες μέσες τιμές παρουσιάζονται και στον Πίν. 3.1.

3.2.5. Οικογενειακή κατάσταση

Η οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών που συμμετείχαν στην έρευνα έχει, κατά δήλωσή τους, ως εξής: 308 (51,2%) είναι έγγαμοι, 229 (38,1%) άγαμοι, 42 (7,0%) διαζευγμένοι και 15 (2,5%) είναι σε χηρεία. Δεν υπάρχουν στοιχεία για 7 (1,2%) συμμετέχοντες. Από όσους δήλωσαν ότι είναι έγγαμοι, το 70,1% ζει μαζί με τον/τη σύζυγό τους στην Ελλάδα, ενώ ποσοστό 29,9% δεν ζουν μαζί. Πάντως, σε ερώτημα σχετικά με το αν έχουν αφήσει μέλη της οικογένειάς τους στη χώρα προέλευσης, το 77,9% απάντησε καταφατικά και μόνο το 22,1% αρνητικά. Καθώς

δεν υπάρχουν πληροφορίες για τη συγγενική σχέση με τα άτομα αυτά, είναι πιθανόν ότι αποτελούν μέλη της πυρηνικής, αλλά και της ευρύτερης εκτεταμένης οικογένειας, ή ακόμα και της πατρικής οικογένειας (για τους άγαμους). Όσον αφορά τα τέκνα, 109 (18,1%) άτομα έχουν ένα παιδί, 70 (11,6%) έχουν δύο και 22 (3,7%) έχουν τρία ή περισσότερα παιδιά, ενώ το υπόλοιπο 66,6% των μεταναστών δεν έχουν κανένα παιδί.

Οι διαφορές στο φύλο και την ηλικία μεταξύ των ομάδων μεταναστών ανάλογα με την καταγωγή, οι οποίες εντοπίστηκαν ήδη παραπάνω, είναι αναμενόμενο να οδηγούν σε αντίστοιχη διαφοροποίηση όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση. Έτσι, για παράδειγμα, το 65,0% των Ασιατών, το 62,9% των Αλβανών και το 59,7% των Βουλγάρων είναι έγγαμοι, ενώ το 73,8% των προερχόμενων από την υποσαχάρια Αφρική και το 61% των Ρουμάνων είναι άγαμοι. Τα υψηλότερα ποσοστά διαζευγμένων ατόμων απαντώνται μεταξύ των Λατινοαμερικανών (28,6%), των Ρουμάνων (27,8%), των Ρώσων (23,7%) και των Βουλγάρων (21,0%). Οι διαφορές αυτές των ποσοστών της οικογενειακής κατάστασης ως προς την καταγωγή είναι στατιστικώς σημαντικές, $\chi^2(22, n=601)=92,71, p<0,001$.

Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει η συμβίωση με τον/τη σύζυγο στην Ελλάδα ανάλογα με την προέλευση, εφόσον η μεταβλητή αυτή δηλώνει εμμέσως κατά πόσον η μετακίνηση στην Ελλάδα αφορά ολόκληρη την πυρηνική οικογένεια ή μεμονωμένα μέλη της. Και εδώ εντοπίστηκε στατιστικώς σημαντική συσχέτιση με τη χώρα καταγωγής, $\chi^2(11, n=601)=47,21, p<0,001$. Μαζί με τον/τη σύντροφό τους δήλωσαν ότι ζουν το 88,9% των μεταναστών από χώρες της ανατολικής Ευρώπης, το 82,6% των Αλβανών, το 75,0% των Λατινοαμερικανών, το 71,4% των Αράβων / Μουσουλμάνων και το 69,6% των Ρώσων. Αντιθέτως, χωρίς τον/τη σύντροφό τους δήλωσαν ότι ζουν στην Ελλάδα το 66,7% των Ρουμάνων και το 61,5% των μεταναστών ασιατικής και αφρικανικής προέλευσης.

3.2.6. Επίπεδο εκπαίδευσης

Η μελέτη του εκπαιδευτικού επιπέδου των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα φαίνεται ότι καταρρίπτει το στερεότυπο του «αμόρφωτου» μετανάστη, εφόσον η κατανομή της σχολικής και ακαδημαϊκής τους εκπαίδευσης δεν διαφέρει ιδιαίτερα από την αντίστοιχη που συναντάμε σε έρευνες με δείγματα Ελλήνων γηγενών. Σύμφωνα με τις αυτοαναφορές, και αποδεχόμενοι τους περιορισμούς που απορρέουν από τη δυσκολία αντιστοίχισης των εκπαιδευτικών συστημάτων μεταξύ χωρών, 48 άτομα (8,0%) έχουν ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (περίπου 6 χρόνια φοίτησης), 120 (20,0%) έχουν παρακολουθήσει λίγες τάξεις

της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, 82 (13,6%) είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τεχνικής ή επαγγελματικής κατεύθυνσης (σε αναλογία με το τεχνικό/επαγγελματικό Λύκειο), 145 (24,1%) έχουν ολοκληρώσει το επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που αντιστοιχεί στο Γενικό Λύκειο, 60 (10,0%) έχουν φοιτήσει σε ίδρυμα ανώτερης εκπαίδευσης χωρίς να ολοκληρώσουν τον κύκλο σπουδών, 116 (19,3%) είναι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και 24 (4,0%) διαθέτουν μεταπτυχιακό δίπλωμα. Δεν υπάρχουν στοιχεία για 6 (1%) άτομα.

Τα παραπάνω επίπεδα εκπαίδευσης μπορούν, με ένα μικρό βαθμό «αυθαιρεσίας», να θεωρηθούν ότι συνιστούν μία διαβαθμιστική κλίμακα τύπου Likert από 1=«πρωτοβάθμια εκπαίδευση» μέχρι 7=«μεταπτυχιακός τίτλος σπουδών». Σε αυτή την περίπτωση είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε τους μέσους όρους εκπαίδευσης ως προς τα διαφορετικά επίπεδα άλλων δημογραφικών μετρήσεων. Διευκρινίζεται ότι μια τέτοια σύγκριση έχει περιγραφικό μόνο χαρακτήρα και λαμβάνει υπόψη ότι παραβιάζονται ορισμένες από τις στατιστικές προϋποθέσεις. Ακόμη κι έτσι, ωστόσο, το αποτέλεσμα της σύγκρισης αυτής δεν στερείται ενδιαφέροντος για πρακτικούς σκοπούς.

Διαπιστώνεται, για μία ακόμα φορά, ότι οι εθνικές ομάδες μεταναστών διαφέρουν σε αρκετές, σημαντικές, δημογραφικές παραμέτρους πέραν της ίδιας της καταγωγής. Στην ενότητα που μας αφορά, προκύπτει ότι οι μετανάστες από Δυτικές χώρες (Μ.Ο.=5,8) και, σε μικρότερο βαθμό, από τη Ρωσία (Μ.Ο.=5,0) διαθέτουν το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, ενώ οι προερχόμενοι από την υποσαχάρια Αφρική έχουν το χαμηλότερο (Μ.Ο.=2,6), $F(11, 583)=4,48$, $p<0,001$ (Scheffé post-hoc έλεγχος). Οι υπόλοιπες ομάδες του Πίν. 3.1 κυμαίνονται σε ενδιάμεσο επίπεδο, χωρίς να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους.

Στατιστικώς σημαντική, αν και μικρότερου μεγέθους, είναι η συσχέτιση της εκπαίδευσης με το φύλο. Ειδικότερα, οι γυναίκες (Μ.Ο.=4,1) ανέφεραν ελαφρώς υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από ό,τι οι άνδρες (Μ.Ο.=3,6), $F(1, 593)=11,72$, $p<0,001$. Προφανώς και αυτό το εύρημα δεν μπορεί να ερμηνευθεί χωρίς να συνεκτιμηθούν άλλα χαρακτηριστικά των ανδρών και των γυναικών του δείγματος, όπως η χώρα καταγωγής και η ηλικία.

3.2.7. Επαγγελματική κατάσταση

Στην ενότητα αυτή εξετάζεται η εργασιακή κατάσταση των μεταναστών, αφενός, δηλαδή το καθεστώς απασχόλησης και η θέση τους στο χώρο εργασίας, και αφετέρου η επαγγελματική απασχόλησή τους, η οποία αναφέρεται στο περιεχόμενο της ειδίκευσης που έχουν. Τα σχετικά στοιχεία δίνονται στους Πίν. 3.2 και 3.3.

Όπως φαίνεται στον Πίν. 3.2, δεν προκύπτουν αξιολογες μεταβολές στην εργασιακή κατάσταση των μεταναστών στην Ελλάδα, συγκριτικά με τη χώρα προέλευσης. Οι περισσότεροι είναι υπάλληλοι (44,9% στη χώρα προέλευσης, 57,1% στην Ελλάδα) είτε αυτοαπασχολούμενοι (11,3% στη χώρα προέλευσης, 13,8% στην Ελλάδα). Δική τους επιχείρηση αναφέρουν ότι έχουν 16 μετανάστες (2,7%). Το ποσοστό των ανέργων στην Ελλάδα (9,0%) φαίνεται μειωμένο σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό στη χώρα προέλευσης (15,8%), ωστόσο η διαφορά αυτή ενδέχεται να οφείλεται εν μέρει στα ελλιπή στοιχεία, ο αριθμός των οποίων ήταν σχετικά υψηλός στις ερωτήσεις αναφορικά με την επαγγελματική κατάσταση (βλ. σημειώσεις των Πιν. 3.2 και 3.3). Η διαφοροποίηση ως προς την επαγγελματική κατάσταση των μεταναστών από τη χώρα προέλευσης στην Ελλάδα εντοπίζεται κυρίως στις επιμέρους εργασιακές ομάδες υπαλλήλων (μεγάλη αύξηση μετά τη μετανάστευση), αυτοαπασχολούμενων (αύξηση μετά τη μετανάστευση) και ανέργων (μεγάλη μείωση μετά τη μετανάστευση), καθώς το σχετιζόμενο στατιστικό κριτήριο χ^2 (5) βρέθηκε ίσο με 26,23 και στατιστικά σημαντικό ($p < 0,001$).

Πίνακας 3.2

Κατανομή (%) της εργασιακής κατάστασης των μεταναστών (N=601) στη χώρα προέλευσης και στην Ελλάδα

	Χώρα προέλευσης		Ελλάδα	
	f	%	f	%
Εργοδότες	16	2,7	16	2,7
Υπάλληλοι	270	44,9	343	57,1
Αυτοαπασχολούμενοι	68	11,3	83	13,8
Απασχόληση σε οικογενειακή επιχείρηση	14	2,3	9	1,5
Άνεργοι	95	15,8	54	9,0
Άλλο	5	0,8	17	2,8

Σημείωση: Ελλιπή στοιχεία για την εργασιακή κατάσταση στη χώρα προέλευσης: 133 (22,1%), και στην Ελλάδα: 79 (13,1%).

Στον Πίν. 3.3 παρουσιάζεται η κατανομή της επαγγελματικής απασχόλησης των μεταναστών στη χώρα προέλευσης και στην Ελλάδα. Παρά τον περιορισμό που αναπόφευκτα θέτουν τα ελλιπή στοιχεία και σε αυτή την ερώτηση, ορισμένες μεταβολές που οφείλονται στη μετανάστευση μπορούν να ανιχνευθούν με σχετική ασφάλεια. Για παράδειγμα, το ποσοστό των ανειδίκευτων εργατών-μεταναστών στην Ελλάδα (27,8%) είναι σχεδόν τριπλάσιο συγκριτικά με αυτό της χώρας προέλευσης (9,0%). Περισσότεροι, επίσης, είναι οι εργαζόμενοι ως πωλητές

στον τομέα της παροχής υπηρεσιών στην Ελλάδα (19,8%), παρά στη χώρα που ζούσαν πριν (11,6%). Από το άλλο μέρος, παρατηρείται σημαντική μείωση των ατόμων που εργάζονται ως ειδικοί επιστήμονες (1,2%) και τεχνολόγοι (2,2%) στην Ελλάδα, σε σχέση με τη χώρα προέλευσης, όπου τα ποσοστά για τους δύο τομείς είναι 8,7% και 6,8%, αντίστοιχα.

Η συγκριτική μελέτη της επαγγελματικής κατάστασης των μεταναστών στην Ελλάδα, σε σχέση με τη χώρα προέλευσης, μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες που ξεπερνούν την απλή καταγραφή μιας κοινωνικο-δημογραφικής μεταβλητής και μπορούν να αξιοποιηθούν για την καλύτερη κατανόηση της ποιότητας της προσαρμογής των ατόμων αυτών στη χώρα μας. Για παράδειγμα, ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι οι μετανάστες που είχαν υψηλότερο μορφωτικό και επαγγελματικό επίπεδο στη χώρα προέλευσης ενδέχεται να συναντήσουν μεγαλύτερες δυσκολίες στην ψυχολογική προσαρμογή της στη χώρα υποδοχής (Aycan & Berry, 1996), εξαιτίας της αναπόφευκτης διάψευσης των υψηλών προσδοκιών τους και της υποβάθμισης της κοινωνικής θέσης, την οποία πιθανώς θα βιώσουν.

Πίνακας 3.3

Κατανομή (%) της επαγγελματικής απασχόλησης των μεταναστών (N=601) στη χώρα προέλευσης και στην Ελλάδα

	Χώρα προέλευσης		Ελλάδα	
	f	%	f	%
Διοικητικά και διευθυντικά στελέχη	9	1,5	3	0,5
Ειδικοί επιστήμονες	52	8,7	7	1,2
Τεχνολόγοι	41	6,8	13	2,2
Υπάλληλοι γραφείου	41	6,8	29	4,8
Παροχή υπηρεσιών, πωλητές	70	11,6	119	19,8
Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, ψαράδες	17	2,8	13	2,2
Ειδικευμένοι τεχνίτες	59	9,8	73	12,1
Χειριστές μηχανημάτων	10	1,7	3	0,5
Ανειδίκευτοι εργάτες	54	9,0	167	27,8
Ένοπλες δυνάμεις	10	1,7	-	-
Φοιτητές	14	2,3	7	1,2
Άλλο	17	2,8	24	4,0

Σημείωση: Ελλιπή στοιχεία για την επαγγελματική απασχόληση στη χώρα προέλευσης: 207 (34,4%) και στην Ελλάδα: 143 (23,8%).

3.2.8. Διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα

Το μαζικό ρεύμα μετανάστευσης προς τη σύγχρονη Ελλάδα έχει μικρή μόνο ιστορία εφόσον συνδέεται κυρίως με τις πρόσφατες πολιτικές αλλαγές στην ανατολική Ευρώπη και με την αστάθεια στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής. Το παραπάνω γεγονός, σε συνδυασμό με το κριτήριο αποκλεισμού των μεταναστών δεύτερης γενιάς από την έρευνα, συνέβαλε στο σχετικά μικρό μέσο όρο παραμονής των μεταναστών του δείγματος στη χώρα μας (Μ.Ο.=7,9 έτη). Οι ακραίες τιμές που εντοπίζονται στο άνω άκρο της κλίμακας προκαλούν αριστερή ασυμμετρία της κατανομής της διάρκειας παραμονής.

Η ανάλυση της διάρκειας παραμονής σε σχέση με τη χώρα προέλευσης αναδεικνύει στατιστικώς σημαντικές διαφορές, οι οποίες αποτυπώνονται καθαρά στον Πίν. 3.1. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι οι μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική (Μ.Ο.=1,7 έτη) και, εν συνεχεία, από τη Ρουμανία (Μ.Ο.=4,7), ασιατικές χώρες (Μ.Ο.=5,0) και την πρώην Γιουγκοσλαβία (Μ.Ο.=5,5) βρίσκονται στην Ελλάδα για μικρότερο χρονικό διάστημα, ενώ το αντίθετο ισχύει για άτομα από τη Λατινική Αμερική (Μ.Ο.=14,6) και Δυτικές χώρες (Μ.Ο.=14,0 έτη), $F(11, 588)=11,86$, $p<0,001$ (Scheffé post-hoc έλεγχος).

3.3. Κίνητρα μετανάστευσης και λήψη απόφασης

Ενώ στην προηγούμενη ενότητα παρουσιάστηκαν δημογραφικοί δείκτες, στο υποκεφάλαιο αυτό εξετάζονται ψυχολογικοί παράγοντες που προηγούνται της μεταναστευτικής διαδικασίας. Αυτοί αφορούν τα κίνητρα της μετακίνησης και τον τρόπο λήψης της απόφασης για μετανάστευση.

3.3.1. Κίνητρα

Η πλειοψηφία των μεταναστών που συμμετείχαν στην έρευνα (66,2%) αναφέρουν ως κίνητρο μετανάστευσης γενικούς οικονομικούς ή εργασιακούς λόγους (π.χ. «να βγάλω περισσότερα χρήματα», «να βρω δουλειά με περισσότερα χρήματα»). Ορισμένοι μετανάστες (14,6%) αναφέρουν συγκεκριμένους στόχους που συνδέονται με τον οικονομικό τομέα (π.χ. «να αποταμιεύσω χρήματα για τη μόρφωση των παιδιών», «να αγοράσω σπίτι μετά την επιστροφή στην πατρίδα», «να αγοράσω οικιακές συσκευές», «να εξοφλήσω χρέη»). Σημαντικός αριθμός συμμετεχόντων (18,8%) δηλώνουν κίνητρα που επικεντρώνονται στην προσωπική βελτίωση και ανάπτυξη (π.χ. «να μάθω καινούργιες γλώσσες», «να αποκτήσω νέες δεξιότητες», «να κερδίσω τον σεβασμό των άλλων στην κοινότητα», «για περιπέτεια»). Οι διεργασίες κοινωνικής επιρροής αναδύονται ως κίνητρο της

μετακίνησης για 99 (16,5%) άτομα (π.χ. «έφυγα επειδή έφυγαν και άλλοι», «για να μείνω μαζί με μέλη της οικογένειας ή φίλους»). Άλλους λόγους επικαλέστηκε το 14,5% του δείγματος. Τέλος, σημειώνεται ότι, εφόσον η σχετική ερώτηση ήταν πολλαπλών επιλογών, 217 (36,1%) άτομα επέλεξαν περισσότερους από έναν από τους παραπάνω λόγους για να δηλώσουν τα κίνητρα της δικής τους μετανάστευσης (το συνολικό άθροισμα των σχετικών συχνοτήτων υπερβαίνει το 100% κατά πολύ).

Τα κίνητρα της μετανάστευσης δεν είναι ίδια για όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες των μεταναστών. Οι συμμετέχοντες από την Αλβανία και τις βαλκανικές χώρες αναφέρουν συχνότερα από τις υπόλοιπες ομάδες τους γενικούς οικονομικούς/εργασιακούς λόγους, $\chi^2(7, n=594)=38,62, p<0,001$, και τους ειδικούς οικονομικούς στόχους, $\chi^2(7, n=594)=34,64, p<0,001$. Οι προερχόμενοι από Δυτικές και λατινοαμερικανικές χώρες τείνουν να προκρίνουν την προσωπική ανάπτυξη, $\chi^2(7, n=594)=28,91, p<0,001$. Τέλος, οι Άραβες/Μουσουλμάνοι και οι Αφρικανοί δηλώνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι άλλοι μετανάστες ως κίνητρό τους την προσφυγιά ή τον διωγμό, $\chi^2(7, n=594)=55,16, p<0,001$.

Πίνακας 3.4

Κατανομή (%) των κινήτρων της μετανάστευσης (N=601)

	f	%
Γενικοί οικονομικοί / εργασιακοί λόγοι	398	66,2
Ειδικοί οικονομικοί στόχοι	88	14,6
Προσωπική ανάπτυξη	113	18,8
Κοινωνική επιρροή	99	16,5
Προσφυγιά / διωγμός	53	8,8
Πολλαπλά κίνητρα	217	36,1
Άλλο	87	14,5

3.3.2. Λήψη απόφασης

Με τα κίνητρα της μετακίνησης συνδέεται θεωρητικώς και ο τρόπος λήψης της απόφασης για μετανάστευση. Στη σχετική ερώτηση, 287 (47,8%) άτομα δήλωσαν ότι πρόκειται για ατομική, αποκλειστικά δική τους επιλογή, 202 (33,6%) επικαλούνται τη συνειδητή απόφαση ολόκληρης της οικογένειας, 63 (10,5%) ακολούθησαν άλλα μέλη της οικογένειας, 16 (2,7%) ανέφεραν ότι ήταν τα

μόνα πρόσωπα στην οικογένεια που μπορούσαν να φύγουν, ενώ σε 19 (3,2%) περιπτώσεις η απόφαση ελήφθη από τον/τη σύντροφο. Δεν υπάρχουν στοιχεία για 14 (2,3%) άτομα.

Στη διεθνή βιβλιογραφία γίνεται λόγος για εκούσια ή ακούσια μετακίνηση των μεταναστών κατ' αναλογία με τους παράγοντες «ώθησης» από τη χώρα καταγωγής και «έλξης» προς τη χώρα εγκατάστασης. Έχει βρεθεί ότι τα κίνητρα «ώθησης», τα οποία συνδέονται με την ακούσια λήψη απόφασης και με την προσφυγιά, οδηγούν σε περισσότερα προβλήματα προσαρμογής (Pernice & Brook, 1994). Στη δική μας έρευνα, προκύπτει ότι σαφώς εκούσια ήταν η απόφαση για το 47,8% του δείγματος, ενώ για το 49,9% διαφαίνονται εμμέσως εξωτερικοί παράγοντες που παραπέμπουν σε ακούσια μετακίνηση.

3.4. Συζήτηση – Συμπεράσματα

Η μελέτη του κοινωνικο-δημογραφικού προφίλ των μεταναστών είναι σημαντική εφόσον (α) οριοθετεί τον πληθυσμό στον οποίο δύνανται να γενικευθούν τα ερευνητικά συμπεράσματα, (β) προσφέρει το πλαίσιο εντός του οποίου θα εξεταστούν στη συνέχεια οι ψυχολογικές μεταβλητές, διευκολύνοντας έτσι την κατανόηση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων, και (γ) οδηγεί από μόνη της στην εξαγωγή ορισμένων διαπιστώσεων σχετικά με το φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα σήμερα και στην άμβλυση των σχετικών στερεοτύπων. Από τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στην ενότητα αυτή, προκύπτουν τα εξής:

- α. Οι μετανάστες δεν είναι ένας ομοιογενής πληθυσμός. Διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους όσον αφορά πλείστες δημογραφικές παραμέτρους (χώρα προέλευσης, τόπος και διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, φύλο, ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης, οικογενειακή και επαγγελματική κατάσταση, κίνητρα μετανάστευσης). Επομένως, οποιεσδήποτε προτάσεις αναφέρονται στους «αλλοδαπούς» ή στους «ξένους», γενικά, έχουν αφοριστικό χαρακτήρα και δεν λαμβάνουν υπόψη τις ατομικές διαφορές, με αποτέλεσμα να ενισχύουν στερεοτυπικές αντιλήψεις και να δυσχεραίνουν τις διομαδικές σχέσεις. Χρειάζεται κάθε φορά να διευκρινίζεται σε ποια ομάδα αναφερόμαστε και εντός τίνος πλαισίου την εξετάζουμε.
- β. Η παραπάνω επισήμανση συνδέεται, επίσης, με τη συνειδητοποίηση ότι η ιδιότητα του μετανάστη είναι ένα μόνο από τα πιθανά γνωρίσματα, με βάση τα οποία μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε τα άτομα αυτά, αλλά δεν είναι το

μοναδικό. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel, 1982. Tajfel & Turner, 1986), η ταυτόχρονη ένταξη σε πολλαπλές ομάδες επιτρέπει στο άτομο να χειρίζεται με δημιουργικό τρόπο τα στοιχεία που θεμελιώνουν την ταυτότητά του και να αντλεί ψυχοκοινωνικούς πόρους για την αντιμετώπιση απειλητικών καταστάσεων. Ένας μετανάστης μπορεί να είναι συγχρόνως, π.χ., άνδρας, πατέρας, εργάτης, Αλβανός, κ.λπ. Οπωσδήποτε, ορισμένες φορές η ιδιότητα του μετανάστη είναι αναγνωρίσιμη λόγω φυλετικών χαρακτηριστικών, της ομιλούμενης γλώσσας ή πολιτισμικών συνθηκών. Η ευλογοφάνεια της διαφορετικότητας είναι μια παράμετρος που συνδέεται με τον κοινωνικό στιγματισμό, δηλαδή με την υποτίμηση της κοινωνικής ταυτότητας μιας ομάδας με κριτήριο ένα χονδροειδές χαρακτηριστικό, το οποίο αξιολογείται αρνητικά σε συγκεκριμένο πλαίσιο (Παυλόπουλος, 2006α). Η παραπάνω διαδικασία ενισχύεται από το αναφερόμενο ως «ύστατο σφάλμα» κατά την απόδοση αιτίων της συμπεριφοράς (Nisbett & Ross, 1980), σύμφωνα με το οποίο οι εξωτερικοί παρατηρητές τείνουν να υποβαθμίζουν τον ρόλο των εξωτερικών παραγόντων και να αποδίδουν τη συμπεριφορά των δρώντων προσώπων σε εσωτερικά αίτια. Επίσης, έχει βρεθεί (Χρυσόχοου, 2005) ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής επικαλούνται συχνότερα την εθνική ταυτότητα των μεταναστών κατά τη διαδικασία απόδοσης αιτίων της συμπεριφοράς τους, ενώ οι ίδιοι οι μετανάστες τείνουν να αναφέρουν επιπλέον παράγοντες όπως η οικονομική κατάσταση και η κοινωνική θέση.

Η επίγνωση ότι οι μετανάστες διαθέτουν πολλαπλές όψεις κοινωνικής ταυτότητας, όπως εξάλλου κάθε κοινωνική οντότητα, μπορεί να οδηγήσει σε εναλλακτικούς τρόπους κοινωνικής κατηγοριοποίησής τους και, κατ' επέκταση, σε διαφορετική αξιολόγηση και πιο θετική αντιμετώπιση (π.χ. η ιδιότητα του πατέρα ή της μητέρας αποτελεί πιο ελκυστική κοινωνική κατηγορία από αυτήν ενός «ξένου» ή μίας «ξένης»).

- γ. Οι μετανάστες δεν είναι τόσο «διαφορετικοί» από τα μέλη της ελληνικής κοινωνίας, όσο στερεοτυπικά θα πίστευε κάποιος. Πολλοί από αυτούς έχουν οικογένεια, αρκετοί διαθέτουν μέσο ή υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, ενώ απασχολούνται σε παρόμοιο ποσοστό με τους Έλληνες – αν και φαίνεται ότι εντάσσονται σε χαμηλότερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα. Επομένως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η βελτίωση πολλών θεσμικών ζητημάτων της ελληνικής κοινωνίας, όπως η υγεία, η παιδεία και η κοινωνική ασφάλιση, αναμένεται να οδηγήσει σε αντίστοιχη βελτίωση της ποιότητας ζωής και των μεταναστών.

- δ. Είναι φανερό ότι οι περισσότεροι μετανάστες στην Ελλάδα σήμερα είναι οικονομικοί μετανάστες. Αυτό προκύπτει τόσο από τα κίνητρα της μετακίνησής τους, όσο και από την επαγγελματική κατάσταση και την εργασιακή τους θέση. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι ο οικονομικός τομέας μονοπωλεί τα ενδιαφέροντά τους. Δεν είναι χωρίς σημασία ότι αρκετοί από αυτούς έχουν τη δική τους οικογένεια, ενώ ορισμένοι δήλωσαν ως λόγο της μετακίνησής τους την προσωπική ανάπτυξη. Επίσης, η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης είναι πιθανόν ότι θα συνοδεύεται από παράλληλη κοινωνική ανέλιξη.
- ε. Η ταξινόμηση της μετακίνησης σε εκούσια και ακούσια δεν είναι εύκολη υπόθεση. Ορισμένοι από τους λόγους που επικαλούνται οι μετανάστες μπορεί να μοιάζουν εκούσιοι (π.χ. ομόφωνη απόφαση της οικογένειας) αλλά είναι πιθανό να υποκρύπτουν κάποιο βαθμό εξαναγκασμού (π.χ. την αδυναμία να μείνει κανείς πίσω μόνος του). Επιπλέον, στη βιβλιογραφία επισημαίνεται ότι η απόδοση των κινήτρων της μετακίνησης σε εσωτερικούς ή εξωτερικούς παράγοντες συχνά είναι συγκεχυμένη διαδικασία για τα μέλη της χώρας υποδοχής, αλλά ακόμα και για τον ίδιο τον μετανάστη που μπορεί να βιώνει έντονη αμφιθυμία σχετικά με το θέμα αυτό (Γιωτσίδη & Σταλίκας, 2004). Η διαπίστωση αυτή έχει σημασία, εφόσον τα αντιλαμβανόμενα κίνητρα της μετακίνησης ενδέχεται να δημιουργήσουν θετικά ή αρνητικά συναισθήματα στον μετανάστη, καθώς και να προκαλέσουν θετικές ή αρνητικές στάσεις και συμπεριφορές απέναντί του από τη σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής. Στην προκειμένη περίπτωση, η υποκειμενική θεώρηση των αιτιών μπορεί να έχει μεγαλύτερη σημασία από την ίδια την «αντικειμενική» πραγματικότητα – αν υποθέσουμε ότι η αντικειμενικότητα είναι εφικτή σε τέτοιες περιστάσεις.
- στ. Οι παράγοντες που καθορίζουν τις ιδιαιτερότητες στη δημογραφική σύνθεση των μεταναστών είναι πολλαπλοί και ποικίλλουν. Αναμφίβολα, η γεωγραφική εγγύτητα συμβάλλει στην παρουσία μεγάλου αριθμού ατόμων από τα Βαλκάνια και την ανατολική Ευρώπη / πρώην Σοβιετική Ένωση. Σε αυτό πρέπει κανείς να συνεκτιμήσει την κακή οικονομική κατάσταση και τις συνθήκες αβεβαιότητας που επικρατούν στις χώρες αυτές μετά την κατάρρευση του πολιτικού συστήματος πριν από δύο μόλις δεκαετίες. Από το άλλο μέρος, το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και χαρακτηρίζεται από πολιτική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη, λειτουργεί αναμφίβολα ως πόλος «έλξης». Πάντως, έχει επισημανθεί ότι ορισμένος αριθμός μεταναστών ή προσφύγων θεωρούν την Ελλάδα ως προσωρινό σταθμό στη μετακίνησή

τους προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Πετράκου, Ξανθάκου, & Καΐλα, 2006). Η αίσθηση αυτή της προσωρινότητας, η οποία μπορεί όμως να κρατήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα ή ακόμα και για πάντα, δημιουργεί προβλήματα στην προσαρμογή των ατόμων αυτών.

- ζ. Η σχετικά μικρή διάρκεια παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα δηλώνει ότι βρισκόμαστε στην αρχή μιας διαδικασίας, η οποία οδηγεί σταδιακά στη μετεξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας από μια χώρα αποστολής μεταναστών – όπως ήταν κατά τις περισσότερες δεκαετίες του περασμένου αιώνα – σε χώρα υποδοχής μεταναστών, με χαρακτήρα πολυπολιτισμικότητας και πλουραλισμού. Η διαδικασία αυτή δεν πρέπει να αφεθεί σε ένα καθεστώς αυτορρύθμισης, εφόσον γνωρίζουμε από την Κοινωνική Ψυχολογία ότι η απλή επαφή δεν επαρκεί για τη διαμόρφωση θετικών διομαδικών σχέσεων. Αντιθέτως, απαιτούνται συνδυασμένες δράσεις με θεσμική στήριξη, οι οποίες πρέπει να αναληφθούν (Smith & Bond, 2005).

4. ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Βασίλης Γ. Παυλόπουλος

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης

4.1. Εισαγωγή

Η έννοια του επιπολιτισμού συνοψίζει τα φαινόμενα που συνδέονται με τη διαπολιτισμική επαφή, καθώς και με τις αλλαγές που προκύπτουν από αυτήν (Redfield et al., 1936. Sam, 2006). Ο όρος «ψυχολογικός επιπολιτισμός», πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στις μεταβολές τις οποίες βιώνει το άτομο, ως αποτέλεσμα της προσωπικής επαφής με άλλες πολιτισμικές ομάδες, ή εξαιτίας της ένταξής του σε μια εθνοπολιτισμική ομάδα που συμμετέχει στην επιπολιτισμική διαδικασία (Sam, 2006). Η χρήση εξειδικευμένης ορολογίας, όπως η έννοια του ψυχολογικού επιπολιτισμού, προκύπτει από την ανάγκη διάκρισης των αλλαγών που επισυμβαίνουν σε ομαδικό και ατομικό επίπεδο, οι οποίες ενδέχεται να διαφέρουν. Για παράδειγμα, σε ομαδικό επίπεδο μπορεί να υπάρξουν αλλαγές στην κοινωνική δομή, την πολιτική οργάνωση ή την οικονομική διάρθρωση. Σε ατομικό επίπεδο οι αλλαγές επικεντρώνονται σε ζητήματα όπως η ταυτότητα, οι αξίες, οι στάσεις και οι συμπεριφορές (Berry, 1990). Από θεωρητική άποψη, μπορούμε να εννοήσουμε τον επιπολιτισμό ως ειδική περίπτωση των διομαδικών σχέσεων, οι οποίες εμπίπτουν στο χώρο μελέτης της Κοινωνικής Ψυχολογίας, όμως από τη σκοπιά και τη μεθοδολογία της διαπολιτισμικής προσέγγισης.

Ο αναγνώστης μπορεί να αναζητήσει λεπτομερέστερη ανάλυση των θεωρητικών όψεων του επιπολιτισμού αλλού στον τόμο αυτόν (βλ. Κεφ. 2). Αρκεί εδώ να υπενθυμίσουμε τη σημασία που έχει η μελέτη του επιπολιτισμού των μεταναστών ώστε να αποτελέσει κεντρικό ερώτημα μιας ψυχολογικής έρευνας. Δύο σημεία χρειάζεται να επισημάνουμε:

Πρώτον, η εκτίμηση της ποιότητας της προσαρμογής των μεταναστών συχνά δεν είναι εφικτό – ίσως ούτε πάντοτε σκόπιμο – να γίνεται χρησιμοποιώντας τους γηγενείς ως μοναδικό κριτήριο αναφοράς. Οι μετανάστες έχουν, ως ένα βαθμό, ιδιαίτερους στόχους και ανάγκες συγκριτικά με τους ντόπιους, αντιμετωπίζουν ενδεχομένως περαιτέρω δυσκολίες και αντιξοότητα και συνεπώς διαμορφώνουν ξεχωριστές προσδοκίες. Μάλιστα, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η παραπάνω εικόνα διαφέρει ακόμα και μεταξύ μεταναστών με διαφορετικό κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ στην ίδια χώρα υποδοχής. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κοινά κριτήρια για να συγκρίνει κανείς τις ομάδες γηγενών και μεταναστών, αλλά ότι πρέπει επιπλέον να συνεκτιμάται το υποκειμενικό τους βίωμα, όπως αυτό διαμορφώνεται κατά την επιπολιτισμική διαδικασία.

Ένα παράδειγμα μπορούμε να αντλήσουμε από την κοινωνιοψυχολογική έρευνα για την προκατάληψη και τις διακρίσεις. Η, σχετικά πρόσφατη, στροφή προς τη μελέτη της προσλαμβανόμενης διάκρισης (Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000) αναγνωρίζει το γεγονός ότι η εμπειρία της διάκρισης είναι μια σημαντική ψυχολογική πραγματικότητα για τον μετανάστη με ορατές όσο και μη εμφανείς επιπτώσεις στην προσαρμογή του, ανεξάρτητα από τον «πραγματικό» βαθμό διακρίσεων, ο οποίος εξάλλου είναι δύσκολο να μετρηθεί αντικειμενικά. Σε δείγμα Αλβανών εφήβων που φοιτούσαν σε ελληνικά σχολεία, βρέθηκε ότι οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις διαμεσολαβούν στη σχέση μεταξύ αντιξοότητας και σχολικής επάρκειας (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2006), αλλά και ότι αποτελούν οι ίδιες παράγοντα αντιξοότητας, η επίδραση του οποίου μετριάζεται από τις διεργασίες επιπολιτισμού (Παυλόπουλος & Μόττη-Στεφανίδη, 2007).

Ένα δεύτερο σημείο που αξίζει να τονιστεί, είναι ότι τα μοντέλα δύο διαστάσεων για τον επιπολιτισμό, όπως αυτό του John Berry που παρουσιάστηκε διεξοδικά στο Κεφ. 2, δείχνουν πως η έκβαση της διαπολιτισμικής επαφής – εν προκειμένω, η προσαρμογή των μεταναστών – δεν είναι μια αναπότρεπτη, προδιαγεγραμμένη διαδικασία. Οποσδήποτε οι σχέσεις του μετανάστη με την εσω-ομάδα και την εξω-ομάδα είναι ασύμμετρες, το ίδιο και οι πιέσεις για συμμόρφωση (Χρυσόχου, 2005). Ωστόσο, ανάλογα με την επιλεγόμενη στρατηγική επιπολιτισμού, η ποιότητα της προσαρμογής μπορεί να διαφέρει σημαντικά. Με δεδομένο επιπλέον το γεγονός ότι η ίδια τακτική προσαρμογής δεν επιφέρει τα ίδια πάντα αποτελέσματα σε όλους, ανεξαρτήτως πλαισίου και συνθηκών, είναι ενδιαφέρον όσο και χρήσιμο να εντοπίσουμε ποιες στρατηγικές υιοθετούν οι μετανάστες στην Ελλάδα σήμερα για να αντιμετωπίσουν τις πιέσεις και τις προκλήσεις της διαπολιτισμικής επαφής και, στη συνέχεια, τι επιπτώσεις έχει η επιλογή αυτή για την προσαρμογή τους. Το εγχείρημα αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα από τη στιγμή που η σχετική βιβλιογραφία στη χώρα μας είναι μάλλον φτωχή και επικεντρώνεται στους ομογενείς και τους παλιννοστούντες (π.χ. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Georgas & Papastyliaou, 1996. Παπαστυλιανού, 2005), σε επιμέρους ομάδες μεταναστών, όπως τα παιδιά (π.χ. Kolaitis, Tsiantis, Madianos, & Kotsopoulos, 2003) και οι έφηβοι (π.χ. Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2006. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, & Masten, 2008. Παπαστυλιανού, 2000) ή στις στάσεις απέναντι στους μετανάστες (π.χ. Dimakos & Tasiopoulou, 2003).

Ορισμένα μεθοδολογικής φύσεως σχόλια κρίνονται απαραίτητα πριν από την παρουσίαση των πορισμάτων της παρούσας έρευνας αναφορικά με τον επιπολιτισμό. Αυτά αφορούν σε ζητήματα μέτρησης και στατιστικής επεξεργασίας των δεδομένων, εφόσον οι σχετικές ψυχομετρικές κλίμακες παρουσιάζουν

αξιοσημείωτη ποικιλία (βλ. Arends-Tóth & van de Vijver, 2006, για μία σε βάθος ανασκόπηση).

- α. Κατηγορικές έναντι συνεχών μετρήσεων. Σε ορισμένες περιπτώσεις επιλέγεται η κατηγορική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία οι συμμετέχοντες τοποθετούν τον εαυτό τους απευθείας σε κάποια από τις στρατηγικές επιπολιτισμού που τους παρουσιάζονται με τη μορφή μίας πρότασης-δήλωσης ή μιας ιστορίας-προτύπου. Άλλοτε χρησιμοποιούνται κλίμακες αποτελούμενες από αρκετές προτάσεις, από τις οποίες προκύπτει ένας συνολικός βαθμός που δηλώνει την ποσοτική διαφοροποίηση μεταξύ των συμμετεχόντων όσον αφορά καθεμία από τις στρατηγικές επιπολιτισμού.
- β. Μονοδιάστατες έναντι πολυδιάστατων μετρήσεων. Κάποιες κλίμακες μετρούν τη γενική τάση συμφωνίας ή διαφωνίας των ατόμων με τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και προς τους ντόπιους. Σε άλλες περιπτώσεις αξιολογούνται λεπτομερώς διάφορες όψεις της επιπολιτισμικής διαδικασίας, οι οποίες περιλαμβάνουν στάσεις, αξίες, αίσθηση του ανήκειν και καθημερινές συμπεριφορές.

Ο τρόπος μέτρησης του επιπολιτισμού σε μία έρευνα προκρίνεται με γνώμονα τις παραπάνω θεωρητικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις, καθώς και πρακτικά ζητήματα και περιορισμούς. Συνήθως, τα πλεονεκτήματα μίας μεθόδου συνιστούν μειονεκτήματα για μία άλλη, και το αντίστροφο. Οι ειδικοί ερευνητικοί στόχοι, επίσης, αποτελούν κάθε φορά σημαντικό κριτήριο.

Στην παρούσα έρευνα ο επιπολιτισμός μετρήθηκε με τέσσερις προτάσεις-δηλώσεις, οι οποίες αφορούν τη συχνότητα επαφής με τους συμπατριώτες, τη συχνότητα χρήσης της μητρικής γλώσσας και, αντίστοιχα, τη συχνότητα επαφής με τους Έλληνες και τη συχνότητα χρήσης της ελληνικής γλώσσας. Οι αποκρίσεις δίνονταν σε πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, από 1=«σχεδόν ποτέ» μέχρι 5=«σχεδόν πάντα». Με αυτό τον τρόπο μέτρησης: (α) συνεκτιμώνται οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού ξεχωριστά, δηλαδή ο προσανατολισμός προς την ομάδα των συμπατριωτών και προς την ευρύτερη κοινωνία, (β) προκύπτει μία ποσοτική βαθμολόγηση του επιπολιτισμού, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ευελιξία σε στατιστικές αναλύσεις υψηλής διακριτικής ισχύος, (γ) προκρίνεται η επικέντρωση σε συμπεριφορές που απορρέουν από την καθημερινή επαφή (σχέσεις, γλώσσα) παρά σε στάσεις και αξίες, καθώς οι τελευταίες συχνά περιλαμβάνουν στερεοτυπικές αντιλήψεις και όψεις του επιθυμητού, και (δ) η μέτρηση γίνεται εξοικονομώντας χρόνο και προσπάθεια, συγκριτικά με άλλες, πιο πολύπλοκες και κουραστικές στη χορήγησή τους κλίμακες. Από το άλλο μέρος, ας σημειωθεί ότι (ε) πρόκειται για μια γενική εκτίμηση του πολιτισμικού προσανατολισμού των

μεταναστών, η οποία δεν περιλαμβάνει επιμέρους διαστάσεις που θα επέτρεπαν πιο λεπτομερείς αναλύσεις.

Οι στατιστικές αναλύσεις που θα παρουσιαστούν, βασίζονται σε δύο προσεγγίσεις: (α) την προσέγγιση που εστιάζει στις μεταβλητές και (β) την προσέγγιση που εστιάζει στα άτομα, κατ' αναλογία με τα μοντέλα που χρησιμοποιούνται για τη μελέτη της ψυχικής ανθεκτικότητας στη θετική ψυχολογία (Masten, 2001). Στην πρώτη περίπτωση (αναλύσεις εστιασμένες στις μεταβλητές), τα ερευνητικά ερωτήματα αναφέρονται στον τρόπο συμμεταβολής ποσοτικών μεταβλητών, όπως ο βαθμός εμπλοκής με την εθνική ομάδα και ο βαθμός εμπλοκής με την ευρύτερη κοινωνία, και στη συσχέτισή τους με άλλες ποσοτικές μεταβλητές, όπως οι δείκτες προσαρμογής των μεταναστών. Στη δεύτερη περίπτωση (αναλύσεις εστιασμένες στα άτομα) διερευνώνται οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ ομάδων μεταναστών που παρουσιάζουν διαφορετικό προφίλ όσον αφορά στις στρατηγικές επιπολιτισμού, με βάση το μοντέλο του Berry. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται σε ξεχωριστή ενότητα για κάθε τύπο ανάλυσης.

4.2. Διαστάσεις του επιπολιτισμού

Στον Πίν. 4.1 δίνονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών επιπολιτισμού για τους 601 μετανάστες του δείγματος. Σε γενικές γραμμές, οι τιμές αυτές κυμαίνονται μεταξύ των σημείων 3 και 4 της κλίμακας μέτρησης, οι οποίες αναφέρονται στις διαβαθμίσεις «μερικές φορές» και «συχνά», αντίστοιχα. Οι δείκτες που αφορούν τον προσανατολισμό προς την εσω-ομάδα (συμπατριώτες) και προς την εξω-ομάδα (Έλληνες) προέκυψαν από το μέσο όρο των δύο προτάσεων της κάθε διάστασης. Η στατιστική σύγκριση μεταξύ των δύο αυτών δεικτών για το συνολικό δείγμα έδειξε ότι οι μετανάστες δηλώνουν μεγαλύτερο προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες ($M.O.=3,97$) παρά προς τους Έλληνες ($M.O.=3,64$), $t(599)=4,89$, $p<0,001$. Ωστόσο, δεν μπορεί κανείς παρά να διαπιστώσει ότι η διαφορά αυτή της τάξης των 0,33 βαθμών στην πενταβάθμια κλίμακα μέτρησης, αν και συστηματική, δεν είναι τόσο μεγάλου μεγέθους από ψυχολογική άποψη, ώστε να σημαίνει ότι οι μετανάστες στερούνται επαφής με την κοινωνία υποδοχής – το αντίθετο θα μπορούσε να υποστηριχθεί.

Επιπλέον, όπως αναμενόταν, η συσχέτιση ανάμεσα στον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και προς τους Έλληνες είναι αρνητικής κατεύθυνσης και στατιστικώς σημαντική, αν και χαμηλού βαθμού ($r=-0,21$, $p<0,001$). Η κατεύθυνση του δείκτη συνάφειας δείχνει ότι όσο μεγαλύτερη είναι η εμπλοκή των συμμετεχόντων με την εθνοπολιτισμική τους ομάδα, τόσο μικρότερη τείνει να γίνεται η εμπλοκή τους με την ευρύτερη ελληνική κοινωνία. Ωστόσο, το χαμηλό μέγεθος του δείκτη

δηλώνει ότι ο προσανατολισμός προς την εσω-ομάδα συνδέεται μάλλον χαλαρά με τον προσανατολισμό προς την εξω-ομάδα. Δηλαδή δεν σημαίνει απαραίτητα ότι, π.χ., εάν ένας μετανάστης συμφωνεί με τη μία διάσταση πρέπει οπωσδήποτε να απορρίπτει τη δεύτερη.

Πίνακας 4.1

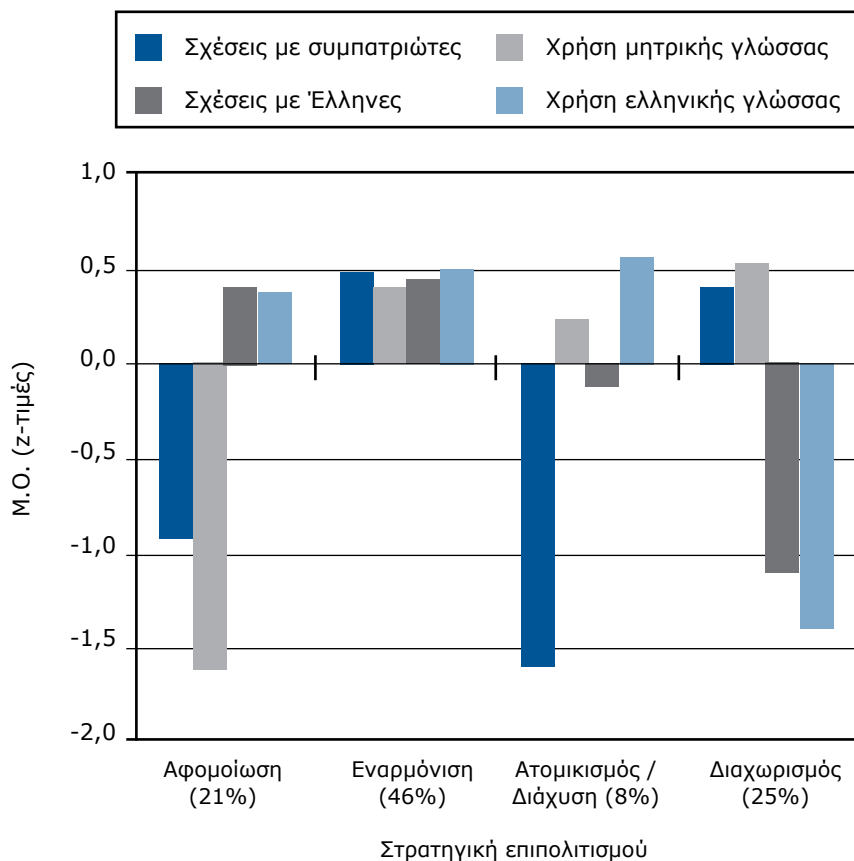
Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των διαστάσεων επιπολιτισμού των μεταναστών (N=601)

	M.O.	T.A.
<i>Προσανατολισμός προς την εσω-ομάδα</i>	3,97	0,97
Συχνότητα σχέσεων με συμπατριώτες	3,77	1,22
Συχνότητα χρήσης της μητρικής γλώσσας	4,18	0,94
<i>Προσανατολισμός προς την εξω-ομάδα</i>	3,64	1,20
Συχνότητα σχέσεων με Έλληνες	3,51	1,30
Συχνότητα χρήσης της ελληνικής γλώσσας	3,77	1,27

Σημείωση: Η κλίμακα βαθμολόγησης είναι τύπου Likert, από 1=«σχεδόν ποτέ» μέχρι 5=«σχεδόν πάντα».

4.3. Στρατηγικές επιπολιτισμού

Τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν μέχρι τώρα δίνουν μια διαφωτιστική εικόνα για τον πολιτισμικό προσανατολισμό των συμμετεχόντων, ωστόσο, δεν απαντούν το ερώτημα: ποιες είναι οι στρατηγικές επιπολιτισμού των μεταναστών; Η διερεύνηση του ερωτήματος αυτού μπορεί να γίνει με δύο τρόπους: (α) είτε με την ένταξη των ατόμων σε ομάδες με βάση τη βαθμολογία τους στις δύο διαστάσεις επιπολιτισμού, όπου ως κρίσιμη τιμή για τον διαχωρισμό των επιπέδων υψηλής/χαμηλής βαθμολογίας χρησιμοποιείται συνήθως η διάμεσος, (β) είτε αφήνοντας ελεύθερη τη δημιουργία ομάδων με εμπειρικό τρόπο, εφαρμόζοντας τη στατιστική τεχνική της ανάλυσης συστάδων. Στην παρούσα έρευνα προτιμήθηκε η δεύτερη λύση επειδή δεν «υποτάσσει» τα ερευνητικά δεδομένα στις προδιαγραφές κάποιου θεωρητικού πλαισίου αλλά, αντίθετα, επιτρέπει τη δυνατότητα ανάδυσης και άλλων στρατηγικών επιπολιτισμού, πέραν εκείνων που προβλέπει μία συγκεκριμένη θεωρία.

Σχήμα 4.1. Προφίλ των στρατηγικών επιπολιτισμού των μεταναστών.

Ο αλγόριθμος που χρησιμοποιήθηκε για την ομαδοποίηση των ατόμων στην ανάλυση συστάδων βασίζεται στη μέθοδο του Ward, η οποία ελαχιστοποιεί τη διακύμανση εντός των συστάδων που συγχωνεύονται σε κάθε στάδιο της ανάλυσης και μεγιστοποιεί τη διακύμανση μεταξύ των συστάδων που απομένουν (Borgen & Barnett, 1987). Ο εντοπισμός των σημαντικών συστάδων έγινε με τη μελέτη κρίσιμων χασμάτων στην κατανομή των συντελεστών συγχώνευσης, οι οποίοι δηλώνουν το μέγεθος της απόστασης μεταξύ των συστάδων στα διαδοχικά βήματα της ανάλυσης. Στην έρευνά μας, τέτοιο χάσμα εντοπίστηκε κατά τη μετάβαση από το στάδιο των πέντε συστάδων στο στάδιο των τεσσάρων συστάδων. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι τέσσερις συστάδες είναι επαρκείς για την ομαδοποίηση των μεταναστών ως προς τις διεργασίες επιπολιτισμού.

Τα προφίλ των τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμού που εντοπίστηκαν με την παραπάνω διαδικασία παρουσιάζονται στο Σχ. 4.1. Στο σχήμα αυτό οι βαθμολογίες των μεταβλητών επιπολιτισμού έχουν μετατραπεί σε δευτερογενή κλίμακα (z-τιμές) για να είναι ευχερέστερη η κατανόηση του εννοιολογικού περιεχομένου κάθε στρατηγικής. Δηλαδή, η τιμή 0 αντιπροσωπεύει τον μέσο όρο του δείγματος, ενώ οι θετικές και αρνητικές τιμές αναφέρονται σε μονάδες τυπικής απόκλισης άνω ή κάτω από τον γενικό μέσο όρο του δείγματος, αντίστοιχα. Οι συστάδες που αντιστοιχούν στις στρατηγικές επιπολιτισμού των μεταναστών έχουν ως εξής:

Η πρώτη συστάδα συμπεριέλαβε το 21,0% των μεταναστών (126 άτομα) και χαρακτηρίζεται από χαμηλή συχνότητα σχέσεων με συμπατριώτες και χρήσης της μητρικής γλώσσας. Ταυτόχρονα, τα άτομα της ομάδας αυτής σημείωσαν υψηλούς μέσους όρους όσον αφορά τις σχέσεις με τους Έλληνες και τη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Είναι φανερό ότι η στρατηγική αυτή αντιστοιχεί στην *αφομοίωση*, σύμφωνα με το μοντέλο του Berry.

Η δεύτερη συστάδα είναι η πολυπληθέστερη, αφού σχεδόν οι μισοί συμμετέχοντες (46,2%, n=278) εντάχθηκαν σε αυτήν. Πρόκειται για άτομα που δήλωσαν υψηλή συχνότητα σχέσεων τόσο με τους συμπατριώτες όσο και με τους Έλληνες γηγενείς, ενώ χρησιμοποιούν σχεδόν στον ίδιο βαθμό τη μητρική τους και την ελληνική γλώσσα. Είναι σαφής η ταυτοποίηση της στρατηγικής αυτής με την, κατά Berry, *εναρμόνιση*.

Η τέταρτη συστάδα αποτελεί ουσιαστικά το καθρέφτισμα της πρώτης: ο υψηλός μέσος όρος σχέσεων με τους συμπατριώτες και χρήσης της μητρικής γλώσσας συνυπάρχει με χαμηλό επίπεδο σχέσεων με τους Έλληνες και χρήσης της ελληνικής γλώσσας. Ο όρος *διαχωρισμός* περιγράφει με ακρίβεια τη στρατηγική αυτή, στην οποία εντάχθηκε το 25,0% του δείγματος (150 μετανάστες).

Η τρίτη συστάδα είναι η πλέον ολιγοπληθής (σε αυτήν ανήκει το 7,8% του δείγματος, δηλαδή 47 άτομα) και εμφανίζει το πιο συγκεχυμένο προφίλ. Τα άτομα της ομάδας αυτής σημείωσαν εμφανώς το χαμηλότερο μέσο όρο όσον αφορά τις σχέσεις με τους συμπατριώτες, ενώ βρίσκονται ελαφρώς κάτω από τον μέσο όρο του συνολικού δείγματος όσον αφορά τις σχέσεις με Έλληνες. Αν μόνο αυτές οι πληροφορίες ήταν διαθέσιμες, τότε θα αποδίδαμε σε αυτήν τη στρατηγική επιπολιτισμού τον χαρακτηρισμό της περιθωριοποίησης. Ωστόσο, τα άτομα αυτά χρησιμοποιούν τη μητρική γλώσσα συχνότερα από το μέσο όρο του συνόλου των μεταναστών, ενώ επίσης μιλούν ελληνικά συχνότερα από όλες τις άλλες στρατηγικές επιπολιτισμού. Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν συνάδουν με την περιθωριοποίηση.

Ο ίδιος ο Berry και οι συνεργάτες του (Berry et al., 2006a,b), σε πρόσφατη έρευνα με εφήβους μετανάστες σε διαφορετικές χώρες υποδοχής, εντόπισαν μία ομάδα με συγκεκριμένο προφίλ επιπολιτισμού που εμφάνισε αρνητική προσαρμογή και χρησιμοποίησαν τον όρο «διάχυση» για να αποδώσει τον τύπο της προσαρμογής των ατόμων αυτών.

Οι Bourhis et al. (1997) στην αναθεώρηση του μοντέλου του Berry, την οποία προτείνουν, επισημαίνουν ότι η απουσία ταύτισης με κάποια εθνική ομάδα δεν είναι αναγκαστικά αρνητική για την προσαρμογή. Ενδέχεται τα άτομα αυτά να περιπέσουν στην κατάσταση που περιγράφεται ως «πολιτισμική αλλοτρίωση/ανομία» και αντιστοιχεί, εν πολλοίς, στην περιθωριοποίηση, ίσως όμως η απροθυμία ενεργητικής διομαδικής εμπλοκής να οφείλεται στην υιοθέτηση ατομικιστικών αξιών. Κάτι τέτοιο είναι πιθανότερο εάν οι μετανάστες αυτοί προέρχονται από κοινωνία που τείνει γενικά προς τον ατομικισμό παρά προς τη συλλογικότητα (Triandis, Bontempo, Villareal, Asai, & Lucca, 1988). Είναι πιθανόν ότι η προσαρμογή των ατόμων αυτών θα είναι τουλάχιστον ικανοποιητική.

Η συνεκτίμηση των παραπάνω στοιχείων οδήγησε στην προσωρινή χρήση του διπλού όρου *ατομικισμός/διάχυση* για την τρίτη στρατηγική επιπολιτισμού του δείγματός μας. Οριστικό όνομα αποδόθηκε στην ομάδα αυτή στη συνέχεια, με βάση τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη του επιπέδου προσαρμογής των ατόμων αυτών σε σχέση με το συνολικό δείγμα των μεταναστών.

4.4. Επιπολιτισμός και κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες

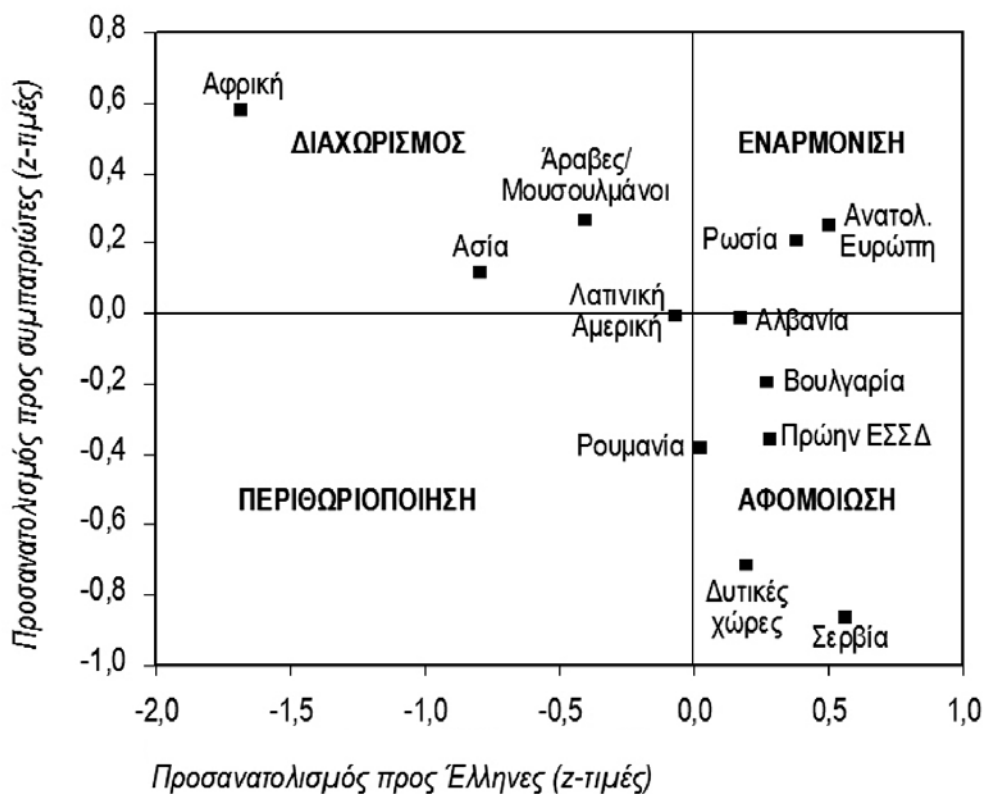
Ορισμένα από τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στο Κεφ. 2, αφορούσαν στη διαφοροποίηση της επιπολιτισμικής διαδικασίας με βάση κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες. Στην ενότητα αυτή εξετάζεται η συσχέτιση των δύο διαστάσεων και των τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμού με τη χώρα προέλευσης των μεταναστών, τη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, το φύλο, την ηλικία, την οικογενειακή κατάσταση, το επίπεδο εκπαίδευσης και τα κίνητρα της μετακίνησης από τη χώρα καταγωγής στην Ελλάδα.

4.4.1. Χώρα προέλευσης

Στο Σχ. 4.2 παρουσιάζονται οι βαθμολογίες των εθνοπολιτισμικών ομάδων των μεταναστών όσον αφορά στον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες (κάθετος άξονας) και προς τους Έλληνες (οριζόντιος άξονας). Ένα πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει από την επισκόπηση του σχήματος αυτού είναι ότι οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού παρουσιάζουν αξιόλογη διασπορά μεταξύ των εθνικών ομάδων.

Ένα δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι καμία εθνοπολιτισμική ομάδα δεν εντάσσεται στο τεταρτημόριο της περιθωριοποίησης (κάτω αριστερά), το οποίο ορίζεται από χαμηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού, ταυτοχρόνως. Η διαπίστωση αυτή βρίσκεται σε συμφωνία με την ανάλυση συστάδων που χρησιμοποιήθηκε για την ανάδειξη των στρατηγικών επιπολιτισμού, όπου δεν βρέθηκε ομάδα που να προσομοιάζει στα χαρακτηριστικά της περιθωριοποίησης. Τρεις από τις εθνοπολιτισμικές ομάδες του δείγματος εμπίπτουν στο τεταρτημόριο του διαχωρισμού, δηλαδή τείνουν προς τους συμπατριώτες μάλλον, παρά προς την ευρύτερη ελληνική κοινωνία. Οι ομάδες αυτές είναι οι προερχόμενοι από την υποσαχάρια Αφρική, την Ασία και τις μουσουλμανικές χώρες. Στον αντίποδα τοποθετούνται οι μετανάστες από τη Βουλγαρία, την πρώην Σοβιετική Ένωση, την πρώην Γιουγκοσλαβία και Δυτικές χώρες, τους οποίους χαρακτηρίζει υψηλός προσανατολισμός προς τους Έλληνες και χαμηλός προς την εσω-ομάδα των συμπατριωτών. Τα άτομα από τη Ρωσία και την ανατολική Ευρώπη ανήκουν εμφανώς στο πεδίο της εναρμόνισης, εφόσον συνδυάζουν υψηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού. Τέλος, σε ενδιάμεσο επίπεδο συναντάμε τους Λατινοαμερικανούς και τους Αλβανούς, οι οποίοι δεν εντάσσονται εμφανώς σε κάποια από τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού που προβλέπει το μοντέλο του Berry.

Η ανάλυση διακύμανσης επιβεβαίωσε την παραπάνω περιγραφική εικόνα, ακόμα και μετά τον έλεγχο της επίδρασης της διάρκειας παραμονής στη χώρα υποδοχής που χρησιμοποιήθηκε στο μοντέλο ως συμμεταβλητή. Οι διαφορές των μέσων όρων ως προς τη χώρα προέλευσης ήταν στατιστικώς σημαντικές όσον αφορά τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες, $F(11, 589)=3,78$, $p<0,001$, και τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, $F(11, 589)=23,03$, $p<0,001$. Η εθνοπολιτισμική ομάδα εξηγεί το 7% της διασποράς του προσανατολισμού προς τους συμπατριώτες και το 30% της διασποράς του προσανατολισμού προς τους Έλληνες. Και στις δύο αναλύσεις, οι διαφορές των μέσων όρων οφείλονται κυρίως στους Αφρικανούς και στους Άραβες/Μουσουλμάνους, οι οποίοι εμφανίζουν ιδιαίτερος υψηλό προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και ιδιαίτερος χαμηλό προσανατολισμό προς τους Έλληνες. Ενώ στη διάσταση που αφορά τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, οι μετανάστες από την πρώην Γιουγκοσλαβία και, λιγότερο, από την ανατολική Ευρώπη υπερέρχονται των υπολοίπων εθνοπολιτισμικών ομάδων.

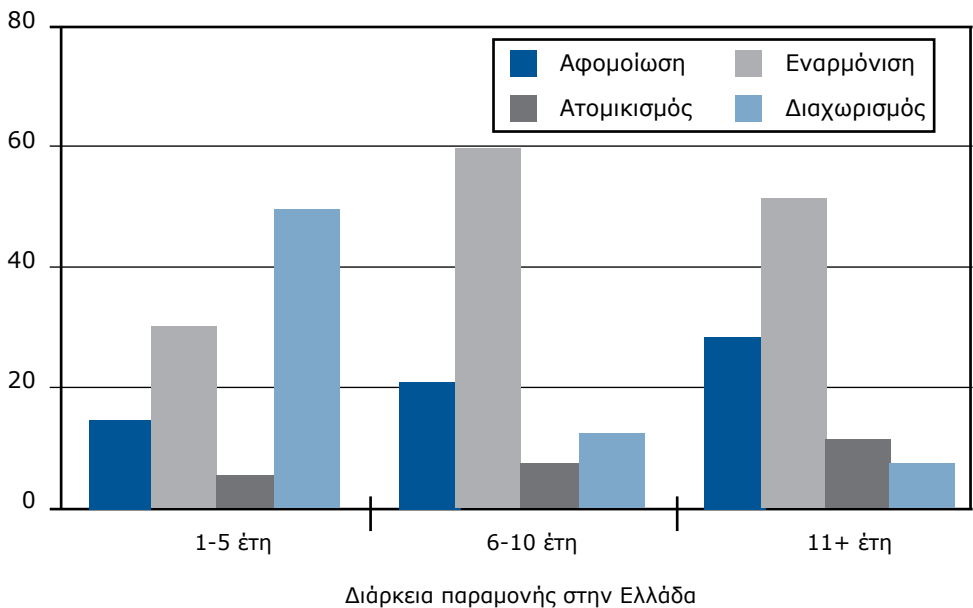
Σχήμα 4.2. Τοποθέτηση των εθνικών ομάδων μεταναστών όσον αφορά τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και προς τους Έλληνες.

4.4.2. Διάρκεια παραμονής

Ήδη από την ανάλυση συνδιακύμανσης των διαστάσεων του επιπολιτισμού ως προς την εθνικότητα είχε διαπιστωθεί ότι η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής συνδέεται αρνητικά με τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες, $F(1, 589)=9,34$, $p=0,002$, και θετικά με τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, $F(1, 589)=113,83$, $p<0,001$. Δηλαδή, όσο μεγαλύτερη η διάρκεια παραμονής, τόσο περισσότερο τείνουν οι συμμετέχοντες να στρέφονται προς τους Έλληνες και τόσο λιγότερο προς τους συμπατριώτες τους.

Επιπλέον, η διάρκεια παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα διέφερε μεταξύ των τεσσάρων στρατηγικών επιπολιτισμού σύμφωνα με το αποτέλεσμα της ανάλυσης διακύμανσης, $F(3, 577)=32,67$, $p<0,001$. Λιγότερα χρόνια στην Ελλάδα ανέφεραν οι μετανάστες που επέλεξαν τον διαχωρισμό (Μ.Ο.=4,05),

ενώ οι μέσοι όροι διάρκειας παραμονής για τις στρατηγικές της εναρμόνισης (Μ.Ο.=9,02), της αφομοίωσης (Μ.Ο.=9,45) και του ατομικισμού/διάχυσης (Μ.Ο.=9,49) δεν διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο του Scheffé. Επειδή, ωστόσο, η διάρκεια παραμονής συναρτάται με την ηλικία των συμμετεχόντων, η παραπάνω ανάλυση επαναλήφθηκε με την προσθήκη της ηλικίας ως συμμεταβλητής (ανάλυση συνδιακύμανσης). Το αποτέλεσμα που αφορά την επίδραση της στρατηγικής επιπολιτισμού προέκυψε πάλι στατιστικά σημαντικό, $F(3, 574)=21,76$, $p<0,001$, αν και το μέγεθος της επίδρασης, όπως μετράται με τον δείκτη η^2 , μειώθηκε ελαφρώς (11% από 15%). Το εύρημα αυτό δηλώνει ότι η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής συνδέεται σημαντικά με τη στρατηγική επιπολιτισμού, ανεξάρτητα από την ηλικία των μεταναστών. Φαίνεται, δηλαδή, ότι κατά την πρώτη περίοδο της παραμονής στην Ελλάδα οι μετανάστες τείνουν να είναι επιφυλακτικοί απέναντι στους γηγενείς και προτιμούν να διατηρούν σχέσεις με μέλη της ομάδας των συμπατριωτών τους.

Σχήμα 4.3. Κατανομή (%) των στρατηγικών επιπολιτισμού των μεταναστών ως προς τη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα.

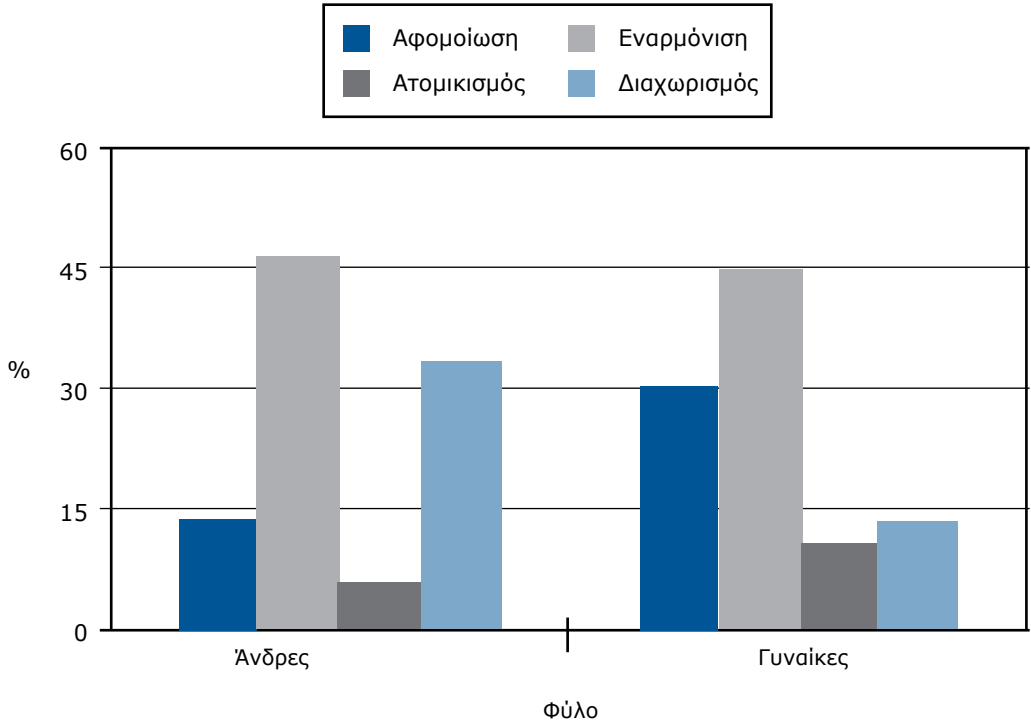
Στο Σχ. 4.3 παρουσιάζεται η κατανομή των στρατηγικών επιπολιτισμού ως προς τη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα. Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης ανάλυσης, η διάρκεια παραμονής ομαδοποιήθηκε σε τρεις διαβαθμίσεις-επίπεδα:

1-5 έτη (36,4%), 6-10 έτη (31,4%) και περισσότερα από 10 έτη (32,2%). Όπως έδειξε ο έλεγχος με το κριτήριο χ^2 , η σχέση μεταξύ των παραπάνω μεταβλητών είναι συστηματική, $\chi^2(6, n=601)=121,77, p<0,001$. Οι διαφορές των ποσοστών οφείλονται κυρίως στον διαχωρισμό, ο οποίος τείνει να εμφανίζεται όλο και λιγότερο συχνά, από τα 1-5 έτη (50,0%) στα 6-10 έτη (12,2%) και στα 11+ έτη (8,1%). Αντιστρόφως, οι μετανάστες που επιλέγουν την εναρμόνιση αυξάνονται από 30,5% κατά τα πρώτα 1-5 έτη στο 59,7% στα 6-10 έτη, ενώ το ποσοστό της στρατηγικής αυτής διατηρείται σε υψηλό επίπεδο ακόμα και μετά τα 10 έτη (51,6%). Σταθερά αυξητική είναι η τάση της αφομοίωσης: 1-5 έτη 14,8%, 6-10 έτη 21,0%, 11+ έτη 28,5%.

Τα ευρήματα αυτά συμπληρώνουν και επιβεβαιώνουν τις προηγούμενες αναλύσεις, εφόσον διαφαίνεται ότι μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής τείνει να συσχετίζεται θετικά με πιο λειτουργικές στρατηγικές, όπως η εναρμόνιση, και αρνητικά με δυσλειτουργικές στρατηγικές, όπως ο διαχωρισμός. Ας σημειωθεί ότι η διαπίστωση αυτή δεν υπονοεί απαραίτητα την υπάρξη αιτιώδους σχέσης μεταξύ διάρκειας παραμονής και στρατηγικής επιπολιτισμού, αλλά ούτε και το αντίθετο, εφόσον ο συναφειακός χαρακτήρας της έρευνας δεν επιτρέπει την ανίχνευση της κατεύθυνσης της αιτιότητας. Ενδεχομένως οι μετανάστες με το πέρασμα του χρόνου να αποκτούν εμπειρίες και δεξιότητες που τους επιτρέπουν να υιοθετούν λειτουργικές στρατηγικές. Από το άλλο μέρος, ίσως η αυξημένη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα να είναι αποτέλεσμα της προηγούμενης υιοθέτησης θετικών στρατηγικών επιπολιτισμού, εφόσον τα άτομα που αποτυγχάνουν να προσαρμοστούν είτε επιστρέφουν στη χώρα καταγωγής είτε επιλέγουν να μετακινηθούν σε άλλη χώρα.

4.4.3. Φύλο

Η επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού βρέθηκε ότι συνδέεται σημαντικά με το φύλο των μεταναστών, $\chi^2(3, n=601)=43,29, p<0,001$. Όπως φαίνεται στο Σχ. 4.4, οι άνδρες (33,4%) προτιμούν τον διαχωρισμό με μεγαλύτερη συχνότητα από ό,τι οι γυναίκες (13,9%). Η εικόνα αντιστρέφεται στην τακτική της αφομοίωσης, όπου οι γυναίκες (30,2%) υπερέχουν εμφανώς έναντι των ανδρών (14,0%) – ο χαρακτηρισμός δεν υπονοεί βεβαίως αξιολογική κρίση αλλά μόνο ποσοτική περιγραφή. Δεν εντοπίζονται διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο φύλων στην εναρμόνιση και στον ατομικισμό/διάχυση. Τα αποτελέσματα αυτά είναι συμβατά με τη διεθνή βιβλιογραφία, ερμηνεύονται πιθανώς με βάση τους κοινωνικούς ρόλους των ανδρών και των γυναικών και συζητώνται εκτενέστερα στα Συμπεράσματα του κεφαλαίου.

Σχήμα 4.4. Κατανομή (%) των στρατηγικών επιπολιτισμού των μεταναστών ως προς το φύλο.

4.4.4. Ηλικία

Όπως έδειξε η ανάλυση διακύμανσης, η ηλικία των μεταναστών διαφέρει ανάλογα με τη στρατηγική επιπολιτισμού, $F(3, 583)=11,24$, $p<0,001$. Ο έλεγχος των μέσων όρων ανά ζεύγη με το κριτήριο του Scheffé έδειξε ότι εκείνοι που επιλέγουν τον διαχωρισμό (Μ.Ο.=30,49) είναι μικρότερης ηλικίας από όσους προτιμούν την αφομοίωση (Μ.Ο.=35,91), την εναρμόνιση (Μ.Ο.=36,45) και τον ατομικισμό/διάχυση (Μ.Ο.=37,67). Οι τρεις αυτές στρατηγικές δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους όσον αφορά την ηλικία. Κι εδώ η απόδοση αιτιότητας στην παραπάνω σχέση είναι δυσχερής, ιδιαίτερος επειδή η ηλικία των συμμετεχόντων στην έρευνα συμμεταβάλλεται σε συνάρτηση με άλλους δημογραφικούς παράγοντες, όπως η εθνική καταγωγή (βλ. Κεφ. 2).

4.4.5. Οικογενειακή κατάσταση

Ο παράγοντας αυτός φαίνεται ότι διαφοροποιεί τις διεργασίες επιπολιτισμού. Ειδικότερα, οι αναλύσεις διακύμανσης των δύο διαστάσεων του επιπολιτισμού ως προς την οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων ανέδειξαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές, όσον αφορά τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες ($p=0,004$) όσο και τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες ($p<0,001$). Τα ευρήματα αυτά έδειξαν ότι οι άγαμοι συμμετέχοντες τείνουν περισσότερο προς την ομάδα των συμπατριωτών και λιγότερο προς την ευρύτερη κοινωνία. Επειδή όμως η οικογενειακή κατάσταση είναι μια μεταβλητή που συνδέεται ευθέως με την ηλικία, ο παραπάνω έλεγχος των μέσων όρων επαναλήφθηκε συμπεριλαμβάνοντας την ηλικία ως συμμεταβλητή. Σε αυτή την περίπτωση το αποτέλεσμα προέκυψε στατιστικώς ασήμαντο, το οποίο δηλώνει ότι οι διαφορές μεταξύ έγγαμων, άγαμων και διαζευγμένων/χρήρων μεταναστών που βρέθηκαν αρχικά, οφείλονται στην ηλικία και όχι στην οικογενειακή κατάσταση καθεαυτή.

4.4.6. Επίπεδο εκπαίδευσης

Η συσχέτιση των στρατηγικών επιπολιτισμού με το επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών δεν έδωσε στατιστικώς σημαντικό αποτέλεσμα. Όμως, η σύγκριση των μέσων όρων καθεμιάς από τις δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού, ξεχωριστά, ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης ανέδειξε συστηματική συσχέτιση ανάμεσα στον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, αφενός, και το επίπεδο εκπαίδευσης, αφετέρου. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Μ.Ο.=3,45) είχαν χαμηλότερη βαθμολογία στη διάσταση αυτή από ό,τι οι απόφοιτοι ανώτερης (Μ.Ο.=3,87) και ανώτατης εκπαίδευσης (Μ.Ο.=3,95), $F(2, 587)=10,71$, $p<0,001$. Δηλαδή, όσο υψηλότερο το αναφερόμενο επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών, τόσο μεγαλύτερη επαφή έχουν με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας της χώρας υποδοχής. Ενδέχεται οι πιο μορφωμένοι μετανάστες να διαθέτουν καλύτερες επικοινωνιακές δεξιότητες, μεταξύ των οποίων σημαντική είναι η γνώση της ελληνικής γλώσσας – εξάλλου, η σχετική μέτρηση ελήφθη υπόψη στη βαθμολογία της διάστασης που αφορά τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες.

4.4.7. Κίνητρα μετανάστευσης

Γενικά, δεν βρέθηκαν συστηματικές συσχετίσεις ανάμεσα στα κίνητρα της μετανάστευσης και τις στρατηγικές επιπολιτισμού. Αντίθετα με αυτό που θα ανέμενε κανείς, ούτε η ακούσια ή ηθελημένη μετακίνηση συνδέθηκε με τις επιπολιτισμικές διεργασίες. Η μόνη στατιστικώς σημαντική συσχέτιση που εντοπίστηκε, αφορά

τα άτομα που μετανάστευσαν με συγκεκριμένους οικονομικούς στόχους (π.χ. εξόφληση χρέους, αγορά κατοικίας ή οικοσκευής), τα οποία επέλεξαν την εναρμόνιση σε μεγαλύτερο ποσοστό (65,5%) από το συνολικό δείγμα (46,2%), $\chi^2(3, n=594)=17,23, p=0,001$. Δεν υπάρχουν, ωστόσο, δεδομένα που να στηρίζουν θεωρητικά το εύρημα αυτό.

4.5. Συζήτηση – Συμπεράσματα

Η μελέτη της μετανάστευσης σίγουρα έχει πολλά να ωφεληθεί από τη συγκρότηση θεωρητικών σχημάτων ερμηνευτικού χαρακτήρα, τα οποία μέχρι τώρα δανείζεται από κλάδους όπως η Κοινωνική Ψυχολογία και η Διαπολιτισμική Ψυχολογία (βλ. Ward et al., 2001). Η διερεύνηση των στρατηγικών επιπολιτισμού, ειδικότερα, συνιστά σημαντική συμβολή στην ψυχολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής διαδικασίας, καθώς έχει βρεθεί ότι αυτές συνδέονται με παράγοντες συναφείς της χώρας προέλευσης, με την προσαρμογή των μεταναστών, καθώς και με τη διαμόρφωση των διομαδικών σχέσεων στην κοινωνία υποδοχής (Berry, 1997, 2006. Ward & Rana-Deuba, 1999).

Στην έρευνά μας, όπως αναμενόταν, η εναρμόνιση είναι η συχνότερα επιλεγόμενη στρατηγική επιπολιτισμού. Σε παρόμοια συμπεράσματα έχουν καταλήξει και άλλοι ερευνητές στην Ελλάδα (π.χ. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Παπαστυλιανού 2000) και διεθνώς (Berry, 1990. Berry et al., 2006a,b. Ward, 1996). Γενικά, η μελέτη των στρατηγικών επιπολιτισμού από τη σκοπιά των μεταναστών συνήθως αναδεικνύει την εναρμόνιση, ενώ όταν το ζήτημα εξετάζεται από τη σκοπιά της χώρας υποδοχής υποδεικνύεται συχνά η αφομοίωση ως η πλέον επιθυμητή τακτική (Χρυσόχου, 2005). Η εικόνα αυτή περιγράφει εύγλωττα τη διεγκυστίνδα στην οποία υποβάλλονται οι μετανάστες: να μοιάσουν στους ντόπιους ώστε να γίνουν αποδεκτοί, αφενός, και να διατηρήσουν τα στοιχεία της εθνικής καταγωγής τους, αφετέρου. Ο συνδυασμός των δύο, όπως εκφράζεται μέσα από την τακτική της εναρμόνισης, δίνει μια ικανοποιητική απάντηση στο παραπάνω δίλημμα. Από ψυχολογική άποψη, πρόκειται για την πιο λειτουργική επιλογή εφόσον επιτρέπει στο άτομο να αντλεί ψυχοκοινωνικούς πόρους και από τις δύο ομάδες (συμπατριώτες και ντόπιους) και να χρησιμοποιεί με ευελιξία τις κοινωνικές συγκρίσεις για να προστατέψει την προσωπική και την ομαδική του αυτοεκτίμηση όταν αυτή απειλείται. Αλλά και η αφομοίωση μπορεί να έχει προσαρμοστικό χαρακτήρα, εφόσον εγείρει τα λιγότερα εμπόδια κατά την επαφή με την πολιτισμικά κυρίαρχη ομάδα (Ward & Rana-Deuba, 1999). Αυτό ισχύει

ιδιαίτερως σε κοινωνίες υποδοχής, όπως η Ελλάδα, όπου η μεταναστευτική πολιτική πιέζει ευθέως ή εμμέσως προς αυτή την κατεύθυνση (Νικολάου, 2000. Shamai, Ilatov, Psalti, & Deliyianni, 2002. Τραβασάρου, 2001).

Ένα ζήτημα που τίθεται εδώ είναι: τι συμβαίνει όταν η τακτική προσαρμογής που υιοθετούν οι μετανάστες δεν συνάδει με την επίσημη πολιτική ή τις συλλογικές στάσεις της κοινωνίας υποδοχής; Το ερώτημα αυτό δεν ήταν δυνατόν να απαντηθεί με βάση τα στοιχεία της παρούσας μελέτης. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού δεν συνιστά ελεύθερη διαδικασία, η οποία συντελείται σε κοινωνικό κενό ή, ακόμα περισσότερο, σε πλαίσιο ισοτιμίας των διαμοδικών σχέσεων. Αντιθέτως, οι μετανάστες καλούνται να υιοθετήσουν τις πιο λειτουργικές για την επιβίωσή τους τακτικές ανάλογα με τις δυνατότητες και τους περιορισμούς που τίθενται στην κοινωνία υποδοχής (Χρυσοχόου, 2005). Έτσι εξηγούνται ευρήματα όπως ότι οι έφηβοι μετανάστες δεύτερης γενιάς και οι παλιννοστούντες Πόντιοι επιλέγουν την αφομοίωση με μεγαλύτερη συχνότητα από ό,τι οι μετανάστες πρώτης γενιάς και οι Αλβανοί, αντίστοιχα (Μόττη-Στεφανίδη & συν., 2006). Στη δική μας έρευνα η συσχέτιση μεταξύ στρατηγικής επιπολιτισμού και διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα δηλώνει ότι μακροπρόθεσμα οι μετανάστες τείνουν να προτιμούν τις στρατηγικές εκείνες, οι οποίες αποδεικνύονται περισσότερο προσαρμοστικές στη νέα χώρα.

Όσον αφορά τη στρατηγική του διαχωρισμού, αυτή δεν επιλέχθηκε μόνο από εθνοπολιτισμικές ομάδες με μικρό διάστημα παραμονής στην Ελλάδα, όπως οι μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική, αλλά επίσης από μετανάστες αραβικής/ μουσουλμανικής καταγωγής, οι οποίοι ζουν στη χώρα υποδοχής αρκετά χρόνια. Είναι πιθανόν ότι άλλοι παράγοντες, όπως η πολιτισμική απόσταση ή οι στάσεις της ευρύτερης ελληνικής κοινωνίας, ωθούν τα άτομα να «περιχαρακώνονται» στην εσω-ομάδα. Περισσότερο διαφωτιστικά συμπεράσματα για τη στρατηγική αυτή θα προκύψουν από τη μελέτη της ποιότητας της προσαρμογής των ατόμων που την επιλέγουν (βλ. επόμενο κεφάλαιο).

Η έννοια της πολιτισμικής απόστασης (Babiker, Cox, & Miller, 1980) πάντως φαίνεται χρήσιμη για την ερμηνεία των ευρημάτων στη διαπολιτιστική έρευνα, γενικά, και στις μελέτες με μετανάστες, ειδικότερα. Πρόκειται για προέκταση της υπόθεσης περί ομοιότητας-έλλξης (Byrne, 1971), σύμφωνα με την οποία η προσλαμβανόμενη ομοιότητα μεταξύ των πολιτισμικών ομάδων διευκολύνει τη διαμοδική επαφή και την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών.

Στην αντίθετη περίπτωση, όπως είναι γνωστό, οι πλέον εμφανείς από τις διαφορές μεταξύ των ομάδων είναι πολύ πιθανό ότι θα αποτελέσουν τον πυρήνα αρνητικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων (Fiske, 1998). Αν η συλλογιστική αυτή είναι ορθή, τότε αναμένεται ότι τα άτομα που επέλεξαν τον διαχωρισμό θα εμφανίζουν σημαντικές δυσκολίες στην προσαρμογή τους, κάτι που μένει να αποδειχθεί σε περαιτέρω αναλύσεις (βλ. Κεφ. 5).

Ο τρόπος διερεύνησης των στρατηγικών επιπολιτισμού, τον οποίο ακολούθησε η παρούσα έρευνα, δεν επέβαλε την εκ των προτέρων ανάδειξη συγκεκριμένων ομάδων με καθορισμένο προφίλ. Αυτό επιβεβαιώνεται στην περίπτωση της στρατηγικής του ατομικισμού/διάχυσης, το εννοιολογικό περιεχόμενο της οποίας αποκλίνει από το μοντέλο του Berry, που αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο της προσέγγισής μας. Αν είχαμε χρησιμοποιήσει ως μοναδικό κριτήριο ταυτοποίησης των ομάδων το βαθμό ενδο-ομαδικής και διομαδικής επαφής, τότε η στρατηγική αυτή θα αντιστοιχούσε στην περιθωριοποίηση. Η προσωρινά «διπλή ονομασία» που αποδόθηκε στη στρατηγική αυτή ανάγεται στην ορολογία που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Berry σε πρόσφατες έρευνες (Berry et al., 2006a,b) και στην κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση των Bourhis και συνεργατών (1997), οι οποίοι προτείνουν δύο διακριτές διαστάσεις, την ανομία ή πολιτισμική αλλοτρίωση και τον ατομικισμό, αντί της περιθωριοποίησης.

Στην έρευνα αυτή εντοπίστηκαν επίσης διαφορές στα ποσοστά των ατόμων που επιλέγουν καθεμιά από τις στρατηγικές επιπολιτισμού ως προς δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο και το επίπεδο εκπαίδευσης. Η φύση και η κατεύθυνση των διαφορών αυτών συμφωνεί σε γενικές γραμμές με τη συναφή βιβλιογραφία, την οποία και επιβεβαιώνει. Για παράδειγμα, η τάση των γυναικών προς την αφομοίωση συνδέεται ενδεχομένως με μια γενικότερη διάθεση από μέρους τους για κοινωνική συμμόρφωση και μείωση των συγκρούσεων (Williams, Satterwhite, & Best, 1999). Επιπλέον, η κατανομή των ρόλων των δύο φύλων στη χώρα καταγωγής ίσως να εξηγεί εν μέρει το εύρημα αυτό, εφόσον η προηγούμενη της μετακίνησης εμπειρία διαφοροποιεί τους τρόπους πρόσληψης και επεξεργασίας των νέων συνθηκών από τους μετανάστες.

Τα αποτελέσματα αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης δείχνουν ότι τα πιο μορφωμένα άτομα είναι περισσότερο ανοιχτά στη διομαδική επαφή (Berry, 1997, 2006), είτε επειδή διαθέτουν πιο ευέλικτο ρεπερτόριο επικοινωνιακών – κυρίως, γλωσσικών – δεξιοτήτων, είτε λόγω θετικότερων στάσεων απέναντι στη διαφορετικότητα και μεγαλύτερης δεκτικότητας προς νέες εμπειρίες.

Τέλος, τα κίνητρα της μετακίνησης και ο τρόπος λήψης απόφασης δεν φαίνεται να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού. Πιθανόν αυτό να σημαίνει ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμού προσδιορίζονται περισσότερο από παράγοντες «έλξης», σχετικούς με τη χώρα υποδοχής, παρά από παραμέτρους «ώθησης», συναφείς με τη χώρα προέλευσης. Ένα τέτοιο συμπέρασμα μάλιστα θα συμφωνούσε με τη διαπίστωση περί ασύμμετρης πίεσης που ασκούν οι επιπολιτιζόμενες ομάδες στο άτομο (Berry, 2006. Bourhis et al., 1997), πίεση που αναμένεται εκ των πραγμάτων να είναι πιο έντονη από το μέρος της χώρας υποδοχής.

Η μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμού προσφέρει μια πολύτιμη αποτύπωση της πραγματικότητας όσον αφορά τις διομαδικές σχέσεις στην κοινωνία υποδοχής. Τα σχετικά συμπεράσματα, ωστόσο, θα αποβούν πιο χρήσιμα εφόσον συνεκτιμηθούν σε συνάρτηση με άλλες σημαντικές μεταβλητές, όπως είναι η ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών. Κάτι τέτοιο θα επιχειρηθεί στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

5. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ: ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

*Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης
Βασίλης Γ. Παυλόπουλος*

5.1. Εισαγωγή

Η έννοια της προσαρμογής συνοψίζει την έκβαση της διαπολιτισμικής επαφής από τη σκοπιά των μεταναστών. Περιλαμβάνει τις μεσοπρόθεσμες μεταβολές και τους μακροπρόθεσμους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες αναπροσαρμόζουν τη ζωή τους στη χώρα υποδοχής, κατά τρόπο ώστε να ικανοποιεί τις προσδοκίες τους και να εξυπηρετεί την επίτευξη των στόχων τους (Berry, 2006). Υπενθυμίζεται εδώ, όπως διαφάνηκε ήδη αλλού (βλ. Κεφ. 2) ότι ο όρος είναι περιγραφικός και δεν εμπεριέχει αξιολογική φόρτιση, θετική ή αρνητική. Το γεγονός ότι οι μετανάστες προσαρμόζονται, δηλώνει ότι εντάσσονται με κάποιο τρόπο στην κοινωνία υποδοχής, ανεξάρτητα από το πόσο επιτυχημένα το καταφέρνουν αυτό. Άλλοι όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί για να δηλώσουν την ίδια διαδικασία είναι η ένταξη και η ενσωμάτωση. Ωστόσο, η χρήση αυτών των όρων συχνά υπονοεί θετική έκβαση, συνήθως με τη μορφή της εναρμόνισης ή της αφομοίωσης. Για το λόγο αυτό στο κείμενο που ακολουθεί, θα αποφύγουμε την ισοδύναμη εναλλαγή τους με την έννοια της προσαρμογής.

Η φύση της προσαρμογής είναι πολυδιάσταση. Δεν πρόκειται για μια γενικευμένη, αδιαφοροποίητη κατάσταση αλλά, αντιθέτως, περιλαμβάνει διάφορες όψεις που συνδέονται μεταξύ τους χωρίς να ταυτίζονται. Μια χρήσιμη διάκριση που απαντάται στη βιβλιογραφία είναι αυτή μεταξύ ψυχολογικής και κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής (Berry, 1997, 2006. Ward, 1996). Η ψυχολογική προσαρμογή συνδέεται με το υποκειμενικό αίσθημα ευτυχίας των μεταναστών και την απουσία ψυχοπαθολογίας, ενώ η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή αναφέρεται στην ικανότητά τους να διεκπεραιώνουν αποτελεσματικά τις καθημερινές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις στη χώρα υποδοχής. Δύο επιμέρους όψεις της κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής έχουν επισημανθεί: η οικονομική προσαρμογή (Aycan & Berry, 1996) και η συζυγική προσαρμογή (Ataca & Berry, 2002). Οι περισσότερες έρευνες δείχνουν σταθερή συνάφεια μετρίου βαθμού ανάμεσα στην ψυχολογική και στην κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή, αν και η υπόθεση είναι ότι η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή προβλέπει πιο αποτελεσματικά την ψυχολογική παρά το αντίστροφο (Berry et al., 2006a,b). Δηλαδή, είναι πιθανόν ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση των προκλήσεων της μετανάστευσης, όπως η εύρεση εργασίας και η σταδιακή εξοικείωση με τη γλώσσα της χώρας εγκατάστασης, οδηγεί συνακολούθως σε μείωση του επιπολιτισμικού άγχους, καλύτερη ψυχική υγεία, θετικότερη αυτοαντίληψη και αίσθημα ικανοποίησης.

Σε γενικές γραμμές, θα λέγαμε ότι η διάκριση μεταξύ ψυχολογικής και κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής παραπέμπει στις δύο βασικές διαστάσεις-κριτήρια που υιοθετούνται για την αξιολόγηση της ψυχοπαθολογίας, δηλαδή την ενδοπροσωπική και τη διαπροσωπική διάσταση. Η ψυχολογική προσαρμογή αντανακλά την αυτοαντίληψη του ατόμου για το επίπεδο της ψυχικής του λειτουργίας και, για το λόγο αυτό, αξιολογείται συνήθως με αυτοαναφορές. Η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή δηλώνει πόσο καλά λειτουργεί το άτομο στο κοινωνικό του περιβάλλον, γι' αυτό η αξιολόγησή της μπορεί να περιλαμβάνει αναφορές «σημαντικών άλλων» ή αντικειμενικούς δείκτες, όπως το μηνιαίο εισόδημα και η εργασιακή κατάσταση (Berry, 1997. Ward, 1996).

Η αναφορά στην έννοια και το περιεχόμενο του όρου «προσαρμογή», παρόλο που κινδυνεύει να περιπέσει σε νοηματικές επικαλύψεις με προηγούμενα κεφάλαια αυτού του τόμου, δεν γίνεται απλώς για να ενισχυθεί η αυτοτέλεια του παρόντος κεφαλαίου. Αν ισχύει γενικά ότι η υιοθέτηση μιας θεωρίας είναι απαραίτητη στην επιστημονική έρευνα για τη διαμόρφωση συγκεκριμένων υποθέσεων, στην περίπτωση μας η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και η προσφυγή σε συναφή θεωρητικά σχήματα ήταν αυτή που προσδιόρισε κυριολεκτικά το περιεχόμενο των υπό μελέτη μεταβλητών και, κατ' επέκταση, οδήγησε στη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων. Αυτό συνέβη επειδή δεν υπήρχε εξαρχής η δυνατότητα επεξεργασίας και τροποποίησης του βασικού ερευνητικού εργαλείου (ερωτηματολογίου), το οποίο δόθηκε έτοιμο από την Παγκόσμια Τράπεζα, μέσω του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής, για δικούς της ερευνητικούς σκοπούς. Ωστόσο, η προσεκτική «ανάγνωση» των περιεχομένων του ερωτηματολογίου υπό το πρίσμα της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας οδήγησε στον εντοπισμό μεμονωμένων ερωτημάτων, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως δείκτες της προσαρμογής των μεταναστών και, στη συνέχεια, να συσχετιστούν με δημογραφικούς παράγοντες και με τις διαστάσεις του επιπολιτισμού. Κατά τη διαδικασία αυτή η θεωρία του επιπολιτισμού, όπως παρουσιάστηκε στο Κεφ. 2, αποτέλεσε πολύτιμη πυξίδα.

Οι σχετικές προτάσεις του ερωτηματολογίου διακρίθηκαν σε δύο τομείς της προσαρμογής των μεταναστών: τον κοινωνικο-οικονομικό και τον ψυχολογικό τομέα. Η κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή αποτελεί όψη της κοινωνικο-πολιτισμικής προσαρμογής (Aycan & Berry, 1996) με έμφαση στον οικονομικό και τον επαγγελματικό τομέα. Η ψυχολογική προσαρμογή περιλαμβάνει αυτοαναφορές που δηλώνουν πώς βιώνουν τα άτομα την εμπειρία της μετανάστευσης. Ένας τρίτος τομέας, ο οποίος θεωρήθηκε ότι είναι συναφής με την προσαρμογή, αναφέρεται στα μελλοντικά σχέδια και τις προσδοκίες των μεταναστών. Τα αποτελέσματα για τους τρεις αυτούς τομείς παρουσιάζονται παρακάτω σε ξεχωριστές ενότητες.

5.2. Κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή

Τα ερωτήματα που χρησιμοποιήθηκαν για τον υπολογισμό του γενικού δείκτη κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής αφορούσαν τις εξής μεταβλητές: εργασία κατά το παρόν (έναντι ανεργίας), σταθερότητα εργασιακής σχέσης (έναντι περιστασιακής ή μερικής απασχόλησης), αποταμίευση χρηματικού ποσού (τουλάχιστον 50€ σε μηνιαία βάση), σχέδια επαγγελματικής ανάπτυξης (π.χ. δημιουργία προσωπικής επιχείρησης), γενική βελτίωση της οικονομικής κατάστασης, μεταβολή της εργασιακής θέσης και μεταβολή της οικονομικής θέσης. Για τα δύο τελευταία ζητήματα, οι συμμετέχοντες δεν ερωτήθηκαν ευθέως, αλλά απάντησαν σε ξεχωριστές ερωτήσεις σχετικά με την εργασιακή και οικονομική τους θέση στη χώρα προέλευσης και στη χώρα υποδοχής. Στη συνέχεια, από τη σύγκριση των απαντήσεων προέκυψαν τέσσερις μεταβλητές, η οποίες αφορούσαν στη βελτίωση ή υποβάθμιση της εργασιακής θέσης και στη βελτίωση ή υποβάθμιση της οικονομικής θέσης, αντίστοιχα. Όλες οι μετρήσεις έγιναν με διωνυμική κλίμακα (1=«Ναι», 0=«Όχι»).

Στον Πίν. 5.1 παρουσιάζονται οι συχνότητες (απόλυτες και σχετικές) των καταφατικών απαντήσεων στα παραπάνω ερωτήματα. Η πλέον θετική εικόνα προκύπτει για την τρέχουσα εργασιακή κατάσταση των μεταναστών, αφού το 77,9% απάντησαν ότι εργάζονται κατά το παρόν. Επιπλέον, 60,6% αναφέρουν ότι η εργασιακή τους κατάσταση είναι σταθερή (δηλαδή, δεν πρόκειται για περιστασιακή ή μερική απασχόληση) και 38,6% είναι σε θέση να αποταμιεύουν χρηματικά ποσά άνω των 50€ σε μηνιαία βάση. Ο οικονομικός απολογισμός από τη μετακίνηση στην Ελλάδα κυμαίνεται, γενικά, σε μέτρια επίπεδα: περίπου οι μισοί μετανάστες (47,9%) θεωρούν ότι η οικονομική τους κατάσταση βελτιώθηκε, ενώ σε παρόμοιο ποσοστό (44,1%) κάνουν σχέδια επαγγελματικής ανάπτυξης (π.χ. δημιουργία δικής τους επιχείρησης) και 38,9% κρίνουν ότι αποκόμισαν οικονομικά οφέλη από τη μετανάστευση. Ωστόσο, μόνο το 16,0% αισθάνονται ότι βελτιώθηκε η εργασιακή τους θέση, ανεξάρτητα από την οικονομική παράμετρο. Ως θετική δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί η εικόνα που προκύπτει από τα χαμηλά ποσοστά των συμμετεχόντων που δηλώνουν ότι υποβαθμίστηκε η οικονομική τους κατάσταση (11,6%) και η εργασιακή τους θέση (10,8%). Δεν προέκυψε μεταβολή στην εργασιακή θέση για 260 (61,8%) μετανάστες και στην οικονομική θέση για 191 (34,8%) μετανάστες (τα άτομα αυτά έλαβαν την τιμή 0 στις συγκεκριμένες μεταβλητές).

Πίνακας 5.1

Κατανομή (%) των δεικτών κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής των μεταναστών του δείγματος (N=601)

	f	%
Εργάζονται κατά το παρόν ⁽⁺⁾	468	77,9
Έχουν σταθερή εργασιακή σχέση ⁽⁺⁾	364	60,6
Βελτιώθηκε η οικονομική τους θέση ^{(+)(R)}	288	47,9
Έχουν σχέδια επαγγελματικής ανάπτυξης ⁽⁺⁾	265	44,1
Ωφελήθηκαν οικονομικά από τη μετακίνηση ⁽⁺⁾	234	38,9
Μηνιαία αποταμίευση ^{(+)(R)}	232	38,6
Βελτιώθηκε η εργασιακή τους θέση ^{(+)(R)}	96	16,0
Υποβαθμίστηκε η οικονομική τους θέση ^{(-)(R)}	70	11,6
Υποβαθμίστηκε η εργασιακή τους θέση ^{(-)(R)}	65	10,8

Σημείωση: Το σύμβολο (+) δηλώνει θετική προσαρμογή. Το σύμβολο (-) δηλώνει αρνητική προσαρμογή. Το σύμβολο (R) δηλώνει μετατροπή της αρχικής κλίμακας μέτρησης σε διωνυμικού τύπου (Ναι/Όχι).

Ο γενικός δείκτης κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής προέκυψε από το άθροισμα των αποκρίσεων των μεταναστών στις ερωτήσεις του Πίν. 5.1. Σημειώνεται ότι οι ερωτήσεις που δηλώνουν αρνητική προσαρμογή, δηλαδή υποβάθμιση της εργασιακής και της οικονομικής θέσης, έλαβαν αρνητική βαθμολόγηση (-1). Έτσι, το αναμενόμενο εύρος της βαθμολογίας του δείκτη κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής κυμαινόταν από -2 μέχρι 7. Ο μέσος όρος για το συνολικό δείγμα ήταν 3,0 και η τυπική απόκλιση 1,9. Η δε μορφή της κατανομής του δείκτη αυτού προσέγγιζε την κωδωνοειδή συμμετρική με ελαφρά ασυμμετρία προς τα δεξιά. Δηλαδή, οι περισσότεροι μετανάστες αναφέρουν επίπεδο γενικής κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής γύρω από το μέσο όρο της ομάδας, ενώ οι συμμετέχοντες με θετικό απολογισμό είναι λίγο περισσότεροι από εκείνους που δεν τα καταφέρνουν και τόσο καλά στον τομέα αυτόν.

5.3. Ψυχολογική προσαρμογή

Η ψυχολογική προσαρμογή μετρήθηκε με βάση τα εξής ερωτήματα: απόκτηση νέων δεξιοτήτων λόγω της μετανάστευσης, απώλεια δεξιοτήτων, γενικό επίπεδο ικανοποίησης στη χώρα υποδοχής συγκριτικά με τις αρχικές προσδοκίες, η μετανάστευση ως ευκαιρία για προσωπική ανάπτυξη, η μετανάστευση ως αίσθηση ελευθερίας μέσω της αύξησης των διαθέσιμων εναλλακτικών επιλογών,

δυνατότητα για προσφορά βοήθειας στα μέλη της οικογένειας, απομάκρυνση από την οικογένεια, απώλεια δικτύων κοινωνικής στήριξης, προσλαμβανόμενη διάκριση σε βάρος των μεταναστών από τους ντόπιους και προβλήματα γενικής υγείας.

Οι περισσότερες από τις παραπάνω μεταβλητές μετρήθηκαν με διωνυμική κλίμακα (1=«Ναι/Συμφωνώ», 0=«Όχι/Διαφωνώ»). Εξαιρέση αποτελεί το γενικό επίπεδο ικανοποίησης στη χώρα υποδοχής, το οποίο βαθμολογήθηκε με πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, από 1=«καθόλου ικανοποιημένος/η» μέχρι 5=«πάρα πολύ ικανοποιημένος/η». Έτσι, η μεταβλητή αυτή ανακωδικοποιήθηκε στη συνέχεια κατά τρόπο ώστε να δημιουργηθούν δύο μεταβλητές διωνυμικού τύπου, μία που να αναφέρεται σε υψηλό επίπεδο ικανοποίησης (1=«αρκετά» ή «πάρα πολύ ικανοποιημένος/η») και μία που να δηλώνει χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης (1=«καθόλου» ή «λίγο ικανοποιημένος/η»).

Στον Πίν. 5.2 παρουσιάζονται οι συχνότητες (απόλυτες και σχετικές) των καταφατικών απαντήσεων στις ερωτήσεις που αφορούν στην ψυχολογική προσαρμογή. Μια απλή επισκόπηση του πίνακα αυτού δείχνει ότι τα ερωτήματα που δηλώνουν θετικές όψεις της ψυχολογικής προσαρμογής συγκεντρώνουν μεγαλύτερες συχνότητες από ό,τι οι προτάσεις με αρνητικό ψυχολογικό περιεχόμενο. Ειδικότερα: Ποσοστό 70,2% των μεταναστών αναφέρουν ότι απόκτησαν νέες δεξιότητες στη χώρα υποδοχής, ενώ σε ποσοστό 63,4% θεωρούν ότι το επίπεδο ικανοποίησής τους στην Ελλάδα κυμαίνεται από «μάλλον καλό» έως «πολύ καλό», συγκριτικά με τις αρχικές προσδοκίες τους. Ως θετικές επιπτώσεις της μετανάστευσης κρίνονται: η δυνατότητα για προσφορά βοήθειας στην οικογένεια (35,1%), οι ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη λόγω της μετανάστευσης (27,3%) και η διεύρυνση της ελευθερίας μέσω των αυξημένων εναλλακτικών επιλογών (21,1%). Μεταξύ των αρνητικών επιπτώσεων από την εγκατάσταση την Ελλάδα ξεχωρίζει η απώλεια προσόντων (29,1%), η απομάκρυνση από τα μέλη της οικογένειας (26,3%), η απώλεια προσωπικών δικτύων κοινωνικής υποστήριξης (24,1%) και, σε μικρότερο βαθμό, η προσλαμβανόμενη αρνητική αντιμετώπιση από τους Έλληνες (16,1%). Σχετικά μικρός αριθμός μεταναστών (8,0%) δηλώνει χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης, ενώ αρκετά σπάνιες είναι οι αναφορές για προβλήματα υγείας (3,8%).

Πίνακας 5.2

Κατανομή (%) των δεικτών ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών του δείγματος (N=601)

	f	%
Απόκτησαν νέες δεξιότητες ⁽⁺⁾	422	70,2
Υψηλό επίπεδο ικανοποίησης ^{(+)(R)}	380	63,2
Προσφέρουν βοήθεια στην οικογένεια ⁽⁺⁾	211	35,1
Απώλεσαν δεξιότητες ⁽⁻⁾	175	29,1
Η μετανάστευση ως προσωπική ανάπτυξη ⁽⁺⁾	164	27,3
Απομακρύνθηκαν από την οικογένεια ⁽⁻⁾	152	26,3
Απώλεσαν δίκτυα κοινωνικής στήριξης ⁽⁻⁾	145	24,1
Αίσθηση ελευθερίας, περισσότερες επιλογές ⁽⁺⁾	127	21,1
Προσλαμβανόμενη διάκριση ⁽⁻⁾	97	16,1
Χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης ^{(-)(R)}	48	8,0
Προβλήματα γενικής υγείας ⁽⁻⁾	23	3,8

Σημείωση: Το σύμβολο (+) δηλώνει θετική προσαρμογή. Το σύμβολο (-) δηλώνει αρνητική προσαρμογή. Το σύμβολο (R) δηλώνει μετατροπή της αρχικής κλίμακας μέτρησης σε διωνυμικού τύπου (Ναι/Όχι).

Όπως συνέβη με την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή, έτσι και ο γενικός δείκτης της ψυχολογικής προσαρμογής προέκυψε από το άθροισμα των αποκρίσεων των συμμετεχόντων στις μεταβλητές του Πίν. 5.2. Και σε αυτή την περίπτωση, οι προτάσεις με αρνητικό ψυχολογικό περιεχόμενο έλαβαν αρνητική βαθμολόγηση (-1). Με αυτά τα δεδομένα, το αναμενόμενο εύρος του δείκτη ψυχολογικής προσαρμογής κυμαινόταν από -5 μέχρι 6. Ο μέσος όρος για το συνολικό δείγμα ήταν 1,7 και η τυπική απόκλιση 1,4, ενώ η κατανομή δεν διέφερε σημαντικά από την κωδωνοειδή συμμετρική μορφή. Γενικά, διαπιστώνουμε ότι η ψυχολογική προσαρμογή των μεταναστών τοποθετείται λίγο άνω του θεωρητικού μεσαίου σημείου της κλίμακας μέτρησης. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες έχουν μέτρια θετικό επίπεδο ψυχολογικής προσαρμογής και λιγότεροι είναι αυτοί που αναφέρουν είτε ιδιαίτερα θετική είτε έντονα αρνητική ψυχολογική προσαρμογή.

Όπως αναμενόταν, εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική συνάφεια θετικής κατεύθυνσης ανάμεσα στους δείκτες κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής ($r=0,33$, $p<0,001$). Αυτό σημαίνει ότι, όσο καλύτερη είναι η προσαρμογή των μεταναστών στον ένα τομέα, τόσο καλύτερη τείνει να είναι και στον άλλο. Ωστόσο, ο νατουραλιστικός χαρακτήρας της έρευνας δεν επιτρέπει τη

διατύπωση συμπερασμάτων σχετικά με τη φύση της αιτιότητας της παραπάνω συνάφειας. Πάντως, το μάλλον χαμηλό μέγεθος του δείκτη δηλώνει ότι πρόκειται για σχετικά ανεξάρτητες μεταξύ τους διαστάσεις. Δηλαδή, δεν είναι δεδομένο ότι κάθε μετανάστης που επιτυγχάνει υψηλό επίπεδο προσαρμογής στον ένα τομέα, θα επιδεικνύει αντίστοιχα θετική εικόνα και στον άλλο – αν και αναμένεται ότι θα τείνει προς αυτή την κατεύθυνση.

5.4. Μελλοντικά σχέδια

Στο ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για τους σκοπούς της έρευνας έχει συμπεριληφθεί ένας αριθμός ερωτημάτων που είναι συναφή με την προσαρμογή των μεταναστών, χωρίς όμως να εντάσσονται σαφώς στον κοινωνικο-οικονομικό ή στον ψυχολογικό τομέα, όπως αυτοί προκύπτουν από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. Έτσι, κρίθηκε σκόπιμο οι μεταβλητές αυτές να παρουσιαστούν σε ξεχωριστή ενότητα. Τα ζητήματα που τίγονται, επικεντρώνονται στα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών και έχουν ως εξής: προσδοκώμενη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα, πρόθεση υποβολής αιτήματος για λήψη της ελληνικής υπηκοότητας και σχέδια για το μέλλον των παιδιών τους.

Όσον αφορά στην προσδοκώμενη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, 222 (37,0%) ερωτηθέντες δήλωσαν ότι η διαμονή τους στην Ελλάδα έχει μόνο προσωρινό χαρακτήρα, 105 (17,5%) σκοπεύουν να παραμείνουν για μεγάλο χρονικό διάστημα και να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής κάποια στιγμή στο μέλλον, ενώ πολλοί (41,9%, n=252) είναι εκείνοι που εκτιμούν ότι θα μείνουν στην Ελλάδα για την υπόλοιπη ζωή τους. Δεν υπάρχουν στοιχεία για 22 περιπτώσεις.

Τα παραπάνω αποτελέσματα συνάδουν με τις αποκρίσεις των μεταναστών στο ερώτημα σχετικά με την πρόθεση υποβολής αίτησης για λήψη της ελληνικής υπηκοότητας: σχεδόν οι μισοί (48,9%, n=294) απάντησαν καταφατικά, 126 (21,0%) δεν είναι σίγουροι και 150 (25,0%) απάντησαν ότι δεν σκέφτονται να υποβάλουν αίτηση για να λάβουν την ελληνική υπηκοότητα. Στο ερώτημα αυτό δεν απάντησαν 31 άτομα.

Αναφορικά με τα σχέδια για το μέλλον των παιδιών τους, 316 (52,6%) μετανάστες δήλωσαν ότι επιθυμούν τα παιδιά τους να ζήσουν, να σπουδάσουν και να εργαστούν στην Ελλάδα, ενώ 73 (12,1%) προτιμούν τη χώρα καταγωγής ή κάποια άλλη χώρα. Άλλα σχέδια (χωρίς να δώσουν διευκρινίσεις) είχαν 90 (15%) άτομα. Το γεγονός ότι η ερώτηση αυτή απευθυνόταν μόνο σε γονείς ευθύνεται προφανώς για τον μεγάλο αριθμό (122, n=20,3%) των ελλιπών δεδομένων στην ερώτηση αυτή.

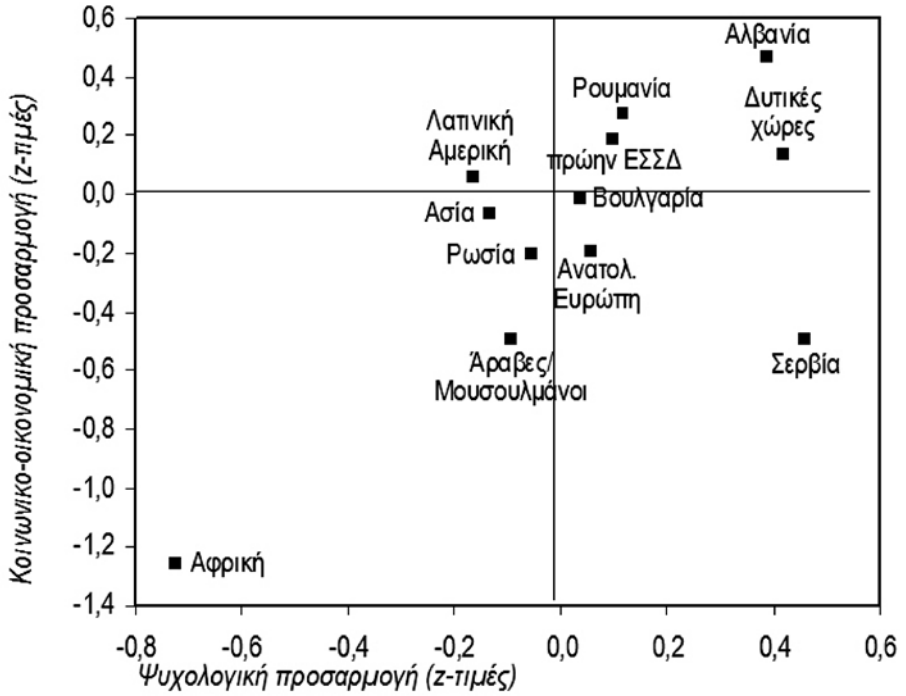
Συνολικά, η εικόνα που προκύπτει από την ανάλυση των μελλοντικών σχεδίων των μεταναστών δηλώνει ότι σημαντικός αριθμός από αυτούς προτίθενται να παραμείνουν μόνιμα στην Ελλάδα, τόσο οι ίδιοι όσο οι οικογένειες και τα παιδιά τους. Από το άλλο μέρος, δεν είναι λίγοι οι συμμετέχοντες που αντιλαμβάνονται τη διαμονή τους στην Ελλάδα ως προσωρινή. Η διάσταση αυτή ενδέχεται να συνδέεται με την ποιότητα της προσαρμογής εφόσον τα άτομα που δεν επενδύουν ψυχολογικά στην προοπτική που έχουν στη χώρα υποδοχής, αναμένεται να μην ενεργοποιούνται κατάλληλα ώστε να εξασφαλίσουν θετική έκβαση για τον εαυτό τους και τους οικείους τους.

5.5. Προσαρμογή και κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες

Η προσαρμογή των μεταναστών αποτελεί την εξαρτημένη μεταβλητή της παρούσας έρευνας. Οι δείκτες κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής αναμένεται να συνδέονται με κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες (βλ. Κεφ. 2). Παρακάτω παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των αναλύσεων που διενεργήθηκαν με ανεξάρτητες μεταβλητές τη χώρα προέλευσης, τη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα, το φύλο, την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, την οικογενειακή κατάσταση και τα κίνητρα της μετανάστευσης που ανέφεραν οι συμμετέχοντες.

5.5.1. Χώρα προέλευσης

Η χώρα προέλευσης βρέθηκε ότι διαφοροποιεί το επίπεδο προσαρμογής των μεταναστών, ιδιαίτερος στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα, $F(5, 593)=23,98$, $p<0,001$, $\eta^2=0,17$, αλλά και στον ψυχολογικό, $F(5, 593)=5,89$, $p<0,001$, $\eta^2=0,05$. Μάλιστα, το ίδιο αποτέλεσμα προκύπτει ακόμα και μετά τον έλεγχο της διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα (με την προσθήκη της ως συμμεταβλητής στην ανάλυση διακύμανσης). Όπως έδειξαν οι πολλαπλές συγκρίσεις με το κριτήριο του Scheffé, και στις δύο περιπτώσεις το πιο αρνητικό προφίλ εμφανίζουν οι μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική και το πιο θετικό οι Αλβανοί. Οι υπόλοιπες εθνοπολιτισμικές ομάδες βρίσκονται σε ενδιάμεσο επίπεδο, με τους μετανάστες από αραβικές χώρες να εμφανίζουν χαμηλότερους δείκτες προσαρμογής (ιδιαίτερος σε ό,τι αφορά τον κοινωνικο-οικονομικό τομέα), ενώ οι μετανάστες από την ανατολική Ευρώπη, την πρώην Σοβιετική Ένωση και άλλες βαλκανικές χώρες τοποθετήθηκαν εγγύτερα στους Αλβανούς.

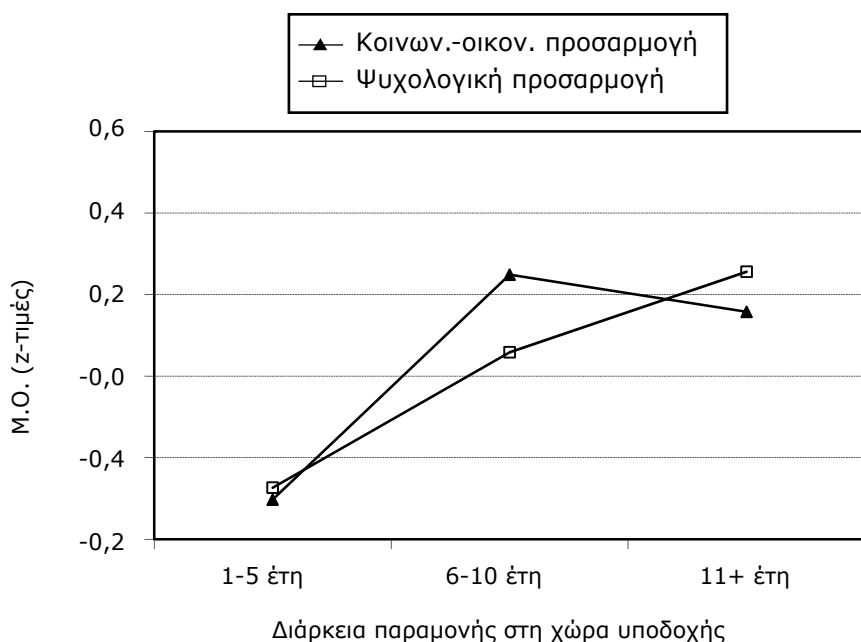

Σχήμα 5.1. Τοποθέτηση των εθνικών ομάδων μεταναστών όσον αφορά τα επίπεδα κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής.

Η παραπάνω εικόνα αποτυπώνεται εύγλωττα στο Σχ. 5.1, όπου οι μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής των εθνοπολιτισμικών ομάδων των μεταναστών έχουν τοποθετηθεί στον κάθετο και τον οριζόντιο άξονα, αντίστοιχα. Από μια απλή επισκόπηση του σχήματος αυτού γίνεται φανερή η γενική υστέρηση των μεταναστών από την υποσαχάρια Αφρική και, σε μικρότερο βαθμό, των Αράβων/Μουσουλμάνων. Οι ομάδες αυτές έχουν τους χαμηλότερους δείκτες προσαρμογής. Τα άτομα από την πρώην Γιουγκοσλαβία επιτυγχάνουν ιδιαίτερα θετική ψυχολογική προσαρμογή, αλλά στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα η βαθμολογία τους είναι από τις χαμηλότερες του δείγματος. Αν εξαιρέσει κανείς τις παραπάνω περιπτώσεις, το γενικό συμπέρασμα είναι ότι οι δύο τομείς της προσαρμογής έχουν υψηλή συνάφεια μεταξύ τους και οι περισσότερες εθνοπολιτισμικές ομάδες κυμαίνονται σε παρόμοιο επίπεδο επίδοσης.

5.5.2. Διάρκεια παραμονής

Ανεξαρτήτως της εθνικής καταγωγής, η συνάφεια της διάρκειας παραμονής στη χώρα υποδοχής με την κοινωνικο-οικονομική ($r=0,18$, $p<0,001$) και την ψυχολογική προσαρμογή ($r=0,25$, $p<0,001$) ήταν στατιστικώς σημαντική. Δηλαδή, όσο μεγαλύτερο διάστημα βρίσκονται οι μετανάστες στην Ελλάδα, τόσο θετικότερη προσαρμογή αναφέρουν. Πάντως, οι τιμές αυτές δηλώνουν μάλλον χαμηλό (αν και συστηματικό) βαθμό συσχέτισης.

Σχήμα 5.2. Μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής ως προς τη διάρκεια παραμονής των μεταναστών.

Περαιτέρω διαπιστώσεις για τη σχέση της διάρκειας παραμονής με την ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών είμαστε σε θέση να εξαγάγουμε από την επισκόπηση του Σχ. 5.2. Το σχήμα αυτό αποτυπώνει τους μέσους όρους των δύο τομέων της προσαρμογής ως προς τη διάρκεια παραμονής, η οποία για τις ανάγκες της συγκεκριμένης ανάλυσης έχει ομαδοποιηθεί σε τρεις διαβαθμίσεις: 1-5 έτη, 6-10 έτη και περισσότερα από 10 έτη. Από τον έλεγχο των μέσων όρων με τη μέθοδο της ανάλυσης διακύμανσης προέκυψε ότι οι μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα μέχρι 5 έτη εμφανίζουν χειρότερη ποιότητα κοινωνικο-οικονομικής,

$F(2, 597)=19,07$, $p<0,001$, $\eta^2=0,06$, και ψυχολογικής προσαρμογής, $F(2, 597)=17,05$, $p<0,001$, $\eta^2=0,06$, συγκριτικά με τις άλλες δύο διαβαθμίσεις της διάρκειας παραμονής, οι μέσοι όροι των οποίων είναι υψηλότεροι και δεν διαφέρουν μεταξύ τους (Scheffé).

Φαίνεται ότι κατά τις πρώτες φάσεις της εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής η προσαρμογή των μεταναστών βελτιώνεται με ταχύτετους ρυθμούς. Μετά την παρέλευση των πρώτων πέντε χρόνων η ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών εγγίζει ένα συγκεκριμένο επίπεδο, πέραν του οποίου δεν παρουσιάζει την ίδια θεαματική ανέλιξη, παρόλο που η τάση συνεχίζει να είναι ανοδική για την ψυχολογική προσαρμογή. Επιπλέον, η βελτίωση της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής μοιάζει να προηγείται της ψυχολογικής, όπως δείχνει η μεταξύ τους διαφορά σε ενδιάμεσο διάστημα παραμονής στην Ελλάδα (6-10 έτη). Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό αντίστοιχα πορίσματα της διεθνούς βιβλιογραφίας για τη μετανάστευση.

5.5.3. Φύλο

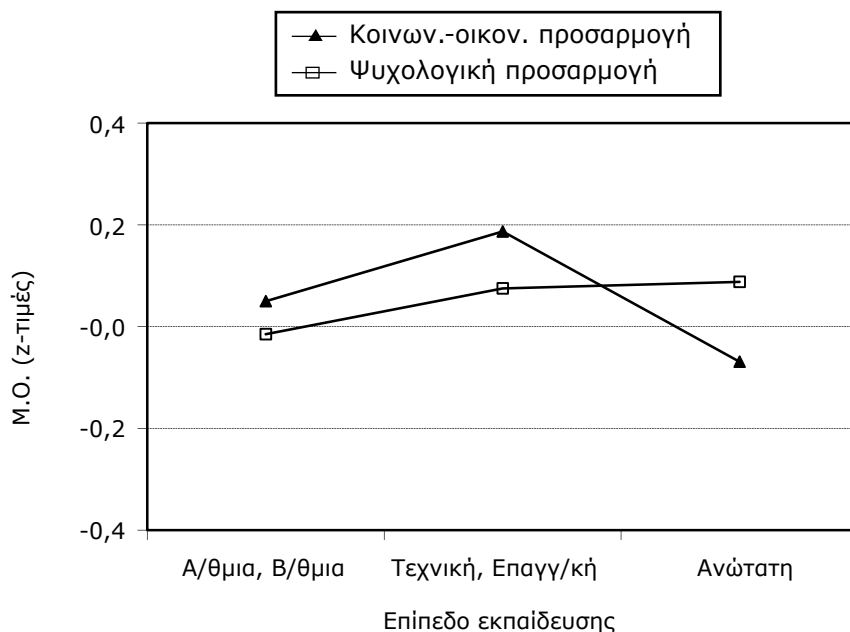
Δεν βρέθηκαν διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά την ποιότητα της κοινωνικο-οικονομικής και της ψυχολογικής τους προσαρμογής. Εντοπίστηκε, παρόλα αυτά, αλληλεπίδραση του φύλου και της στρατηγικής επιπολιτισμού πάνω στους μέσους όρους της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής, η οποία θα παρουσιαστεί αναλυτικά και θα συζητηθεί παρακάτω (βλ. Κεφ. 5.6).

5.5.4. Ηλικία

Αντίθετα με τα αποτελέσματα που αφορούσαν τις διαστάσεις του επιπολιτισμού, η ηλικία δεν βρέθηκε να συνδέεται με την προσαρμογή των μεταναστών. Ο δείκτης συνάφειας μεταξύ ηλικίας και κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής ($r=0,10$, $p=0,013$) κρίνεται άνευ ερμηνευτικής σπουδαιότητας, η δε στατιστική σημαντικότητά του αποδίδεται πιθανότατα στο μεγάλο μέγεθος του δείγματος. Επιπλέον, η συνάφεια μεταξύ ηλικίας και ψυχολογικής προσαρμογής ήταν ουσιαστικά μηδενική.

5.5.5. Επίπεδο εκπαίδευσης

Η συσχέτιση του μορφωτικού επιπέδου με τους δείκτες προσαρμογής των μεταναστών έγινε με μονοπαραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης. Όσον αφορά στην ψυχολογική προσαρμογή, δεν εντοπίστηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές των μέσων όρων μεταξύ των τριών επιπέδων εκπαίδευσης. Δηλαδή, το επίπεδο ικανοποίησης και ευεξίας των μεταναστών δεν συνδέεται με την εκπαίδευσή τους στη χώρα προέλευσης.

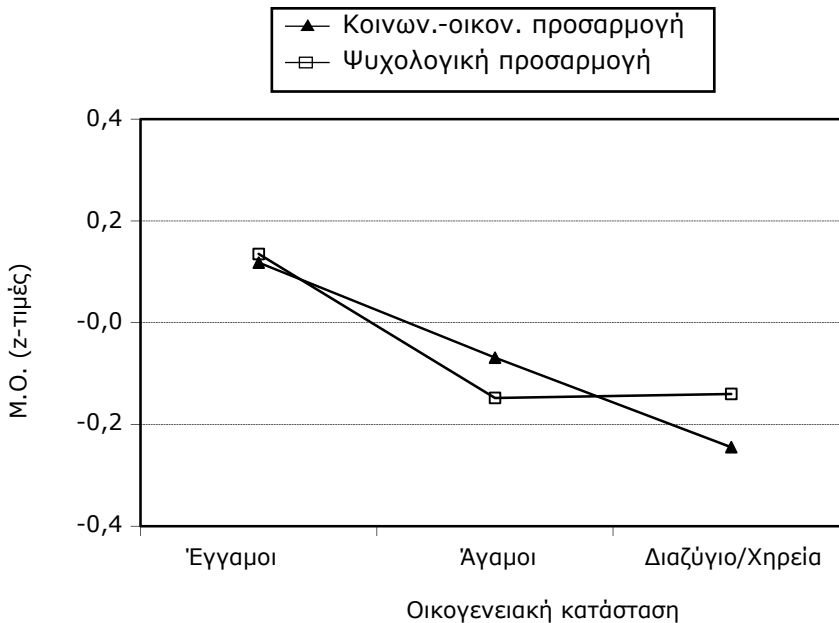
Σχήμα 5.3. Μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών.

Αντιθέτως, το επίπεδο εκπαίδευσης βρέθηκε ότι διαφοροποιεί τους μέσους όρους κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής, $F(2, 595)=3,40$, $p=0,034$. Αν και μάλλον μικρού μεγέθους, η διαφορά είναι χαρακτηριστική καθώς προκύπτει ότι τη θετικότερη προσαρμογή στον τομέα αυτόν εμφανίζουν οι απόφοιτοι ενδιάμεσου επιπέδου εκπαίδευσης (τεχνική, επαγγελματική). Τη χαμηλότερη βαθμολογία έχουν οι απόφοιτοι ανωτάτων σχολών, ενώ τα άτομα Α/θμιας ή Β/θμιας εκπαίδευσης τοποθετούνται σε ενδιάμεσο επίπεδο (Scheffé). Φαίνεται, δηλαδή, ότι η συσχέτιση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής είναι καμπυλόγραμμη και έχει τη μορφή αντεστραμμένου U. Αυτό απεικονίζεται καθαρά και στο Σχ. 5.3. Το παραπάνω αποτέλεσμα επιμένει ακόμα και όταν ελέγξει κανείς την επίδραση της ηλικίας και της διάρκειας παραμονής (προσθέτοντάς τις ως συμμεταβλητές στην ανάλυση διακύμανσης). Η – ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα – ερμηνεία και οι προεκτάσεις αυτού του ευρήματος συζητώνται στα Συμπεράσματα του παρόντος κεφαλαίου.

5.5.6. Οικογενειακή κατάσταση

Από την επισκόπηση των μέσων όρων του Σχ. 5.4 διαφαίνεται η συσχέτιση της οικογενειακής κατάστασης με την προσαρμογή των μεταναστών. Την περιγραφική αυτή εντύπωση επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα της ανάλυσης διακύμανσης

για την επίδραση της οικογενειακής κατάστασης στην κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή, $F(2, 590)=4,44$, $p=0,012$, και, πιο οριακά, στην ψυχολογική προσαρμογή, $F(2, 590)=3,02$, $p=0,049$. Και στις δύο περιπτώσεις οι διαφορές των μέσων όρων οφείλονται στους έγγαμους μετανάστες, οι οποίοι επιτυγχάνουν υψηλότερα επίπεδα προσαρμογής από ό,τι οι άγαμοι και τα άτομα με διαζύγιο / σε χηρεία (Scheffé).

Σχήμα 5.4. Μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής ως προς την οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών.

Θα ήταν λογικό να σκεφτεί κανείς ότι στην παραπάνω σχέση είναι πιθανό να διαμεσολαβεί η ηλικία. Δηλαδή, ίσως οι έγγαμοι μετανάστες προσαρμόζονται με πιο ικανοποιητικό τρόπο εξαιτίας της μεγαλύτερης ηλικίας τους, τουλάχιστον συγκριτικά με τους άγαμους συμμετέχοντες. Ωστόσο, η προσθήκη της ηλικίας ως συμμεταβλητής δεν άλλαξε την εικόνα. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι σε προηγούμενη ανάλυση δεν είχε βρεθεί αξιόλογη συσχέτιση της ηλικίας με την ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών.

5.5.7. Κίνητρα μετανάστευσης

Δεν βρέθηκε συστηματική συσχέτιση ανάμεσα στα κίνητρα της μετανάστευσης και στην ποιότητα της ψυχολογικής προσαρμογής. Δηλαδή, το επίπεδο ευεξίας

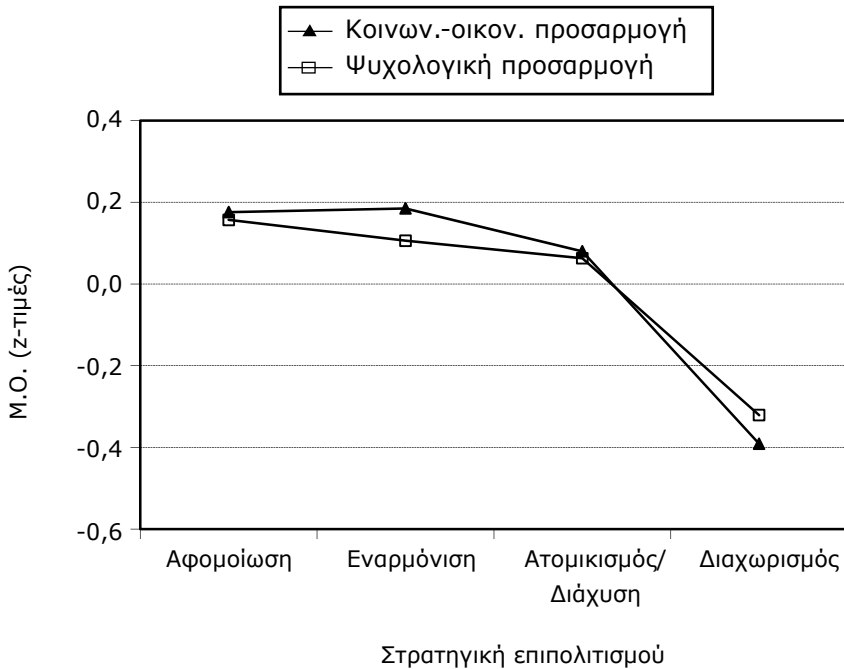
και ικανοποίησης των συμμετεχόντων ήταν παρόμοιο, ανεξάρτητα από τους ειδικούς λόγους της μετακίνησής τους. Αντιθέτως, τα κίνητρα της μετανάστευσης διαφοροποίησαν τους μέσους όρους της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής, $F(4, 590)=5,20$, $p<0,001$, $\eta^2=0,04$. Ειδικότερα, τα άτομα που δήλωσαν ως βασικό κίνητρο την προσφυγιά (συνθήκες διωγμού) εμφανίζουν χαμηλότερη κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή συγκριτικά με όσους μετανάστες εγκατέλειψαν τη χώρα προέλευσης για άλλους λόγους (Scheffé). Δεν εντοπίστηκε στατιστικώς σημαντική συνάφεια ανάμεσα στην εκούσια ή ακούσια μετακίνηση και στην προσαρμογή των μεταναστών.

5.6. Προσαρμογή και επιπολιτισμός

Η μελέτη της σχέσης των επιπολιτισμικών διεργασιών με την προσαρμογή των μεταναστών έγινε με τη χρήση δύο τύπων αναλύσεων: (α) Οι εστιασμένες στα άτομα (person-focused) αναλύσεις υιοθετούν μία, θα λέγαμε, τυπολογική προσέγγιση καθώς εξετάζουν το προφίλ της προσαρμογής συγκριτικά για τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού (εναρμόνιση, αφομοίωση, διαχωρισμό, ατομικισμό/διάχυση). (β) Οι εστιασμένες στις μεταβλητές (variable-focused) αναλύσεις προσομοιάζουν στη συναφειακή προσέγγιση. Εδώ το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο πλέγμα των συσχετίσεων μεταξύ ποσοτικών μεταβλητών, όπως είναι οι διαστάσεις του επιπολιτισμού (προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες και προς τους Έλληνες) και της προσαρμογής. Αναλυτικά τα αποτελέσματα αυτά έχουν ως εξής:

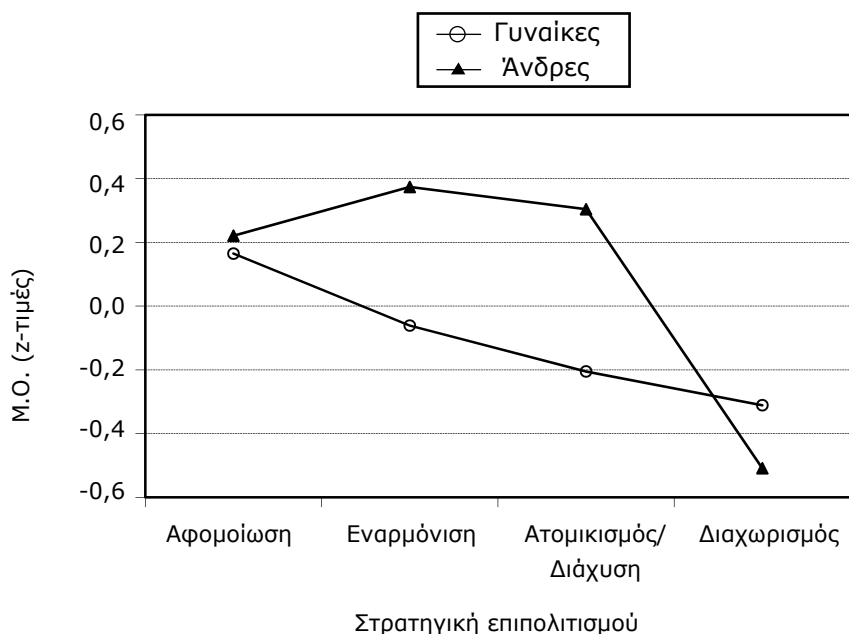
5.6.1. Αναλύσεις εστιασμένες στα άτομα (τυπολογική προσέγγιση)

Οι μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών υποβλήθηκαν σε ανάλυση διακύμανσης με ανεξάρτητη μεταβλητή τη στρατηγική επιπολιτισμού. Θελήσαμε, δηλαδή, να διαπιστώσουμε κατά πόσο το επίπεδο των δύο τομέων της προσαρμογής διαφοροποιείται ανάλογα με τη στρατηγική επιπολιτισμού. Το αποτέλεσμα ήταν στατιστικώς σημαντικό, τόσο για την κοινωνικο-οικονομική, $F(3, 587)=16,39$, $p<0,001$, $\eta^2=0,08$, όσο και για την ψυχολογική προσαρμογή, $F(3, 587)=14,16$, $p<0,001$, $\eta^2=0,07$. Ακολούθησαν πολλαπλές συγκρίσεις ανά ζεύγη με το κριτήριο του Scheffé, σύμφωνα με τις οποίες το χαμηλότερο επίπεδο προσαρμογής εμφανίζουν οι μετανάστες που επέλεξαν τον διαχωρισμό. Οι μέσοι όροι των τριών άλλων στρατηγικών επιπολιτισμού δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους, παρόλο που την υψηλότερη βαθμολογία συγκέντρωσαν εμφανώς οι στρατηγικές της εναρμόνισης και της αφομοίωσης, με τον ατομικισμό/διάχυση να τοποθετείται ελαφρώς άνω του γενικού μέσου όρου (βλ. Σχ. 5.5).

Σχήμα 5.5. Μέσοι όροι κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής των μεταναστών ως προς τη στρατηγική επιπολιτισμού.

Η προσθήκη του φύλου ως ανεξάρτητης μεταβλητής στην ανάλυση διακύμανσης ανέδειξε στατιστικώς σημαντική την αλληλεπίδραση της στρατηγικής επιπολιτισμού και του φύλου πάνω στους μέσους όρους της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής, $F(3, 583)=3,50$, $p<0,05$. Όπως φαίνεται στο Σχ. 5.5, οι άνδρες που υιοθετούν την εναρμόνιση και τον ατομικισμό/διάχυση εμφανίζουν θετικότερη εικόνα από ό,τι οι γυναίκες, ενώ στις στρατηγικές του διαχωρισμού και της αφομοίωσης οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων είναι πολύ μικρότερες. Επιπλέον, φαίνεται ότι η αφομοίωση είναι η στρατηγική με την καλύτερη έκβαση όσον αφορά την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή για τις γυναίκες, ενώ για τους άνδρες η εναρμόνιση και ο ατομικισμός/διάχυση δίνουν καλύτερα αποτελέσματα.

Σχήμα 5.6. Αλληλεπίδραση των στρατηγικών επιπολιτισμού και του φύλου των μεταναστών πάνω στους μέσους όρους κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής.

Επειδή σε προηγούμενες αναλύσεις είχε εντοπιστεί συνάφεια της προσαρμογής των μεταναστών με τη χώρα προέλευσης και τη διάρκεια παραμονής, οι παράγοντες αυτοί ελέγχθηκαν ως συμμεταβλητές⁷ στο παραπάνω μοντέλο ανάλυσης διακύμανσης, ώστε να διερευνηθεί κατά το δυνατόν η «καθαρή» επίδραση των στρατηγικών επιπολιτισμού στους τομείς της προσαρμογής διατηρώντας σταθερές τις σημαντικότερες από τις «τρίτες» μεταβλητές. Το αποτέλεσμα της συμμεταβλητής ανάλυσης έδειξε και πάλι στατιστικώς σημαντική επίδραση της στρατηγικής επιπολιτισμού και στους δύο τομείς της προσαρμογής των μεταναστών, ανεξάρτητα από τη χώρα προέλευσης και τη διάρκεια παραμονής, με μοναδική επίπτωση τη μερική μείωση του ποσοστού εξηγούμενης διασποράς (δείκτης η^2), η οποία είναι άνευ ερμηνευτικής αξίας. Δηλαδή, ανεξάρτητα από την καταγωγή και τη διάρκεια παραμονής, οι μετανάστες που επέλεξαν τη στρατηγική του διαχωρισμού εμφάνισαν ταυτόχρονα τα χειρότερα επίπεδα προσαρμογής, ενώ

⁷ Ας σημειωθεί ότι η χώρα προέλευσης χρησιμοποιείται εδώ καταχρηστικά ως συμμεταβλητή εφόσον αφορά κατηγορικά δεδομένα. Για τις ανάγκες της παρούσας ανάλυσης, οι χώρες τοποθετήθηκαν σε φθίνουσα ακολουθία ανάλογα με την επίδρασή τους στους μέσους όρους προσαρμογής των μεταναστών, ώστε να προκύψει μία διαβαθμιστική κλίμακα τακτικών τιμών που υποδηλώνει ενδεχομένως πολιτισμική απόσταση (Ward & Kennedy, 1999).

επιπλέον η εναρμόνιση και ο ατομικισμός/διάχυση αποδείχτηκαν πιο λειτουργικές στρατηγικές για τους άνδρες παρά για τις γυναίκες.

Όσον αφορά στις προσδοκίες και τα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών, βρέθηκε ότι περισσότεροι συμμετέχοντες που επέλεξαν την αφομοίωση (συγκριτικά με όσους προτίμησαν κάποια από τις υπόλοιπες τρεις στρατηγικές επιπολιτισμού) σκοπεύουν να ζήσουν για πάντα στην Ελλάδα, $\chi^2(9, N=590)=49,40, p<0,001$, προτίθενται να ζητήσουν την ελληνική υπηκοότητα, $\chi^2(6, N=590)=22,71, p<0,001$, και επιθυμούν για τα παιδιά τους να ζήσουν, να σπουδάσουν και να εργαστούν στην Ελλάδα, $\chi^2(12, N=469)=25,20, p<0,05$.

5.6.2. Αναλύσεις εστιασμένες στις μεταβλητές (συναφειακή προσέγγιση)

Ο Πίν. 5.3 παρουσιάζει τους δείκτες συνάφειας μεταξύ των διαστάσεων του επιπολιτισμού, των τομέων προσαρμογής και της διάρκειας παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα. Τα αποτελέσματα του πίνακα αυτού συμπληρώνουν τη γνώση που αποκομίσαμε μέχρι τώρα από τις εστιασμένες στα άτομα αναλύσεις.

Πίνακας 5.3

Συνάφεια (δείκτες Pearson r) ανάμεσα στις διαστάσεις του επιπολιτισμού, τους τομείς προσαρμογής και τη διάρκεια παραμονής

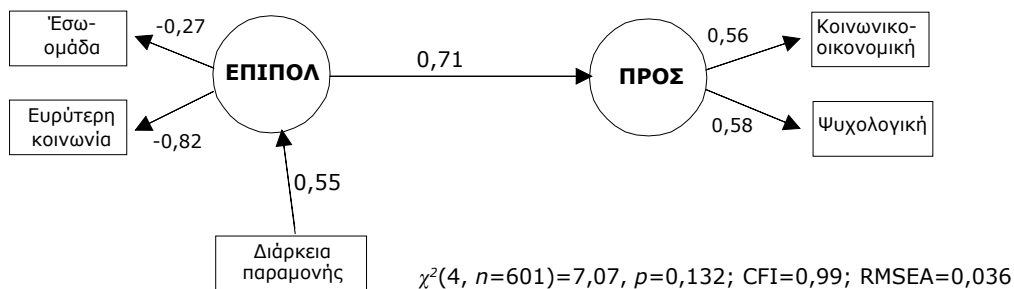
	ΣΥΜΠ	ΕΛΛ	ΟΙΚ	ΨΥΧ	ΔΙΑΡ
<i>Πολιτισμικός προσανατολισμός</i>					
Εσω-ομάδα (ΣΥΜΠατριώτες)	1,00				
Ευρύτερη κοινωνία (Ελληνες)	-0,22***	1,00			
<i>Προσαρμογή</i>					
Κοινωνικο-ΟΙΚονομική	-0,09 *	0,33***	1,00		
ΨΥΧολογική	-0,17***	0,32***	0,33***	1,00	
ΔΙΑΡκεια παραμονής	-0,13**	0,45***	0,18***	0,25***	1,00

Σημείωση: * $p<0,05$. ** $p<0,01$. *** $p<0,001$.

Όπως φαίνεται στον πίνακα, οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού εμφανίζουν διαμετρικά αντίθετο προφίλ συσχετίσεων. Ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες συνδέεται αρνητικά με την προσαρμογή και με τη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, ενώ ο προσανατολισμός προς τους Έλληνες συνδέεται θετικά με τις παραπάνω μεταβλητές, και μάλιστα με δείκτες που δηλώνουν ισχυρότερες συσχετίσεις. Οι δύο τομείς της προσαρμογής, από το άλλο μέρος, συσχετίζονται θετικά τόσο μεταξύ τους, όσο και με τη διάρκεια παραμονής

στην Ελλάδα. Δηλαδή, όσο μικρότερος είναι ο βαθμός εμπλοκής με την εσω-ομάδα, όσο μεγαλύτερος ο βαθμός εμπλοκής με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας και όσο μεγαλύτερη η διάρκεια παραμονής, τόσο θετικότερη η κοινωνικο-οικονομική και η ψυχολογική προσαρμογή των συμμετεχόντων.

Σε επόμενη φάση, σχεδιάστηκε ένα μοντέλο δομικών εξισώσεων (structural equation model) για τη σύνοψη των παραπάνω σχέσεων. Απαραίτητη συνθήκη για την εφαρμογή ενός τέτοιου μοντέλου είναι η διατύπωση ορισμένων θεωρητικών υποθέσεων, ώστε να ελεγχθεί κατά πόσο τα εμπειρικά δεδομένα στηρίζουν τις υποθέσεις. Στην περίπτωση μας, αναμενόταν ότι ο επιπολιτισμός θα συνδέεται θετικά με την προσαρμογή, ενώ η διάρκεια παραμονής θα συνδέεται θετικά τόσο με τον επιπολιτισμό, όσο και με την προσαρμογή.

Σχήμα 5.7. Δομικό μοντέλο για τον προσδιορισμό των σχέσεων μεταξύ επιπολιτισμού, προσαρμογής και διάρκειας παραμονής των μεταναστών στη χώρα υποδοχής.

Δύο λανθάνουσες μεταβλητές συμπεριλήφθηκαν στο δομικό μοντέλο για να συνοψίσουν τις μετρήσεις του επιπολιτισμού και της προσαρμογής, αντίστοιχα. Η λανθάνουσα μεταβλητή του επιπολιτισμού συσχετίστηκε θετικά με τον προσανατολισμό προς την ευρύτερη κοινωνία και αρνητικά με τον προσανατολισμό προς την ομάδα των συμπατριωτών. Η λανθάνουσα μεταβλητή της προσαρμογής συσχετίστηκε θετικά, τόσο με τον κοινωνικο-οικονομικό, όσο και με τον ψυχολογικό τομέα. Όπως αναμενόταν, η λανθάνουσα μεταβλητή του επιπολιτισμού προέβλεψε θετικά τη λανθάνουσα μεταβλητή της προσαρμογής. Οι συντελεστές έδειξαν ικανοποιητική προσαρμογή των δεδομένων στο μοντέλο, $\chi^2(1, n=601)=3,26, p=0,071, CFI=0,98, RMSEA=0,061^8$. Ωστόσο, ακόμα καλύτερο αποτέλεσμα έδωσε η προσθήκη της διάρκειας παραμονής για την πρόβλεψη της λανθάνουσας

⁸ Υπενθυμίζεται ότι το ζητούμενο εδώ είναι η στατιστική ασημαντότητα του κριτηρίου χ^2 , η οποία δείχνει ότι τα δεδομένα δεν αποκλίνουν σημαντικά από το θεωρητικό μοντέλο. Τα προτεινόμενα όρια αποδοχής για τον δείκτη Comparative Fit Index (CFI) είναι $>0,95$ και για τον δείκτη Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) είναι μεταξύ 0,05-0,08 (Kaplan, 2000).

μεταβλητής του επιπολιτισμού. Στην περίπτωση αυτή όλοι οι συντελεστές βελτιώθηκαν, δηλώνοντας ακόμα καλύτερη προσαρμογή στο υποθετικό μοντέλο, $\chi^2(4, n=601)=7,07, p=0,132, CFI=0,99, RMSEA=0,036$, το οποίο παρουσιάζεται στο Σχ. 5.7. Ας σημειωθεί ότι, εναλλακτικά, εξετάστηκαν δύο ακόμα μοντέλα, όπου η διάρκεια παραμονής προέβλεπε είτε τον επιπολιτισμό και την προσαρμογή είτε μόνο την προσαρμογή. Αυτό έγινε επειδή δεν υπήρχε σαφής υπόθεση σχετικά με το ποια από τις δύο παραπάνω μεταβλητές θα προέβλεπε η διάρκεια παραμονής. Ωστόσο, και τα δύο αυτά μοντέλα απορρίφθηκαν επειδή η ευθεία συσχέτιση της διάρκειας παραμονής με τη λανθάνουσα μεταβλητή της προσαρμογής οδήγησε σε σημαντική επιδείνωση όλων των συντελεστών της ανάλυσης. Δηλαδή, η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής βρέθηκε ότι έχει έμμεση μόνο σχέση με την προσαρμογή, διαμέσου του επιπολιτισμού.

5.7. Συζήτηση – Συμπεράσματα

Στην έρευνα αυτή μελετήθηκαν δύο τομείς της προσαρμογής των μεταναστών στην Ελλάδα, ο κοινωνικο-οικονομικός και ο ψυχολογικός τομέας. Όσον αφορά στην ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών, η έλλειψη εξωτερικής ομάδας σύγκρισης ή ενός αντικειμενικού κριτηρίου αναφοράς εμποδίζει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα από τη συσχέτιση των μεταβλητών προσαρμογής με άλλους κοινωνικο-δημογραφικούς και ψυχολογικούς παράγοντες, εφόσον ο συγχρονικός χαρακτήρας της μελέτης δεν προσφέρεται για την απόδοση αιτιωδών σχέσεων.

Η (κανονική) μορφή της κατανομής των δύο σύνθετων δεικτών που υπολογίστηκαν για την αξιολόγηση της προσαρμογής, καθώς και το πλέγμα των συσχετίσεων τους με άλλες μεταβλητές της έρευνας, αποτελούν κριτήρια εγκυρότητας της μέτρησης. Κάτι τέτοιο δεν ήταν δεδομένο, εφόσον το ερωτηματολόγιο δεν κατασκευάστηκε εξ αρχής για τους συγκεκριμένους ερευνητικούς σκοπούς. Η εφαρμογή των θεωρητικών μοντέλων για τη μετανάστευση μέσω της ανασκόπησης της συναφούς βιβλιογραφίας ήταν αυτή που κατέστησε δυνατή τη δημιουργία ψυχομετρικά στερεών και εννοιολογικά έγκυρων μεταβλητών ώστε να είναι δυνατός ο έλεγχος των ερευνητικών υποθέσεων.

Από μια πρώτη επισκόπηση των επιμέρους δεικτών διαφαίνεται θετική σχέση ανάμεσα στη μετανάστευση και σε οικονομικές παραμέτρους, όπως η εργασία (έναντι της ανεργίας), η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης και η επαγγελματική ανάπτυξη. Αντιθέτως, οι συχνότερες από τις αρνητικές όψεις της μετανάστευσης είναι μάλλον ψυχολογικές (π.χ. αίσθηση απώλειας δεξιοτήτων, απομάκρυνση από την οικογένεια, απώλεια υποστηρικτικών δικτύων). Παρόλο που το ποσοστό των συμμετεχόντων με θετικό ισοζύγιο γενικής ικανοποίησης είναι υψηλό (άνω του 60%), η ψυχολογική διάσταση της προσαρμογής των μεταναστών δεν πρέπει να υποτιμηθεί, εφόσον τους καθιστά ευάλωτους και υπονομεύει δυνητικά τη μελλοντική τους ανάπτυξη.

Ποιες είναι, λοιπόν, οι μεταβλητές που συνδέονται με την ποιότητα της προσαρμογής των μεταναστών; Είναι, καταρχήν, η στρατηγική επιπολιτισμού. Παρόλο που η άνιση κατανομή ορισμένων δημογραφικών χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων δεν επέτρεψε την εκ των προτέρων αποσαφήνιση των ανεξάρτητων μεταβλητών, βρέθηκε ότι οι στρατηγικές επιπολιτισμού εξακολουθούν να ερμηνεύουν σημαντικό μέρος της διασποράς της προσαρμογής ακόμα και μετά τον στατιστικό έλεγχο της διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα. Όπως αναμενόταν, η εναρμόνιση και η αφομοίωση συνδέονται με θετικότερη έκβαση. Το εύρημα αυτό είναι σε συμφωνία με τον κύριο όγκο της βιβλιογραφίας στην Ελλάδα (Besvegis & Pavlouros, 2008. Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. Παπαστυλιανού, 2000. Μόττη & συν., 2006) και διεθνώς (Berry, 1997, 2006). Αναμενόμενη, επίσης, μπορεί να θεωρηθεί η χαμηλή ποιότητα προσαρμογής των μεταναστών που επέλεξαν τον διαχωρισμό, εφόσον στην έρευνα αυτή δεν συγκροτήθηκε ξεχωριστή ομάδα για την στρατηγική της περιθωριοποίησης. Η προσκόλληση στην εσω-ομάδα παράλληλα με την απομόνωση από την ευρύτερη κοινωνία, που συνεπάγεται ο διαχωρισμός, δυσχεραίνει τη διεκπαιρέωση καθημερινών ζητημάτων (π.χ. εύρεση εργασίας, επαφή με θεσμικά όργανα) και περιορίζει τις ευκαιρίες των μεταναστών για πολιτισμική μάθηση (π.χ. εκμάθηση της γλώσσας, εξοικείωση με τις τοπικές συνήθειες), η οποία θα τους καθιστούσε περισσότερο αυτόνομους και λειτουργικούς (Ward et al., 2001).

Μια άλλη διαπίστωση σχετικά με τη σχέση επιπολιτισμού και προσαρμογής προέρχεται από τις εστιασμένες στις μεταβλητές αναλύσεις. Σύμφωνα με αυτές, η διάσταση που κυρίως συνδέεται με την έκβαση της μετανάστευσης είναι ο προσανατολισμός προς την ευρύτερη κοινωνία. Ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες, αντίθετα με ό,τι αναμενόταν, συνεισφέρει αρνητικά όχι μόνο στην κοινωνικο-οικονομική, αλλά και στην ψυχολογική προσαρμογή. Πιθανόν το εύρημα αυτό να δηλώνει τον αφομοιωτικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας και την πίεση προς τους μετανάστες για συμμόρφωση, κάτι που έχει επισημανθεί επίσης από άλλους ερευνητές (Νικολάου, 2000. Shamai et al., 2002. Τραβασάρου, 2001).

Οι εστιασμένες στις μεταβλητές αναλύσεις, ιδιαίτερος δε το μοντέλο δομικών εξισώσεων, έδωσαν την ευκαιρία για αποσαφήνιση της συσχέτισης της διάρκειας παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα με το είδος της προσαρμογής τους. Άλλες έρευνες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής συνδέεται μακροπρόθεσμα με θετική προσαρμογή (Ward & Kennedy, 1992). Στην παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι η συνάφεια μεταξύ των μεταβλητών αυτών οφείλεται στη διαμεσολάβηση τρίτων παραγόντων, και ειδικότερα των διαστάσεων του επιπολιτισμού. Δηλαδή, η διάρκεια παραμονής δεν επιδρά ευθέως στην προσαρμογή, αλλά μόνον εμμέσως, διά του επιπολιτισμού. Το εύρημα αυτό είναι σημαντικό στο βαθμό που δηλώνει ότι η προσαρμογή των μεταναστών δεν είναι απλώς ζήτημα του χρόνου που περνάει, αλλά εξαρτάται από την ποιότητα της διαμαδικής επαφής. Η διαπίστωση αυτή είναι σύμφωνη με

τη, γνωστή από την Κοινωνική Ψυχολογία, υπόθεση της επαφής, σύμφωνα με την οποία η απλή γνωριμία μεταξύ των ομάδων όχι μόνο δεν αμβλύνει, αλλά ενδέχεται μάλιστα να παγιώσει αρνητικά στερεότυπα και συμπεριφορές. Γι' αυτό προτείνεται μια σειρά προϋποθέσεων ώστε η επαφή να έχει θετική έκβαση, μεταξύ των οποίων συνθήκες ισοτιμίας και συνεργασίας, καθώς και θεσμική υποστήριξη (Smith & Bond, 2005).

Όπως αναμενόταν, η εθνοπολιτισμική ομάδα συνιστά διαφοροποιητικό παράγοντα της προσαρμογής. Το εύρημα αυτό δεν παραπέμπει βεβαίως σε γενετικές ερμηνείες των ατομικών διαφορών, αλλά καταδεικνύει τον κεντρικό ρόλο κοινωνικο-πολιτισμικών παραγόντων. Ο όρος «πολιτισμική απόσταση» (Babiker et al., 1980) χρησιμοποιείται για να περιγράψει το βαθμό και το είδος των διαφορών μεταξύ πολιτισμικών ομάδων. Όσο μεγαλύτερες οι διαφορές αυτές, τόσο πιο δυσχερής η διαπολιτισμική επαφή. Η Triandafyllidou (2000) αναφέρεται στη νοερή κατάταξη των εξω-ομάδων από τους Έλληνες με βάση τον βαθμό «ελληνικότητας» που τους αποδίδεται. Κατ' επέκταση, αναμένονται θετικότερες στάσεις και στερεότυπα απέναντι σε εθνικές ομάδες που γίνονται αντιληπτές ως όμοιες. Αυτή η θεώρηση μπορεί να εξηγήσει γιατί η προσαρμογή των μεταναστών από αφρικανικές ή αραβικές χώρες εμφανίζεται δυσκολότερη, συγκριτικά με την προσαρμογή των μεταναστών από τα Βαλκάνια και από χώρες της ανατολικής Ευρώπης.

Πέρα από τις «υψηλού επιπέδου» πολιτισμικές διαφορές (π.χ. όσον αφορά τη θρησκεία ή τις αξίες), επισημαίνεται εδώ ο ρόλος της πολιτισμικής μάθησης (Masgoret & Ward, 2006), δηλαδή της υιοθέτησης οικολογικά κατάλληλων δεξιοτήτων και συμπεριφορών, όπως η διεκπεραίωση καθημερινών συναλλαγών, η κοινωνικά αποδεκτή έκφραση των συναισθημάτων, η αποκωδικοποίηση των γλωσσικών ιδιωματισμών, κλπ. Ενδέχεται η μάθηση πολιτισμικά κατάλληλων συμπεριφορών να είναι ευκολότερη για τους μετανάστες που γίνονται αντιληπτοί ως «όμοιοι» με τους Έλληνες. Εξάλλου βρήκαμε ότι οι πολιτισμικά «απόμακροι» μετανάστες τείνουν να υιοθετούν συχνότερα στρατηγικές επιπολιτισμού που συνεπάγονται χαμηλό βαθμό επαφής με εξω-ομάδες (διαχωρισμός). Επομένως, η πολιτισμική απόσταση ενδέχεται να καταλήγει σε χειρότερη προσαρμογή διαμέσου της επιλογής δυσλειτουργικών στρατηγικών επιπολιτισμού. Οποσδήποτε πρόκειται για μια πιθανή ερμηνεία των δεδομένων και όχι για εύρημα που προέκυψε ευθέως από τις στατιστικές αναλύσεις.

Πάντως, δεν είναι δεδομένο ότι οι δημογραφικές μεταβλητές επιδρούν με παρόμοιο τρόπο στις επιπολιτισμικές διεργασίες και στην προσαρμογή των μεταναστών. Σε τρεις περιπτώσεις αποδεικνύεται η ορθότητα του παραπάνω ισχυρισμού:

Το φύλο δεν βρέθηκε να διαφοροποιεί την ποιότητα της προσαρμογής, παρόλο που εντοπίστηκαν διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στις στρατηγικές

επιπολιτισμού. Φαίνεται πως η διαφοροποίηση αυτή των δύο φύλων έχει λειτουργικό χαρακτήρα, ώστε να επιτυγχάνουν ικανοποιητικό επίπεδο προσαρμογής.

Η οικογενειακή κατάσταση συνδέεται με την ποιότητα της προσαρμογής, αλλά όχι με τις διαστάσεις ή τις στρατηγικές του επιπολιτισμού. Ενδέχεται οι έγγαμοι μετανάστες να αντλούν περισσότερους ψυχοκοινωνικούς πόρους (π.χ., υλική και ψυχολογική στήριξη, αίσθηση του ανήκειν) συγκριτικά με τους άγαμους. Στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρονται ευρήματα που συνάδουν με τα δικά μας συμπεράσματα (Ataca & Berry, 2002), αλλά και προς την αντίθετη κατεύθυνση (Ward et al., 2001). Πιθανότατα η παρεμβαλλόμενη μεταβλητή εδώ είναι η ποιότητα των ενδο-οικογενειακών σχέσεων, για την οποία δεν είχαμε διαθέσιμες πληροφορίες.

Παρόλο που στο πρηγούμενο κεφάλαιο είδαμε ότι το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης συνδέεται με πιο «ανοικτή» στάση προς την εξω-ομάδα, η συσχέτιση της μεταβλητής αυτής με την κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή έδειξε ότι θετικότερη εικόνα παρουσιάζουν τα άτομα με μέσο (δηλαδή, ούτε ανώτερο ούτε κατώτερο) επίπεδο εκπαίδευσης. Οι μετανάστες με υψηλή μόρφωση ενδέχεται να αντιμετωπίσουν αυξημένες δυσκολίες επειδή η μετακίνησή τους στη χώρα υποδοχής συχνά συνοδεύεται από υποβάθμιση της επαγγελματικής τους κατάστασης και της κοινωνικής τους θέσης (Aycan & Berry, 1996). Η διαπίστωση αυτή συμφωνεί απολύτως με τα ευρήματα τις παρούσας έρευνας, εφόσον τα άτομα με ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης υστερούν όσον αφορά την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή, αλλά όχι στον ψυχολογικό τομέα.

Συνολικά, θα λέγαμε ότι η προσαρμογή των μεταναστών είναι αρκετά πολυσύνθετο φαινόμενο για να αποδοθεί σε έναν ή δύο μεμονωμένους παράγοντες. Η εφαρμογή πολύπλοκων στατιστικών τεχνικών είναι χρήσιμη, όχι ως αυτοσκοπός, αλλά για την αποσαφήνιση των διαπλεκόμενων συσχετίσεων, όπως έγινε με το μοντέλο δομικών εξισώσεων στην παρούσα έρευνα. Ακόμα και αυτή η λύση όμως έχει τους περιορισμούς της, οι οποίοι μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο με το σχεδιασμό διαχρονικών ερευνητικών σχεδίων. Συναφή συζήματα θίγονται στο επόμενο, τελευταίο, κεφάλαιο του τόμου αυτού.

6. ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ: ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

*Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης
Βασίλης Γ. Παυλόπουλος*

Η παρούσα έρευνα είχε ως βασικό σκοπό να διερευνήσει τις διεργασίες επιπολιτισμού των μεταναστών σε συνάρτηση με το επίπεδο της προσαρμογής τους. Μελετήθηκαν δημογραφικοί, κοινωνικο-οικονομικοί και ψυχολογικοί παράγοντες. Από αυτούς, ορισμένοι προϋπήρχαν της μετακίνησης ενώ άλλοι αναδείχτηκαν κατά την εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής. Οι μεταβλητές προσαρμογής προέκυψαν από τη σύνθεση επιμέρους δεικτών και αφορούσαν τον κοινωνικο-οικονομικό και τον ψυχολογικό τομέα. Η οργάνωση των δεδομένων με βάση τα θεωρητικά μοντέλα για τη μετανάστευση επέτρεψε τη διατύπωση υποθέσεων και την αντιπαραβολή των ευρημάτων με τα πορίσματα προηγούμενων ερευνών.

Τα παραπάνω δεν είναι πάντοτε αυτονόητα σε ένα κατ' εξοχήν εφαρμοσμένο ερευνητικό πεδίο, όπου δεν λείπουν τα αντιφατικά ευρήματα και τα περιθώρια γενίκευσης συχνά είναι περιορισμένα. Υπό αυτό το πρίσμα, η διερεύνηση των διεργασιών επιπολιτισμού συνιστά σημαντική συμβολή της Ψυχολογίας στη μελέτη της μεταναστευτικής διαδικασίας.

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρούμε να συνοψίσουμε τις βασικά συμπεράσματα της έρευνας, όπως προέκυψαν από τον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων, να σημειώσουμε τους περιορισμούς και να αναδείξουμε πιθανές προεκτάσεις των ευρημάτων. Οι κυριότερες διαπιστώσεις, με βάση τις ερευνητικές υποθέσεις που τέθηκαν, έχουν ως εξής:

1. Όσον αφορά τις *διαστάσεις του επιπολιτισμού*, αναμενόταν ότι ο προσανατολισμός προς την εσω-ομάδα (συmpατριώτες) και ο προσανατολισμός προς την εξω-ομάδα (ευρύτερη ελληνική κοινωνία) θα αποτελούν διακριτές διαστάσεις με σχετικά χαμηλή συνάφεια μεταξύ τους. Η υπόθεση αυτή επαληθεύτηκε. Οι δύο διαστάσεις του επιπολιτισμού, οι οποίες μετρήθηκαν στην έρευνα, εμφανίζουν συνάφεια αρνητικής κατεύθυνσης και χαμηλού βαθμού μεταξύ τους, ενώ το μοτίβο των συσχετίσεών τους με κοινωνικο-δημογραφικούς και ψυχολογικούς παράγοντες διαφοροποιείται σημαντικά. Τα ευρήματα αυτά δηλώνουν ότι τα σύγχρονα μοντέλα δύο διαστάσεων για τον επιπολιτισμό, όπως αυτό του John Berry που υιοθετήθηκε στην παρούσα έρευνα, είναι πιο χρήσιμα για την ψυχολογική μελέτη του φαινομένου, συγκριτικά με τις παλαιότερες μονοδιάστατες θεωρήσεις που τοποθετούσαν τον μετανάστη σε μια διελκυσνίδα μεταξύ εσω-ομάδας και εξω-ομάδας. Συμπεραίνουμε ότι για την καλύτερη κατανόηση της έκβασης της μετανάστευσης είναι αναγκαίο να λαμβάνεται υπόψη τόσο ο βαθμός ταύτισης του ατόμου με την εθνοπολιτισμική ομάδα της καταγωγής

του όσο και η πρόθεσή του για σύναψη σχέσεων με μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Μάλιστα, οι δύο αυτές διαστάσεις όχι μόνο δεν είναι ασύμβατες, αλλά ο ευέλικτος και δημιουργικός συνδυασμός τους φαίνεται να οδηγεί στο βέλτιστο αποτέλεσμα όσον αφορά στην προσαρμογή.

2. Αναφορικά με τις *στρατηγικές επιπολιτισμού*, μεγαλύτερος αριθμός συμμετεχόντων αναμενόταν να επιλέξει την εναρμόνιση και, κατά δεύτερο λόγο, την αφομοίωση. Η περιθωριοποίηση αναμενόταν να είναι η λιγότερο προτιμώμενη στρατηγική επιπολιτισμού. Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε εν μέρει. Πράγματι, η εναρμόνιση αποδείχτηκε η πλέον δημοφιλής στρατηγική, όπως έχει βρεθεί σε άλλες έρευνες με μετανάστες στην Ελλάδα. Ωστόσο, δεύτερη σε συχνότητα στρατηγική ήταν ο διαχωρισμός και όχι η αφομοίωση. Το σχετικά υψηλό ποσοστό του διαχωρισμού συνδέεται πιθανόν με το γεγονός ότι στο συγκεκριμένο δείγμα δεν εντοπίστηκε ομάδα μεταναστών που να αντιστοιχεί στο προφίλ της περιθωριοποίησης. Αντί γι' αυτήν, αναδύθηκε με εμπειρικό τρόπο από τα δεδομένα μια ομάδα συμμετεχόντων που ανέφεραν χαμηλό βαθμό διομαδικής επαφής, κυρίως όσον αφορά τις σχέσεις με την εσω-ομάδα, και υψηλή συχνότητα χρήσης της μητρικής και της ελληνικής γλώσσας. Λαμβάνοντας υπόψη την προτεινόμενη αναθεώρηση του μοντέλου του Berry από τους Bourhis et al. (1997), η στρατηγική αυτή ονομάστηκε ατομικισμός. Ο όρος αυτός προτιμήθηκε από τον, επίσης χρησιμοποιούμενο, όρο «διάχυση» (Berry et al., 2006a,b) εφόσον η προσαρμογή των μεταναστών της ομάδας αυτής κυμάνθηκε σε ικανοποιητικά επίπεδα και όχι σε χαμηλά, όπως θα αναμέναμε να ισχύει για τον «διάχυτο» τύπο.

Το σχετικά υψηλό ποσοστό των ατόμων που προτίμησαν τον διαχωρισμό θα πρέπει να μας προβληματίσει, δεδομένου ότι η επιλογή στρατηγικής επιπολιτισμού δεν είναι ελεύθερη από το μέρος των μεταναστών, αλλά συχνά υπαγορεύεται από τη στάση της εξω-ομάδας απέναντί τους (Χρυσόχοου, 2005). Ενδέχεται η ελληνική κοινωνία να κάνει διακρίσεις σε βάρος ορισμένων ομάδων μεταναστών, ωθώντας τα άτομα αυτά στο διαχωρισμό, παρόλο που σε άλλες περιπτώσεις αποδεικνύεται αρκετά δεκτική ώστε να ενθαρρύνει την εναρμόνιση.

3. Η *συνάφεια μεταξύ των δύο τομέων προσαρμογής*, κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής, αναμενόταν να είναι θετικής κατεύθυνσης και μετρίου μεγέθους. Πράγματι, η συνάφεια μεταξύ κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής βρέθηκε ότι είναι θετική ως προς την κατεύθυνση και μέτρια ως προς το μέγεθος. Ο συγχρονικός χαρακτήρας της έρευνας δεν επέτρεψε τη μελέτη της φύσης της αιτιότητας της συσχέτισης αυτής. Ένα διαχρονικό σχέδιο έρευνας θα επέτρεπε την εξαγωγή περισσότερο διαφωτιστικών συμπερασμάτων για το θέμα αυτό. Άλλοι ερευνητές (Berry et al., 2006a,b) αναφέρουν ότι είναι η κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή που προηγείται της ψυχολογικής, όχι το αντίθετο. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για διακριτούς τομείς που πρέπει να μελετηθούν ξεχωριστά, όπως έδειξαν τα αποτελέσματα της έρευνάς μας.

4. Στον *κοινωνικο-οικονομικό τομέα προσαρμογής*, αναμενόταν ότι οι περισσότεροι μετανάστες θα εργάζονται, έστω με καθεστώς μερικής ή περιστασιακής απασχόλησης, και θα αναφέρουν βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης, αλλά όχι απαραίτητως και της κοινωνικής τους θέσης. Η παραπάνω υπόθεση διατυπώθηκε με το σκεπτικό ότι οι περισσότεροι αλλοδαποί στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται ως οικονομικοί μετανάστες (Ναξάκης & Χλέτσος, 2001) και επιβεβαιώθηκε από τα δεδομένα μας. Το ποσοστό ανεργίας των συμμετεχόντων είναι παρόμοιο με αυτό του γηγενούς πληθυσμού. Επιπλέον, περισσότεροι είναι αυτοί που δηλώνουν ότι βελτιώθηκε η οικονομική τους κατάσταση, παρά η εργασιακή τους θέση. Ενώ η βελτίωση στον οικονομικό τομέα αναμένεται να δρα θετικά στην κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή, η υποβάθμιση της κοινωνικής θέσης είναι απειλητική για την ψυχολογική προσαρμογή, καθώς πλήττει την αυτοεκτίμηση των μεταναστών και τους καθιστά πιο ευάλωτους στην προσλαμβανόμενη διάκριση.

5. Από *ψυχολογική άποψη*, αναμενόταν ότι η μετανάστευση θα βιώνεται από τα άτομα ως απώλεια, αλλά και ως πρόκληση. Όσον αφορά το γενικό επίπεδο ικανοποίησης, αυτό αναμενόταν να είναι μέτριο προς υψηλό μάλλον, παρά χαμηλό. Κρίνοντας από τις αποκρίσεις των συμμετεχόντων, φαίνεται ότι οι ίδιοι οι μετανάστες προσλαμβάνουν τη μετακίνησή τους στην Ελλάδα ως ευκαιρία μάλλον (π.χ. απόκτηση δεξιοτήτων, προσφορά στην οικογένεια, προσωπική ανάπτυξη) και λιγότερο ως απώλεια (π.χ., έλλειψη υποστηρικτικών δικτύων, απομάκρυνση από την οικογένεια). Αντίστοιχα θετική είναι η εικόνα που προκύπτει αναφορικά με το γενικό επίπεδο ικανοποίησής τους. Η αντίθεση του ευρήματος αυτού με τρέχοντα στερεότυπα (σύμφωνα με τα οποία οι μετανάστες είναι ψυχολογικά ευάλωτοι και μάλλον θλιμμένοι) ερμηνεύεται αν λάβουμε υπόψη τη διαφορά μεταξύ παρατηρούμενου και παρατηρητή. Γηγενείς και μετανάστες χρησιμοποιούν διαφορετικά κριτήρια για την αξιολόγηση του υποκειμενικού επιπέδου ευτυχίας, ενώ διατηρούν διαφορετικές προσδοκίες για την προσαρμογή τους. Εξάλλου, έρευνες και στην Ελλάδα έχουν δείξει ότι οι μετανάστες και παλιννοστούντες έφηβοι δεν διαφέρουν από τους γηγενείς συμμαθητές τους όσον αφορά την αυτοεκτίμηση και τον αριθμό των αναφερόμενων ψυχολογικών συμπτωμάτων (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008. Τάκης, 2006).

6. Ο *προσανατολισμός προς τους Έλληνες* αναμενόταν να συνδέεται θετικά και με τους δύο τομείς της προσαρμογής. Ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες ήταν πιθανό να συνδέεται αρνητικά με την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή και θετικά με την ψυχολογική προσαρμογή. Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε μόνο εν μέρει. Ο προσανατολισμός προς τους Έλληνες αποδείχτηκε θετικός προβλεπτικός παράγοντας της προσαρμογής, ενώ ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες συνέβαλε αρνητικά, τόσο στον κοινωνικο-οικονομικό όσο και στον ψυχολογικό τομέα. Άλλες έρευνες στην ελληνική πραγματικότητα έχουν διαπιστώσει ότι ο προσανατολισμός προς την ευρύτερη κοινωνία αποτελεί πιο σημαντικό

προγνωστικό παράγοντα για την προσαρμογή των εφήβων μεταναστών και παλιννοστούντων από ό,τι ο προσανατολισμός προς τους συμπατριώτες, ο οποίος συνδέεται αρνητικά με τον κοινωνικο-πολιτισμικό τομέα και με τα ψυχολογικά συμπτώματα (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008). Πιθανόν το εύρημα αυτό να ερμηνεύεται από τον αφομοιωτικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας (Νικολάου, 2000. Τραβασάρου, 2001). Δηλαδή, στο βαθμό που στο πλαίσιο της χώρας υποδοχής οι μετανάστες ενθαρρύνονται να συμπεριφέρονται «όπως οι γηγενείς» προκειμένου να γίνουν αποδεκτοί, είναι λογικό να δίνεται προτεραιότητα στην ανάπτυξη σχέσεων με μέλη της ευρύτερης κοινωνίας, παρά της εθνοπολιτισμικής ομάδας.

7. Η *εναρμόνιση* και, σε μικρότερο βαθμό, η *αφομοίωση* αναμενόταν να έχουν την *πλέον θετική έκβαση* όσον αφορά την προσαρμογή των μεταναστών και η περιθωριοποίηση την πλέον αρνητική. Ο *διαχωρισμός* αναμενόταν να κυμαίνεται σε *ενδιάμεσο επίπεδο*, πιθανόν εγγύτερα στην περιθωριοποίηση παρά στην εναρμόνιση. Και αυτή η υπόθεση επιβεβαιώθηκε μερικώς. Εναρμόνιση και αφομοίωση έδωσαν το ίδιο θετικά αποτελέσματα. Αντιθέτως, ο διαχωρισμός συνδέθηκε με το χειρότερο επίπεδο προσαρμογής. Και πάλι οι στάσεις της ευρύτερης κοινωνίας ενδέχεται να βοηθούν τα άτομα που επιλέγουν την αφομοίωση στο να προσαρμοστούν αποτελεσματικά, σχεδόν τόσο καλά όσο τα άτομα που επιλέγουν την εναρμόνιση. Συγχρόνως, οι ίδιες αυτές στάσεις ίσως να αποτελούν εμπόδιο για την προσαρμογή των μεταναστών που προτιμούν τη στρατηγική του διαχωρισμού, πιθανόν με κριτήριο την προσλαμβανόμενη διαφορετικότητά τους από την κοινωνία υποδοχής.

Η διαφορετικότητα, στο βαθμό μάλιστα που είναι ορατή, εγείρει αναπόφευκτα τα πιο επιφυλακτικά αντανακλαστικά των μελών μιας κοινωνίας – όπως η ελληνική – που καλείται μέσα σε λίγα μόλις χρόνια να μεταβεί από την εθνική ομοιογένεια στην πολυπολιτισμικότητα. Κάτι τέτοιο αποτυπώνεται και στα ευρήματα έρευνας που διενεργήθηκε σε 15 χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου διαπιστώθηκε ότι μόνο το 26% των Ελλήνων (έναντι 70% των Σουηδών και 50% του ευρωπαϊκού μέσου όρου) πιστεύουν πως η παρουσία των ξένων θα εμπλουτίσει την πολιτισμική ζωή (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007β). Σε αυτό το πλαίσιο, είναι εύλογη η αποτυχία της στρατηγικής του διαχωρισμού να συμβάλει θετικά στην προσαρμογή των μεταναστών.

8. Τα βασικά *δημογραφικά χαρακτηριστικά* και τα *κίνητρα της μετακίνησης* αναμενόταν ότι θα διαφέρουν μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων, η δε μέση *διάρκεια παραμονής* τους δεν αναμενόταν να ξεπερνά τα 10 χρόνια. Στην έρευνα συμμετείχαν μετανάστες από 35 χώρες. Φυσικά η γεωγραφική εκπροσώπηση ήταν άνιση, με τους Αλβανούς να προσεγγίζουν το 50% του δείγματος (τιμή, πάντως, που βρίσκεται κοντά στο ποσοστό 57,5% των Αλβανών στο σύνολο των μεταναστών, με βάση τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του 2001). Η μεγάλη

διασπορά ως προς την προέλευση έχει σημασία γιατί φαίνεται ότι «συμπαρασύρει» και άλλες κοινωνικο-δημογραφικές παραμέτρους, όπως το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης και τα κίνητρα της μετανάστευσης. Προφανώς, οι συνθήκες που επικρατούν στη χώρα προέλευσης ωθούν ή παρεμποδίζουν άτομα διαφορετικού δημογραφικού προφίλ να μεταναστεύσουν. Έτσι, για παράδειγμα, οι προερχόμενοι από τα Βαλκάνια είναι κυρίως οικονομικοί μετανάστες, ενώ οι Αφρικανοί εγκατέλειψαν τις χώρες τους σε συνθήκες προσφυγιάς ή διωγμού σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι άλλες εθνοπολιτισμικές ομάδες. Σε γενικές γραμμές, θα λέγαμε ότι τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων αποτελούν ικανοποιητική προσέγγιση-απεικόνιση μιας οικολογικής πραγματικότητας στην Ελλάδα σήμερα, ωστόσο δυσκολεύουν την αποσαφήνιση των ανεξάρτητων μεταβλητών και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Η ανάγκη για ευδιάκριτο λειτουργικό ορισμό των υπό μελέτη μεταβλητών είναι ένα βασικό επιχείρημα που συνηγορεί υπέρ της διεξαγωγής διαχρονικών ερευνών για τη μετανάστευση, παρά τις δυσκολίες που αναμένεται να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο εγχείρημα.

Η πρόβλεψη σχετικά με τη μέση διάρκεια παραμονής επιβεβαιώθηκε. Η Ελλάδα έχει πρόσφατη μόνο εμπειρία από την υποδοχή μεταναστών, παρόλο που για δεκαετίες έστειλε μετανάστες πρακτικά σε όλο τον κόσμο. Θα πρέπει να «αναγνώσουμε» τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, καθώς και άλλων σύγχρονων μελετών, ως απόπειρες αποτύπωσης μιας εξελισσόμενης κατάστασης με έντονη δυναμική. Στη βιβλιογραφία επισημαίνεται ότι η διάρκεια παραμονής, που αποτελεί σημαντική συνιστώσα της μετανάστευσης, ενδέχεται να έχει διαφορετική επίδραση ανάλογα με το εάν εξετάζονται οι επιπτώσεις της σε μεσοπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη βάση (Ward et al., 2001). Γι' αυτό τα ευρήματα παλαιότερων ερευνών αναφέρονται σήμερα με επιφύλαξη, κάτι που αναμφίβολα θα ισχύει για τα ευρήματα αυτής της έρευνας σε λίγα χρόνια. Αυτό βεβαίως δεν μειώνει την αξία τους, αντιθέτως, βοηθά στη διαχρονική κατανόηση του φαινομένου της μετανάστευσης.

9. Η *εθνοπολιτισμική προέλευση* αναμενόταν να διαφοροποιεί τόσο τις διεργασίες επιπολιτισμού, όσο και την προσαρμογή των μεταναστών. Το μοτίβο αυτής της διαφοροποίησης αναμενόταν ότι θα κινείται στον άξονα της υπόθεσης της *πολιτισμικής απόστασης*. Πράγματι, βρέθηκε ότι οι μετανάστες διαφέρουν στην προτιμώμενη στρατηγική επιπολιτισμού όσο και στην ποιότητα της προσαρμογής ανάλογα με την εθνική τους προέλευση, ακόμα κι αν ελεγχθεί στατιστικά η επίδραση «τρίτων» παραγόντων, όπως η διάρκεια παραμονής και η ηλικία. Η υπόθεση της πολιτισμικής απόστασης είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για την κατανόηση των διαφορών αυτών, χωρίς αναγκαστικά να είναι το μόνο. Πάντως, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι Έλληνες δημιουργούν μια νοερή κλίμακα «ελληνικότητας» (Triandafyllidou, 2000) με βάση την οποία κατατάσσουν τους «ξένους» σε λιγότερο ή περισσότερο «όμοιους» με τους Έλληνες, κάτι που πιθανότατα έχει ορατές επιπτώσεις στις στάσεις και στη συμπεριφορά τους. Υπενθυμίζεται και πάλι σε αυτό το σημείο ότι η στρατηγική επιπολιτισμού δεν είναι ελεύθερη επιλογή των

μεταναστών, η δε προσαρμογή τους δεν οφείλεται αποκλειστικά στη δική τους συμπεριφορά και μόνο. Η κοινωνία της χώρας υποδοχής, σε θεσμικό όσο και καθημερινό, διαπροσωπικό επίπεδο συμμετέχει ενεργά στις παραπάνω διαδικασίες, στις οποίες εξάλλου υπόκειται και η ίδια (Berry, 2006. Bourhis et al., 1997).

10. Μεγαλύτερος χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής αναμενόταν να συνδέεται αρνητικά με τον προσανατολισμό προς τους συμπατριώτες και θετικά με τον προσανατολισμό προς τους Έλληνες, αλλά και με την ποιότητα της προσαρμογής. Παρά το σχετικά περιορισμένο διάστημα παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα, ο χρόνος αυτός ήταν αρκετός για να αναδείξει συστηματικές συσχετίσεις και διαφορές. Φαίνεται ότι με την πάροδο του χρόνου οι μετανάστες πρώτης γενιάς τείνουν να απομακρύνονται από την εθνοπολιτισμική τους ομάδα και να προσεγγίζουν περισσότερο την κοινωνία της χώρας εγκατάστασης. Αυτό, σε συνδυασμό με την πολιτισμική μάθηση που στο μεταξύ συντελείται και εξοικειώνει τους μετανάστες με τις καταρχήν ανοικτές όψεις της κοινωνίας υποδοχής, οδηγεί στη μακροπρόθεσμη υιοθέτηση περισσότερο λειτουργικών στρατηγικών επιπολιτισμού, όπως η εναρμόνιση.

Ωστόσο, όπως έδειξε το μοντέλο δομικών εξισώσεων, η διάρκεια παραμονής δεν συνδέεται ευθέως με την προσαρμογή, παρά μόνο εμμέσως, διά μέσου των διεργασιών επιπολιτισμού. Δηλαδή, θα ήταν λάθος να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι ο χρόνος είναι από μόνος του αρκετός για να επιλύσει τα σημαντικά προβλήματα που ανακύπτουν από τη μαζική εισροή μεταναστών σε μία σχετικά ομοιογενή κοινωνία, όπως η ελληνική. Οι αναλύσεις μας έδειξαν ακριβώς το αντίθετο: μόνο εφόσον ληφθεί υπόψη ο βαθμός και η ποιότητα της εμπλοκής των μεταναστών με την εθνοπολιτισμική τους ομάδα και, κυρίως, με την εξω-ομάδα της χώρας υποδοχής, μόνο σε αυτή την περίπτωση η διάρκεια παραμονής συνδέεται θετικά με την προσαρμογή. Δηλαδή, οι επιπολιτισμικές διεργασίες είναι η «τρίτη μεταβλητή» που παρεμβάλλεται στη σχέση μεταξύ διάρκειας παραμονής και προσαρμογής των μεταναστών. Η κατανόηση αυτού του ευρήματος προ(σ)καλεί όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, κυρίως δε τους οργανωμένους φορείς της ελληνικής πολιτείας, να αναλάβουν μορφές θετικής δράσης για την υιοθέτηση προσαρμοστικών στρατηγικών επιπολιτισμού σε ατομικό, κοινωνικό και θεσμικό επίπεδο.

11. Δεν αναμενόταν αξιόλογες διαφορές στις υπό μελέτη μεταβλητές ως προς το φύλο και την ηλικία των συμμετεχόντων, αν οι παράγοντες αυτοί ελεγχθούν για την επίδραση της διάρκειας παραμονής. Στις περισσότερες αναλύσεις η υπόθεση αυτή παρέμεινε αποδεκτή. Το φύλο και η ηλικία αποτέλεσαν λιγότερο σημαντικούς προβλεπτικούς παράγοντες της προσαρμογής των μεταναστών, συγκριτικά με άλλες δημογραφικές μεταβλητές, όπως η χώρα προέλευσης και η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής.

Από το άλλο μέρος, η διαπίστωση αυτή δεν πρέπει να εκληφθεί εσφαλμένα ότι υποβαθμίζει τις ιδιαιτερότητες κάθε φύλου. Για παράδειγμα, αναφέρεται ο όρος «θηλυκοποίηση της μετανάστευσης» (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007β), ο οποίος περιγράφει τη διαφαινόμενη τάση αύξησης του αριθμού των μεταναστριών. Οι γυναίκες όλο και συχνότερα μετακινούνται σε αυτόνομη βάση, όχι μόνον ως μέλη της οικογένειας του μετανάστη. Επιπλέον, οι γυναίκες αναφέρονται ως η πιο φτωχά αμοιβόμενη ομάδα μεταναστών, ενώ αντιμετωπίζουν οξύτερα το πρόβλημα της ανεργίας, αλλά και της εκμετάλλευσης (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007α,β). Εξάλλου, και στην παρούσα έρευνα εντοπίστηκε μία διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα: οι γυναίκες τείνουν να επιλέγουν συχνότερα τη στρατηγική της αφομοίωσης και οι άντρες αυτή του διαχωρισμού. Πιθανόν το εύρημα αυτό να συνδέεται με διαφυλικά στερεότυπα, με τους μηχανισμούς κοινωνικοποίησης και τη δομή της οικογένειας στη χώρα προέλευσης (Georgas, Berry, van de Vijver, Kagitcibasi, & Poortinga, 2006), καθώς και με τον κοινωνικό ρόλο του φύλου. Πάντως, ένα άλλο εύρημα της έρευνάς μας, ότι δηλαδή οι άνδρες και οι γυναίκες δεν διαφέρουν όσον αφορά το επίπεδο κοινωνικο-οικονομικής και ψυχολογικής προσαρμογής που αναφέρουν, δηλώνει ότι κάθε φύλο επιλέγει ενδεχομένως τις στρατηγικές εκείνες που κατά περίπτωση έχουν πιο προσαρμοστικό χαρακτήρα για τις ανάγκες του.

12. Η έγγαμη *οικογενειακή κατάσταση* αναμενόταν να συνδέεται με θετικότερη προσαρμογή, τουλάχιστον όσον αφορά τον ψυχολογικό τομέα. Πράγματι, οι έγγαμοι συμμετέχοντες εμφάνισαν θετικότερη προσαρμογή, αν και κυρίως στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα παρά στον ψυχολογικό. Το οικογενειακό περιβάλλον αποτελεί ουσιαστικό ψυχοκοινωνικό πόρο για τους μετανάστες, παρόλο που έχει αναφερθεί ότι η αντιξοότητα της μετακίνησης ίσως να επιδρά αρνητικά στη συζυγική σχέση (Ward et al., 2001). Προφανώς, οι θετικές όψεις της οικογένειας (παροχή ψυχολογικής και υλικής στήριξης, αναγνωρίσιμο σημείο αναφοράς σε ένα εντελώς νέο και άγνωστο περιβάλλον, πεδίο ανάπτυξης συλλογικών στόχων, για να αναφέρουμε ενδεικτικά μερικές) υπερिशχύουν των όποιων αρνητικών πλευρών της – τουλάχιστον αυτό φαίνεται πως ισχύει για τους μετανάστες του δείγματός μας.

13. Οι μετανάστες μέσου *επιπέδου εκπαίδευσης* αναμενόταν να εμφανίζουν καλύτερη κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή από όσους έχουν χαμηλή ή ανώτατη εκπαίδευση. Η υπόθεση αυτή βασίστηκε στο σκεπτικό ότι οι μετανάστες υψηλού μορφωτικού και κοινωνικού επιπέδου βιώνουν μια υποβάθμιση του status που απολάμβαναν, ως αποτέλεσμα της ένταξής τους σε κατώτερα κοινωνικά στρώματα στη χώρα υποδοχής (Aycan & Berry, 1996). Όπως αναμενόταν, κάτι τέτοιο επιβεβαιώθηκε στην έρευνά μας για την κοινωνικο-οικονομική προσαρμογή και όχι για τον ψυχολογικό τομέα. Βεβαίως θα πρέπει να είναι κανείς επιφυλακτικός όσον αφορά την εγκυρότητα της μέτρησης του επιπέδου

εκπαίδευσης, εφόσον δεν είναι εύκολο να υπάρξει αντιστοιχία μεταξύ των εκπαιδευτικών συστημάτων διαφορετικών χωρών. Ωστόσο, τα αποτελέσματα των αναλύσεων βρίσκονται προς την αναμενόμενη κατεύθυνση.

14. Τα άτομα που μετανάστευσαν *ακούσια* αναμενόταν να έχουν *χειρότερη προσαρμογή* συγκριτικά με όσους εγκατέλειψαν τη χώρα προέλευσης με συνειδητή, δική τους απόφαση. Η υπόθεση αυτή – αν και εύλογη εκ πρώτης όψεως – δεν επαληθεύτηκε. Δεν εντοπίστηκαν διαφορές ανάμεσα σε όσους μετακινήθηκαν εκούσια ή ακούσια όσον αφορά τις διεργασίες επιπολιτισμού και τους τομείς προσαρμογής. Τα ευρήματα αυτά ενδέχεται να οφείλονται στον τρόπο μέτρησης των κινήτρων της μετανάστευσης στη συγκεκριμένη έρευνα. Ο εκούσιος ή ακούσιος χαρακτήρας της μετακίνησης προέκυψε εμμέσως, δηλαδή από την ερμηνεία των αποκρίσεων που έδωσαν οι συμμετέχοντες σε αριθμό ερωτήσεων αναφορικά με τους λόγους της μετανάστευσης.

Πάντως, ακόμα και στις περιπτώσεις που το ζήτημα των κινήτρων τίθεται ρητώς, δεν είναι εύκολο να αποφανθεί κανείς για το τι είναι ακριβώς εκούσιο και τι όχι στη διαδικασία της μετανάστευσης. Η εγκατάληψη της χώρας προέλευσης πολλές φορές μοιάζει να είναι συνειδητή επιλογή των ατόμων, η οποία όμως λαμβάνεται υπό το καθεστώς της πίεσης αντίξων συνθηκών, όπως η φτώχεια, οι πολιτικές διώξεις ή ο πόλεμος. Ακόμα και οι ίδιοι οι μετανάστες συχνά βιώνουν έντονη αμφισημία για τα κίνητρα που τους οδήγησαν στην απόφασή τους (Γιωτσίδη & Σταλίκας, 2004).

Από το άλλο μέρος, μια εναλλακτική ερμηνεία για την αδυναμία της μεταβλητής αυτής να διαφοροποιήσει την προσαρμογή των μεταναστών είναι ότι, στην ελληνική πραγματικότητα, παράγοντες συναφείς με τη χώρα υποδοχής προσδιορίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό την προσαρμογή των μεταναστών από ό,τι οι παράγοντες που απορρέουν από τη χώρα καταγωγής. Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται και από τη μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμού, όπου προέκυψε ότι ο προσανατολισμός προς την Ελλάδα αποτελεί σημαντικότερο προγνωστικό παράγοντα της προσαρμογής από ό,τι ο προσανατολισμός προς τη χώρα προέλευσης.

15. Ήδη στη μέχρι τώρα συζήτηση διαφάνηκαν ορισμένοι από τους *περιορισμούς* της παρούσας έρευνας, οι οποίοι ως ένα βαθμό είναι κοινοί στις περισσότερες έρευνες με μετανάστες. Αυτοί σχετίζονται με τη δειγματοληψία, με την επιλογή και τη μέτρηση των υπό μελέτη μεταβλητών και με τη δυνατότητα γενίκευσης των ευρημάτων.

Έγινε σαφές αρκετά ενωρίς (Κεφ. 1) ότι το δείγμα της έρευνας δεν ήταν τυχαίο – δεν θα μπορούσε άλλωστε. Υπήρξαν ορισμένοι παράγοντες αναπόφευκτης

μεροληψίας: Πρώτον, οι μετανάστες είναι ένας ιδιαίτερα «ρευστός» πληθυσμός που μεταβάλλεται διαρκώς. Ήδη τη στιγμή που ο αναγνώστης διαβάζει αυτές τις γραμμές ενδέχεται ορισμένοι από τους συμμετέχοντες να μη βρίσκονται πια στη χώρα! Δεύτερον, μεγάλος αριθμός μεταναστών ζουν στην Ελλάδα σε παράνομο ή ημιπαράνομο καθεστώς, χωρίς έγγραφα ή πράσινη κάρτα. Είναι εύλογο ότι τα άτομα αυτά θα ήταν απρόθυμα να συμμετάσχουν στην έρευνα. Τρίτον, αρκετοί συμμετέχοντες εντοπίστηκαν μέσω οργανωμένων εθνικών συλλόγων που διατηρούν στην Ελλάδα είτε μέσω μη κυβερνητικών οργανώσεων. Μετανάστες που, για διάφορους λόγους, δεν εμπλέκονται ενεργά σε συλλογικούς φορείς είχαν λιγότερες πιθανότητες να συμπεριληφθούν στο δείγμα. Τέταρτον, η γλωσσική επάρκεια αποτέλεσε αναγκαίο περιορισμό. Παρά το γεγονός ότι το ερωτηματολόγιο ήταν διαθέσιμο σε τέσσερις γλωσσικές εκδόσεις, είναι αυτονόητο ότι δεν θα μπορούσαμε να καλύψουμε επαρκώς τις ανάγκες ατόμων από 35 χώρες. Ο συνδυασμός των παραπάνω οδηγεί στο συμπέρασμα ότι από την έρευνα απουσίαζαν μετανάστες που θα εμφάνιζαν ενδεχομένως χαμηλότερα επίπεδα προσαρμογής (παράνομοι, απομονωμένοι, χωρίς βασικές επικοινωνιακές δεξιότητες). Η διαπίστωση αυτή ισχύει παρά την προσπάθεια της ερευνητικής ομάδας για ευρεία γεωγραφική και κοινωνική κάλυψη – η οποία αποτυπώνεται στο δημογραφικό προφίλ των συμμετεχόντων.

Όπως αναφέρθηκε αλλού, ένας από τους λόγους που τα ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας για τη μετανάστευση μοιάζουν αντιφατικά είναι επειδή, απλώς, δεν είναι συγκρίσιμα. Μεθοδολογικές επιλογές σχετικές με τη συμπερίληψη ή τον αποκλεισμό μεταβλητών και τον τρόπο μέτρησης επηρεάζουν καθοριστικά τα αποτελέσματα. Στην περίπτωση μας, η χρήση ενός έτοιμου εργαλείου αποτέλεσε πλεονέκτημα αλλά, συγχρόνως, επέβαλε ορισμένους περιορισμούς. Όπως έχουν δείξει άλλοι ερευνητές (Berry et al., 2006a,b), η προσθήκη επιπλέον μεταβλητών για τη μέτρηση των διεργασιών επιπολιτισμού ενδέχεται να διαφοροποιήσει το προφίλ των αναδυόμενων στρατηγικών. Τέτοιες μεταβλητές, για παράδειγμα, είναι η εθνική ταυτότητα, οι στάσεις απέναντι στην εσω-ομάδα και την εξω-ομάδα και οι αξίες. Παρομοίως, οι σύνθετες μεταβλητές της προσαρμογής θα μπορούσαν να συμπεριλάβουν και άλλους δείκτες. Ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει υπόψη ότι ο τρόπος μέτρησης των διεργασιών επιπολιτισμού δεν αναφερόταν σε επιμέρους όψεις των διομαδικών σχέσεων, αλλά αποτελούσε μια γενική, συμπεριφορικά προσανατολισμένη εκτίμηση. Από το άλλο μέρος, η σημαντική αντιστοιχία των ευρημάτων μας με αυτά άλλων ερευνών στην Ελλάδα και διεθνώς αποτελεί ένδειξη εγκυρότητας των μετρήσεων που χρησιμοποιήθηκαν.

Οι περιορισμοί που αφορούν στο δείγμα έχουν ασφαλώς προεκτάσεις στη δυνατότητα γενίκευσης των ευρημάτων, η οποία πρέπει να γίνεται με προσοχή και μόνο σε ομάδες που εμφανίζουν παρόμοιο κοινωνικο-δημογραφικό

προφίλ με αυτές του δείγματός μας. Γενικόλογα, αφοριστικά συμπεράσματα του τύπου «οι μετανάστες...», «οι αλλοδαποί...», έρχονται σε αντίθεση με την κοινωνικοψυχολογική πραγματικότητα που αναδείχθηκε στην παρούσα έρευνα, η οποία τονίζει το ρόλο των πολιτισμικών και των ατομικών διαφορών.

16. Μια γενική διαπίστωση που διατρέχει αρκετά από τα ευρήματα της έρευνας είναι ότι η εικόνα για τους μετανάστες στην Ελλάδα, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν, *δεν συνάδει με ορισμένα από τα τρέχοντα στερεότυπα* που εμφανίζουν τους μετανάστες ως άτομα χαμηλών ικανοτήτων ή/και περιορισμένων δυνατοτήτων. Αναφέρουμε ενδεικτικά: Περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες είναι έγγαμοι. Περίπου το 1/3 αναφέρουν εμπειρία φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Εργάζονται σε ποσοστό σχεδόν 80%, οι περισσότεροι από αυτούς σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης. Ως βασική προτεραιότητα θέτουν την αποταμίευση με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών ζωής για τους ίδιους και τις οικογένειές τους, ενώ τείνουν να είναι μάλλον ικανοποιημένοι από τη ζωή στην Ελλάδα, συγκριτικά με τις προσδοκίες τους. Τα στοιχεία αυτά αντικρούουν πορίσματα άλλων ερευνών στη χώρα μας, όπου διαπιστώνεται ότι οι συνθήκες προσαρμογής των μεταναστών χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα, προσωρινότητα, ανασφάλεια και άγχος για το μέλλον (Πετράκου & συν., 2006). Άλλες μελέτες, ωστόσο, έχουν δείξει ότι οι μετανάστες και παλιννοστούντες έφηβοι δεν διαφέρουν σημαντικά από τους Έλληνες συμμαθητές τους όσον αφορά τον αριθμό και το είδος των ψυχολογικών συμπτωμάτων, παρόλο που το επίπεδο της σχολικής τους επάρκειας είναι πιο χαμηλό (Motti-Stefanidi et al., 2008. Τάκης, 2006).

Αντιφάσεις όπως οι παραπάνω μπορούν να ερμηνευθούν εάν συνεκτιμήσει κανείς ορισμένες μεταβλητές που αλληλεπιδρούν με τη μετανάστευση και συνδέονται με την ποιότητα της προσαρμογής. Για παράδειγμα, έχει βρεθεί ότι ο πολιτισμικός κλονισμός, ως πηγή στρες, προσλαμβάνεται από τα άτομα με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με παράγοντες όπως το αναπτυξιακό στάδιο, η εθνική ταυτότητα και οι πολιτισμικές δεξιότητες (Berry et al., 2006a,b). Στην ελληνική πραγματικότητα, οι Μόττη-Στεφανίδη και συνεργάτες (2006) βρήκαν ότι η στρατηγική επιπολιτισμού αλληλεπιδρά με την εθνική καταγωγή, όσον αφορά την προσαρμογή των εφήβων μεταναστών. Οι Georgas και Papastylίου (1996) επισημαίνουν ότι η πορεία του επιπολιτισμού ενδέχεται να συνδέεται περισσότερο με την ανάπτυξη της προσωπικότητας και λιγότερο με κοινωνικές διεργασίες.

17. Τα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης, όπως προέκυψαν από την ερμηνεία των ευρημάτων αλλά και τους αναπόφευκτους περιορισμούς, αναδεικνύουν τις *προοπτικές* της έρευνας για τη μετανάστευση. Απαιτείται προσεκτικός μεθοδολογικός σχεδιασμός και αέναη προσπάθεια για τη συλλογή

κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικού δείγματος από έναν «δύσκολο» και «ρευστό» πληθυσμό. Χρειάζεται να συνεκτιμώνται όσο γίνεται περισσότεροι από τους «τρίτους» παράγοντες που διαμεσολαβούν και τροποποιούν τις σχέσεις των υπό μελέτη μεταβλητών, καθώς μάλιστα αυτοί δεν είναι εκ των προτέρων εμφανείς. Τέτοιοι παράγοντες είναι, π.χ., οι διεργασίες επιπολιτισμού και οι προσλαμβανόμενες διακρίσεις. Είδαμε με ποιο τρόπο ο προσανατολισμός προς την εσω-ομάδα και προς τη χώρα υποδοχής παρεμβαίνει στη συνάφεια μεταξύ διάρκειας παραμονής και προσαρμογής, ουσιαστικά καθιστώντας την στατιστικώς ασήμαντη. Από το άλλο μέρος, η πρόσληψη της διάκρισης (η οποία δεν αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης της παρούσας έρευνας) μπορεί να αλλοιώσει τις απαντήσεις των συμμετεχόντων μέσω του φαινομένου της «απειλής του στερεοτύπου» ή, απλώς, λόγω επιφυλακτικής στάσης απέναντι στις προθέσεις του ερευνητή.

Η τριγωνοποίηση των ερευνητικών στοιχείων, συνδυάζοντας πληροφορίες από διαφορετικές πηγές (π.χ. αυτοαναφορές, αξιολογήσεις «σημαντικών άλλων», αντικειμενικούς δείκτες, κλπ.) και με διαφορετικές τεχνικές (π.χ. ερωτηματολόγιο, συνέντευξη, παρατήρηση) ενδείκνυται ιδιαίτερος στην έρευνα για τη μετανάστευση, η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της οποίας μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να τεθεί υπό αμφισβήτηση. Επιπλέον, η διεξαγωγή διαχρονικών ερευνών, παρά τις τεχνικές δυσκολίες που παρουσιάζει, μπορεί να δώσει διαφωτιστικές απαντήσεις σχετικά με τη φύση της αιτιότητας συσχετίσεων, όπως αυτή των διεργασιών επιπολιτισμού με τη διάρκεια παραμονής και τις διαστάσεις προσαρμογής των μεταναστών.

18. Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν ενήλικοι μετανάστες πρώτης γενιάς που ζουν στην Ελλάδα. Ωστόσο, τα πορίσματά της δεν περιορίζονται αποκλειστικά στους μετανάστες, αλλά *αφορούν στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας*, σε ατομικό και συλλογικό-θεσμικό επίπεδο. Όπως αναφέρθηκε σε διάφορα σημεία αυτής της μελέτης, η υιοθέτηση μίας στρατηγικής επιπολιτισμού δεν αποτελεί ελεύθερη επιλογή των μεταναστών, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις αφορά μια αμοιβαία ρύθμιση στα πλαίσια των διομαδικών σχέσεων. Η επίσημη πολιτική των φορέων και οι στάσεις των πολιτών απέναντι στους αλλοδαπούς διαμορφώνουν τις δυνατότητες και τους περιορισμούς των μεταναστών. Επομένως, αν σημαντικός αριθμός μεταναστών επέλεξαν τη (δυσλειτουργική, όπως αποδείχτηκε) στρατηγική του διαχωρισμού, αυτό θα πρέπει να αποτελέσει αφορμή για ευρύτερο προβληματισμό – τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό που η διαπίστωση ότι η εναρμόνιση αποτέλεσε τη συχνότερη επιλογή των μεταναστών επιτρέπει την αισιοδοξία.

Έχει αναφερθεί (Berry et al., 2006a,b) ότι οι χώρες που προάγουν τον πολυπολιτισμικό προσανατολισμό έχουν τα μεγαλύτερα ποσοστά μεταναστών

που επιλέγουν τη στρατηγική της εναρμόνισης. Δύο προϋποθέσεις συγκλίνουν προς αυτή την κατεύθυνση: (α) η προαγωγή της πολιτισμικής συνέχειας των μεταναστών, βοηθώντας τους να διατηρήσουν την ταυτότητα της χώρας καταγωγής τους, και (β) η προώθηση δράσεων για την προαγωγή ισότιμης συμμετοχής και ευκαιριών στα μέλη των εθνοπολιτισμικών ομάδων μιας κοινωνίας. Η διαμόρφωση των συνθηκών αυτών δεν είναι εφικτή αν δεν εδραιωθεί αίσθημα ασφάλειας όσον αφορά την εθνική ταυτότητα, τόσο στους μετανάστες όσο και στους γηγενείς πολίτες της χώρας υποδοχής. Η ασφαλής κατάκτηση της ταυτότητας είναι αυτή που θα επιτρέψει στη συνέχεια την αποδοχή του «ξένου».

Με δεδομένη την παραδοχή ότι το μεταναστευτικό φαινόμενο θα συνεχίσει και, πιθανότατα, θα ενταθεί στις επόμενες δεκαετίες διεθνώς και στη χώρα μας, προτείνεται να διασφαλιστεί η ροή της μετακίνησης μέσω νομίμων οδών και να προωθηθούν δράσεις προς την κατεύθυνση της πολυπολιτισμικότητας (από τη σκοπιά της χώρας υποδοχής) και της εναρμόνισης (από τη σκοπιά των μεταναστών). Η καλλιέργεια κλίματος απειλής και ξеноφοβίας είναι πιθανό ότι προκαλεί εχθρότητα στις διομαδικές σχέσεις. Η διαμόρφωση αισθήματος ασφάλειας και σεβασμού απέναντι στο περιεχόμενο της ταυτότητας των «άλλων» συντελεί στην αμοιβαία αποδοχή του «διαφορετικού» και επιτρέπει στις κοινωνίες να επωφεληθούν από τις θετικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στον δημογραφικό, τον οικονομικό, τον πολιτισμικό και άλλους τομείς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arends-Tóth, J., & van de Vijver, F. J. R. (2006). Assessment of psychological acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 142-162). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ataca, B., & Berry, J. W. (2002). Sociocultural, psychological and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal of Psychology, 37*, 13-26.
- Aycan, Z., & Berry, J. W. (1996). Impact of employment-related experiences on immigrants' psychological well-being and adaptation to Canada. *Canadian Journal of Behavioural Science, 28*, 240-251.
- Babiker, I., Cox, J., & Miller, P. (1980). The measurement of cultural distance and its relationship to medical consultations, symptomatology and examination performance of overseas students at Edinburgh University. *Social Psychiatry, 15*, 109-116.
- Bemak, F., Chung, R. C.-Y., & Bornemann, T. H. (1996). Counseling and psychotherapy with refugees. In P. B. Pedersen, J. G. Draguns, W. J. Lonner, & J. E. Trimble (Eds.), *Counseling across cultures* (4th ed., pp.243-265). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Berry, J. W. (1990). Psychology of acculturation. In J. J. Berman (Ed.), *Nebraska symposium on motivation, 1989: Cross-cultural perspectives* (pp. 201-234). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review, 46*, 5-34.
- Berry, J. W. (2003). Conceptual approaches to acculturation. In K. Chun, P. Balls-Organista, & G. Marin (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 17-37). Washington: APA Books.
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 27-42). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006a). Immigrant youth: Acculturation, identity and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, *55*, 303-332.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006b). *Immigrant youth in cultural transition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Berry, J. W., & Sam, D. L. (1996). Acculturation and adaptation. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Social behavior and applications* (pp. 291-326). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Besevegis, E., & Pavlopoulos, V. (2008). Acculturation patterns and adaptation of immigrants in Greece. In M. Finklestein & K. Dent-Brown (Eds.), *Psychosocial stress in immigrants and members of minority groups as a factor of terrorist behavior* (NATO Science for Peace and Security Series, E: Human and Societal Dynamics, vol. 40, pp. 23-34). Amsterdam: IOS Press.
- Borgen, F. H., & Barnett, D. C. (1987). Applying cluster analysis in counseling psychology research. *Journal of Counseling Psychology*, *34*, 456-468.
- Bourhis, R. Y., Moïse, L. C., Perreault, S., & Senecal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, *32*, 369-386.
- Byrne, D. (1971). *The attraction paradigm*. New York: Academic Press.
- Γεώργας, Δ., & Παπαστυλιανού, Α. (1993). *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.
- Γεώργας, Δ., Χατζή, Α., Γκαρή, Α., Μυλωνάς, Κ., Ντάλλα, Μ., Ανδρεοπούλου, Σ., & Παναγιωτοπούλου, Π. (2004). Στάσεις απέναντι στην Ευρώπη και εθνική ταυτότητα. *Ψυχολογία*, *11*(1), 87-105.
- Γιωτσιδή, Β., & Σταλίκας, Α. (2004). Η διαπολιτιστική συμβουλευτική και ψυχοθεραπεία σε πρόσφυγες: Ψυχοκοινωνικές ανάγκες και πολιτισμικές διαφορές. *Ψυχολογία*, *11*(1), 34-52.

- Γκότοβος, Α., & Μάρκου, Γ. (2004). *Παλιννοστούντες και αλλοδαποί μαθητές στην ελληνική εκπαίδευση*. Αθήνα: ΙΠΟΔΕ.
- Chun, K., Balls-Organista, P., & Marin, G. (Eds.). (2003). *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research*. Washington: APA Books.
- Dimakos, I. C., & Tasiopoulou, K. (2003). Attitudes towards migrants: What do Greek students think about their immigrant classmates? *Intercultural Education, 14*(3), 307-316.
- Doise, W. (2001). *Η εξήγηση στην Κοινωνική Ψυχολογία* (επιμ. ελληνικής έκδοσης: Σ. Παπαστάμου). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (έτος πρωτότυπης έκδοσης: 1982).
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (2001). *Στατιστική επετηρίδα της Ελλάδας 2001*. Αθήνα: ΕΣΥΕ. (διαθέσιμο στο <http://www.statistics.gr>).
- Έμκε-Πουλοπούλου, Η. (2005). Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της παλιννόστησης στην Ελλάδα. Στο Α. Παπαστυλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 41-85). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Έμκε-Πουλοπούλου, Η. (2007α). *Η μεταναστευτική πρόκληση*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Έμκε-Πουλοπούλου, Η. (2007β). Η προσφορά της μετανάστριας και η ενσωμάτωσή της στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Προβλήματα και προοπτικές. Στο Α.-Β. Ρήγα (Επιμ.), *Οικονομικές μετανάστριες στην Ελλάδα: Διαπολιτισμικότητα και εκπαίδευση* (σελ. 187-237). Αθήνα: Gutenberg.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Fakiolas, R. (2003). Regularising undocumented immigrants in Greece: Procedures and effects. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 29*(3), 536-561.
- Fiske, S. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (vol. 2, pp. 357-411). New York: Oxford University Press.

- Gallois, C., Giles, H., Jones, E., Cargile, A. A., & Ota, H. (1995). Accommodating intercultural encounters: Elaborations and extensions. In R. L. Wiseman (Ed.), *Intercultural communication theory* (pp. 115-147). Thousand Oaks, CA: Sage.
- García Coll, C. (2005, April). *The immigrant paradox: Critical factors in Cambodian students' success*. Paper presented at the 2005 Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, Atlanta, GA, USA.
- Georgas, J., & Berry, J. W. (1995). An ecocultural taxonomy for cross-cultural psychology. *Cross-Cultural Research*, 29(2), 121-157.
- Georgas, J., Berry, J. W., van de Vijver, F. J. R., Kagitcibasi, C., & Poortinga, Y. (2006). *Families across cultures. A 30-nation psychological study*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Georgas, J., & Papastylianou, A. (1996). Acculturation and ethnic identity: The remigration of ethnic Greeks to Greece. In H. Grad, A. Blanco, & J. Georgas (Eds.), *Key issues in cross-cultural psychology* (pp. 114-127). Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- Georgas, J., van de Vijver, F., & Berry, J. W. (2004). The ecocultural framework, ecosocial indices, and psychological variables in cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(1), 74-96.
- Graves, T. D. (1967). Psychological acculturation in a tri-ethnic community. *South-Western Journal of Anthropology*, 23, 337-350.
- Hantzi, A. (1995). Change in stereotypic perceptions of familiar and unfamiliar groups: The pervasiveness of the subtyping model. *British Journal of Social Psychology*, 34, 463-477.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
- International Organization for Migration (2007). Greece: *Facts and figures*. Retrieved on Sept. 10, 2007, from <http://www.iom.int/jahia/Jahia/pid/836/>.
- Kaplan, D. (2000). *Structural equation modeling. Foundations and extensions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Καρύδης, Β. Χ. (1996). *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης.

- Kolaitis, G., Tsiantis, J., Madianos, M., & Kotsopoulos, S. (2003). Psychosocial adaptation of immigrant Greek children from the former Soviet Union. *European Child & Adolescent Psychiatry, 12*, 67-74.
- LaFromboise, T., Coleman, H. L. K., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. *Psychological Bulletin, 114*, 395-412.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, coping and appraisal*. New York: Springer.
- Λιανός, Θ. Π. (2007). *Μετανάστες στην Ελλάδα: Αβοιμές, εμβάσματα, επιχειρηματικότητα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής.
- Liebkind, K., & Jasinskaja-Lahti, I. (2000). The influence of experiences of discrimination on psychological stress: A comparison of seven immigrant groups. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 10*, 1-16.
- Μαρβάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ., & Παύλου, Μ. (2001). Μετανάστες στην Ελλάδα: «Προβλήματα», κοινωνικά φαινόμενα και υποκείμενα. Στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, & Μ. Παύλου (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα* (σελ. 13-28). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Marcia, J. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology, 3*, 551-558.
- Masgoret, A.-M., & Ward, C. (2006). Culture learning approach to acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 58-77). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience process in development. *American Psychologist, 56*, 227-239.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Ντάλλα, Μ., Παπαθανασίου, Α.-Χ., Τάκης, Ν., & Παυλόπουλος, Β. (2006). Εθνική ταυτότητα, τακτικές επιπολιτισμού και ψυχική ανθεκτικότητα μεταναστών/παλιννοστούντων εφήβων. Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 108-125). Αθήνα: Ατραπός.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Dalla, M., Takis, N., Papathanassiou, A., & Masten, A. S. (2008). Immigration as a risk factor for adolescent adaptation in Greek urban schools. *European Journal of Developmental Psychology, 5*(2), 235-261.

- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., & Masten, A. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International Journal of Psychology, 43*(1), 45-58.
- Mylonas, K., Pavlopoulos, V., & Georgas, J. (2008). Multilevel structure analysis for family-related constructs. In F. J. R. Van de Vijver, D. A. Van Hemert, & Y. Poortinga (Eds.), *Multilevel analysis of individuals and cultures* (pp.345-377). Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates.
- Naidoo, J. (1992). The mental health of visible ethnic minorities in Canada. *Psychology and Developing Societies, 4*, 165-186.
- Ναξάκης, Χ., & Χλέτσος, Μ. (Επιμ.). (2001). *Μετανάστες και μετανάστευση: Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές*. Αθήνα: Πατάκης.
- Nesdale, D., & Mak, A. (2003). Ethnic identification, self-esteem and immigrant psychological health. *International Journal of Intercultural Relations, 27*, 23-40.
- Νικολάου, Γ. (2000). *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο ελληνικό σχολείο: Από την «ομοιογένεια» στην πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Nisbett, R. E., & Ross, L. (1980). *Human inference: Strategies and shortcomings of social judgement*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Oberg, K. (1960). Cultural shock: Adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology, 7*, 177-182.
- Oppedal, B., Roysamb, E., & Sam, D. L. (2004). The effect of acculturation and social support on change in mental health among young immigrants. *International Journal of Behavioral Development, 28*, 481-494.
- Παπαστάμου, Σ. (2001). *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία. Τόμ. Α: Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαστυλιανού, Α. (1992). *Η ψυχολογική προσαρμογή των παιδιών-μαθητών παλιννοστούντων*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

- Παπαστυλιανού, Α. (2000). Ψυχοκοινωνική προσαρμογή και στρες σε αγγλόφωνους, Πόντιους και Βορειοηπειρώτες εφήβους μαθητές στην Ελλάδα. *Παιδί και Έφηβος*, 2, 112-132.
- Παπαστυλιανού, Α. (Επιμ.). (2005). *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παυλόπουλος, Β. (2006α). Κοινωνικός στιγματισμός: Από τη σκοπιά του «θύτη» και του «θύματος». Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 126-145). Αθήνα: Ατραπός.
- Παυλόπουλος, Β. (2006β). Το πεδίο της μετανάστευσης: Εισαγωγή. Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 84-88). Αθήνα: Ατραπός.
- Pavlopoulos, V., & Motti-Stefanidi, F. (2006, May). *Perceived discrimination and academic resilience: A study of Albanian immigrant adolescents in Greece*. Paper presented at the 10th conference of the European Association for Research on Adolescence, Antalya, Turkey.
- Παυλόπουλος, Β., & Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2007, Απρίλιος). *Αντιλαμβανόμενες διακρίσεις και κοινωνική επάρκεια Αλβανών εφήβων: Ο ρόλος των διεργασιών επιπολιτισμού*. Ανακοίνωση στο 11ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, Ρέθυμνο.
- Pernice, R., & Brook, J. (1994). Relationship of migrant status (refugee or immigrant) to mental health. *International Journal of Social Psychiatry*, 40, 177-188.
- Πετράκου, Η., Ξανθάκου, Γ., & Καϊλα, Μ. (2006). Μετανάστες και προβλήματα προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία. Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 89-107). Αθήνα: Ατραπός.
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*, 108, 499-514.
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 453-510.
- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38, 149-152.

- Ρήγα, Α.-Β. (2007). Κοινωνική ταυτότητα – υπερ-ταυτότητα και πολιτισμός. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις. Στο Α.-Β. Ρήγα (Επιμ.), *Οικονομικές μετανάστριες στην Ελλάδα: Διαπολιτισμικότητα και εκπαίδευση* (σελ. 35-48). Αθήνα: Gutenberg.
- Rudmin, F. W. (2003). Catalogue of acculturation constructs: Descriptions of 126 taxonomies, 1918-2003. In W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, & D. N. Sattler (Eds.), *Online readings in psychology and culture* (Unit 8, Chapter 8), (<http://www.wwu.edu/~culture>), Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington, USA.
- Sam, D. L. (2006). Acculturation: Conceptual background and core components. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 11-26). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sam, D. L., & Berry, J. W. (Eds.). (2006). *Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Schönpflug, U. (1997). Acculturation: Adaptation or development. Commentary on immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 52-55.
- Shamai, S., Ilatov, Z., Psalti, A., & Deliyianni, K. (2002). Acculturation of Soviet immigrant parents in Israel and Greece. *International Journal of Sociology of the Family*, 30, 21-49.
- Smith, P., & Bond, M. H. (2005). *Διαπολιτισμική κοινωνική ψυχολογία* (Επιστ. επιμ.: Α. Παπαστυλιανού). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. (έτος πρωτότυπης έκδοσης: 1997)
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In W. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Τάκης, Ν. (2006). *Οι ψυχικά ανθεκτικοί μετανάστες και παλιννοστούντες έφηβοι μαθητές: Προσαπτευτικοί παράγοντες και παράγοντες επικινδυνότητας*. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

- Τραβασάρου, Δ. (2001). Εκπαίδευση παιδιών μεταναστών και παλιννοστούντων, η πολιτική της βίαιης ενσωμάτωσης. *Θέματα Παιδείας*, 1, 21-26.
- Triandafyllidou, A. (2000). The political discourse on immigration in southern Europe: A critical analysis. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10, 373-389.
- Triandis, H., Bontempo, R., Villareal, M., Asai, M., & Lucca, N. (1988). Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-in group relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 323-338.
- United Nations Population Division (2006). *World Migrant Stock: The 2005 Revision Population Database*. Retrieved Sept. 10, 2007, from <http://esa.un.org/migration/index.asp>?
- Verkuyten, M. (1998). Perceived discrimination and self-esteem among ethnic minority adolescents. *Journal of Social Psychology*, 138, 479-493.
- Ward, C. (1996). Acculturation. In D. Landis & R. S. Bhagat (Eds.), *Handbook of intercultural training* (2nd ed., pp. 124-147). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock* (2nd ed). Hove, UK: Routledge.
- Ward, C., & Kennedy, A. (1992). Locus of control, mood disturbance and social difficulty during cross-cultural transitions. *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 175-194.
- Ward, C., & Rana-Deuba, A. (1999). Acculturation and adaptation revisited. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30, 422-442.
- Williams, J. E., Satterwhite, R. C., & Best, D. L. (1999). Pancultural gender stereotypes revisited: The five factor model. *Sex Roles*, 40, 513-525.
- Χρυσοχόου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα: Οι κοινωνιο-ψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

Αυτοπαρουσίαση του ερευνητή/της ερευνήτριας:

Λέγομαι και θα ήθελα να σας υποβάλω κάποιες ερωτήσεις σχετικά με μια μελέτη για τη μετανάστευση, η οποία διεξάγεται από το Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ) για λογαριασμό της Παγκόσμιας Τράπεζας. Μας ενδιαφέρουν θέματα σχετικά με την εργασία σας στην Ελλάδα και πώς είναι η ζωή σας από τότε που έχετε φύγει από τη χώρα σας. Η συνέντευξη αυτή και οι απαντήσεις σας είναι απόλυτα εμπιστευτικές και δεν θα δοθούν σε τρίτα πρόσωπα. Η διάρκεια της συνέντευξης είναι περίπου 35 λεπτά. Σας ευχαριστούμε για τη συνεργασία.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ: _____

ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ: _____
(περιοχή) (πόλη/χωριό)

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Αυτή η συζήτηση ξεκινά με πληροφορίες για την οικογένειά σας, το νοικοκυριό σας. Με την έννοια «νοικοκυριό-οικογένεια» εννοούμε τα άτομα που αποτελούν μία οικονομική μονάδα ή έχουν κοινό οικονομικό προϋπολογισμό. Παρακαλούμε να προσδιορίσετε τη θέση σας στο νοικοκυριό:

Φύλο: 1. Γυναίκα 2. Άντρας

Πόσων χρονών είστε; (Παρακαλούμε, αναφέρετε την ακριβή ηλικία) _____

Ποια είναι η υπηκοότητά σας; _____
(αν έχετε περισσότερες από μία, παρακαλούμε να τις αναφέρετε)

Ποιο είναι το επίπεδο εκπαίδευσής σας;

1. Απόφοιτος Δημοτικού (6 χρόνια ή λιγότερα)
2. Μερικές τάξεις Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (8-9 χρόνια ή λιγότερα)
3. Απόφοιτος Τεχνικής ή Επαγγελματική Σχολής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (10-11 χρόνια)
4. Απόφοιτος Λυκείου
5. Μερικά έτη Ανώτατης/Ανώτερης Εκπαίδευσης (λιγότερα του πτυχίου)
6. Απόφοιτος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης
7. Μεταπτυχιακές Σπουδές (master's ή ανώτερο)

Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση:

1. Παντρεμένος /η
2. Ανύπαντρος/η
3. Διαζευγμένος/η
4. Χήρος/α

Αν είστε παντρεμένος/η, μένει μαζί σας η/ο σύζυγος; Ναι Όχι

Πόσα παιδιά έχετε;

Πόσα από τα παιδιά μένουν μαζί σας αυτή τη στιγμή;

1. Κανένα
2. Ένα
3. Δύο
4. Τρία ή περισσότερα

Πόσα μέλη της οικογένειάς σας έχουν μείνει πίσω, στη χώρα που ζούσατε πριν έρθετε στην Ελλάδα; (περιλαμβάνονται γονείς και άλλα μέλη που αποτελούσαν το νοικοκυριό)

ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Εργαζόσασταν πριν φύγετε από τη χώρα όπου ζούσατε πριν; Ναι Όχι

Αν ναι, ποια ήταν η εργασιακή σας κατάσταση;

1. Υπάλληλος/εργαζόμενος με υπαλληλική σχέση
2. Εργοδότης (διευθυντικό στέλεχος, ιδιωτική επιχείρηση)
3. Αυτο-απασχολούμενος (επιχείρηση ή εργαζόμενος μόνος με απόδειξη παροχής υπηρεσιών)
4. Αυτο-απασχολούμενο μέλος συνεταιρισμού παραγωγών
5. Απασχόληση σε οικογενειακή εργασία (χωρίς αμοιβή)
6. Δεν εργαζόμουν
7. Άλλο, παρακαλούμε αναφέρετε _____

Παρακαλούμε, διαβάστε τις παρακάτω προτάσεις και σημειώστε την πρόταση που χαρακτηρίζει καλύτερα την κατάσταση του νοικοκυριού πριν φύγετε από τη χώρα σας.

1. Ήταν δύσκολο να καλύψω τις βασικές ανάγκες της οικογένειας για διατροφή, εκπαίδευση και ιατρική περίθαλψη
2. Μπορούσα να αντεπεξέλθω στις βασικές ανάγκες της οικογένειας για διατροφή, εκπαίδευση και ιατρική περίθαλψη, αλλά δυσκολευόμουν να εξοφλήσω λογαριασμούς κοινής ωφέλειας, να ψωνίσω ρούχα
3. Διέθετα τις απαιτούμενες δυνατότητες για διατροφή, ρούχα και τα έξοδα λογαριασμών κοινής ωφέλειας, αλλά όχι για αγαθά όπως η τηλεόραση, το ψυγείο, κ.ά.
4. Υπήρχε η δυνατότητα αγοράς τηλεόρασης ή ψυγείου, αλλά ήταν αδύνατο να αγοράσω αυτοκίνητο, καινούριο σπίτι, ή να ταξιδέψω σε άλλη χώρα
5. Η αγορά αυτοκινήτου, καινούριας κατοικίας, αλλά και το ταξίδι σε μια άλλη χώρα ήταν μέσα στις οικονομικές δυνατότητές μου

Η ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Πόσο χρονικό διάστημα βρίσκεστε στην Ελλάδα; Παρακαλούμε αναφέρετε μήνες ή χρόνια

Ποιες είναι οι προθέσεις σας σχετικά με την παραμονή σε αυτή τη χώρα;

1. Να μείνω προσωρινά και να επιστρέψω αργότερα
2. Να μείνω προσωρινά χωρίς σχέδιο επιστροφής
3. Να μείνω για πολύ καιρό και μετά να επιστρέψω
4. Να μείνω για πάντα και να μην επιστρέψω

Ποιος ήταν ο βασικός σκοπός που σας έκανε να εγκαταλείψετε τη χώρα σας; (μπορείτε να αναφέρετε περισσότερους από έναν)

1. Να βγάλω περισσότερα χρήματα
2. Να βρω δουλειά με περισσότερα χρήματα
3. Να αλλάξω δουλειά, να αρχίσω καινούρια εργασία
4. Να αποφύγω οικογενειακά προβλήματα (κακοποίηση, διαζύγιο)
5. Να μάθω καινούριες γλώσσες, να αποκτήσω καινούριες δεξιότητες
6. Να αποκτήσω καινούριο επάγγελμα
7. Για περιπέτεια
8. Έφυγα ως πρόσφυγας
9. Να αποταμιεύσω χρήματα για τη μόρφωση των παιδιών
10. Να αγοράσω σπίτι μετά την επιστροφή στην πατρίδα
11. Να αγοράσω έκταση γης (οικόπεδο, χωράφια) μετά την επιστροφή στην πατρίδα
12. Να αγοράσω οικιακές συσκευές
13. Να εξοφλήσω χρέη
14. Διότι έφυγαν και άλλοι
15. Για να κερδίσω το σεβασμό άλλων στην κοινότητα
16. Για να αποκτήσω ένα πρώτο κεφάλαιο με σκοπό να αρχίσω δική μου δουλειά
17. Για να βρω/να μείνω με τα άλλα μέλη της οικογένειας ή φίλους
18. Γιατί παντρεύτηκα αλλοδαπό
19. Γεννήθηκα εδώ

Πώς πήρατε την απόφαση να εργαστείτε στο εξωτερικό; (σημειώστε μόνο μία από τις παρακάτω απαντήσεις)

1. Ήταν δική μου απόφαση χωρίς καμία παρέμβαση
2. Ήταν μια συνειδητή απόφαση όλης της οικογένειας
3. Κανείς άλλος δεν μπορούσε να φύγει, εκτός από εμένα
4. Ο/η σύζυγος αποφάσισε για μένα
5. Ακολούθησα άλλα μέλη της οικογένειάς μου

ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Έχετε δουλέψει αυτή τη στιγμή; Ναι Όχι

Είναι η δουλειά σας σταθερή; Ναι Όχι

Κάνετε την ίδια δουλειά που κάνατε στη χώρα σας; Ναι Όχι

Αν εργάζεστε, ποια είναι η εργασιακή σας κατάσταση;

1. Υπάλληλος/εργαζόμενος με υπαλληλική σχέση
2. Εργοδότης (διευθυντικό στέλεχος, ιδιωτική επιχείρηση)
3. Αυτο-απασχολούμενος (επιχείρηση ή εργαζόμενος μόνος με απόδειξη παροχής υπηρεσιών)
4. Αυτο-απασχολούμενο μέλος συνεταιρισμού παραγωγών
5. Απασχόληση σε οικογενειακή εργασία (όσοι δουλεύουν σε οικογενειακή επιχείρηση και δεν αμείβονται)
6. Δεν εργαζόμουν
7. Άλλο, παρακαλούμε αναφέρετε _____

Από τότε που δουλεύετε εδώ, νομίζετε ότι έχετε αποκτήσει επιπλέον δεξιότητες ή προσόντα;

Παρά πολλά Πολλά Δεν ξέρω Λίγα Πολύ λίγα Καθόλου

Έχετε χάσει δεξιότητες ή προσόντα; Ναι Όχι

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ποιο είναι το πιο θετικό αποτέλεσμα της εργασίας στο εξωτερικό; (Επιλέξτε περισσότερες από μία)

1. Βγάζω περισσότερα χρήματα
2. Αμείβομαι καλύτερα και βοηθάω στις ανάγκες της οικογένειας
3. Έμαθα καινούρια γλώσσα και καινούριες δεξιότητες
4. Απόλαυσα την περιπέτεια
5. Έγινα πιο ανεξάρτητος και τώρα παίρνω αποφάσεις για λογαριασμό όλης της οικογένειας
6. Έγινα το βασικό στήριγμα της οικογένειας/Βγάζω το «ψωμί» της οικογένειάς μου
7. Με σέβονται περισσότερο στην κοινότητά μου
8. Αισθάνομαι ότι έχω περισσότερες ευκαιρίες τώρα
9. Νιώθω πιο ελεύθερος στην αναζήτηση καινούριας εργασίας
10. Δεν ξέρω
11. Άλλα, παρακαλούμε αναφέρετε _____

Ποια είναι η πιο αρνητική συνέπεια της μετανάστευσης;

1. Το διαζύγιο εξαιτίας του αποχωρισμού
2. Οι περισσότερες αποφάσεις στην οικογένειά μου λαμβάνονται χωρίς εμένα
3. Η δουλειά που κάνω στο εξωτερικό είναι κατώτερη της εκπαίδευσης και των δεξιοτήτων μου

4. Νιώθω ανασφάλεια, κακομεταχείριση και απειλή
5. Νιώθω απομονωμένος, επειδή η οικογένειά μου έχει μείνει πίσω
6. Έχασα τις κοινωνικές ή και επαγγελματικές μου διασυνδέσεις
7. Δεν είμαι σε θέση να συμμετέχω στην ανατροφή των παιδιών μου
8. Η υγεία μου έχει χειροτερέψει
9. Δεν υπάρχουν αρνητικές συνέπειες

Ποια είναι η κατάσταση στη οικογένειά σας αυτή τη στιγμή;

1. Είναι δύσκολο να καλύψω τις βασικές ανάγκες της οικογένειας για διατροφή
2. Μπορώ να αντεπεξέλθω στις βασικές ανάγκες της οικογένειας για διατροφή, αλλά δυσκολεύομαι να εξοφλήσω λογαριασμούς κοινής ωφέλειας, να ψωνίσω ρούχα
3. Διαθέτω τις απαιτούμενες δυνατότητες για διατροφή, ρούχα και τα έξοδα λογαριασμών κοινής ωφέλειας, αλλά όχι για αγαθά όπως η τηλεόραση, το ψυγείο, κ.ά.
4. Υπάρχει η δυνατότητα αγοράς τηλεόρασης ή ψυγείου, αλλά αδυνατώ να αγοράσω αυτοκίνητο, καινούριο σπίτι, ή να ταξιδέψω σε άλλη χώρα
5. Μπορώ να αγοράσω αυτοκίνητο, καινούρια κατοικία, αλλά και να ταξιδέψω σε μια άλλη χώρα στο εξωτερικό
6. Δεν ξέρω/Καμία απάντηση

Πόσο συχνά μιλάτε στο τηλέφωνο με πρόσωπα της οικογένειάς σας που μένουν εκτός Ελλάδας;

1. σπάνια
2. μια-δύο φορές το χρόνο
3. μια-δύο φορές το μήνα
4. μια-δύο φορές τη βδομάδα
5. σχεδόν καθημερινά

Πόσο συχνά κάνετε παρέα με συμπατριώτες σας;

Πόσο συχνά μιλάτε τη γλώσσα που μιλούν οι συμπατριώτες σας;

Πόσο συχνά κάνετε παρέα με Έλληνες;

Πόσο συχνά μιλάτε την ελληνική γλώσσα;

Σχεδόν καθόλου	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά	Σχεδόν πάντα
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5

Πόσο πιστεύετε ότι έχετε καταφέρει να προσαρμοστείτε στην Ελλάδα, σε σχέση με αυτό που θα περιμένατε;

1. καθόλου καλά / άσχημα
2. όχι και πολύ καλά / μάλλον άσχημα
3. μέτρια / ούτε καλά ούτε άσχημα
4. αρκετά καλά
5. πάρα πολύ καλά

Τι σας δυσκολεύει περισσότερο να προσαρμοστείτε εδώ, στην Ελλάδα; (σημειώστε)

Τι σας βοηθάει, διευκολύνει την προσαρμογή σας στην Ελλάδα; (σημειώστε)

Σκοπεύετε να ζητήσετε την ελληνική υπηκοότητα κάποια στιγμή στο μέλλον;

- Ναι Όχι Δεν είμαι σίγουρος/η Δεν το έχω σκεφτεί

Πώς σκέφτεστε το μέλλον των παιδιών σας;

- Να πάνε σχολείο/να σπουδάσουν στην Ελλάδα
 Να πάνε σχολείο/να σπουδάσουν σε άλλη χώρα
 Να ζήσουν/να κάνουν οικογένεια/να εργαστούν στην Ελλάδα
 Να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής, να ζήσουν σε άλλη χώρα (εκτός Ελλάδας)
 Κάτι άλλο (σημειώστε συγκεκριμένα) _____

PYETSOR RRETH NJE INTERVISTE TE HOLLESISHME ME EMIGRANTET

Presantimi i studjuesit/ e studjueses:

Quhem dhe do të doja t,ju bëja disa pyetje për një studim për emigracionin, I cili bëhet nga IMEPO për llogari të Bankës Botërore. Na interesojnë çështje që kanë të bëjnë me punën tuaj në Greqi dhe si është jeta juaj që atëhere që ikët nga vendi juaj. Intervista dhe përgjigjet janë anonime dhe nuk do të dorëzohen tek asnjë person i tretë. Intervista zgjat rreth 35 minuta. Ju faleminderit për bashkëpunimin.

DATA E INTERVISTES: _____

VENDBANIMI I EMIGRANTIT: _____
(zona) (qyteti/fshati)

TE DHENA DEMOGRAFIKE

Ky bashkëbisedim fillon me informacione që kanë lidhje me familjen tuaj, me njërit e shtëpisë tuaj. Me nocionin njërit e shtëpisë time-familja ime nënkuptojmë personat që përbëjnë një njësi ekonomike ose kanë një buxhet të përbashkët financiar. Lutemi përcaktoni pozicionin tuaj në familje:

Gjinia: 1. Femër 2. Mashkull

Sa vjeç jeni? (Lutemi, referoni moshën e saktë) _____

Kush është shtetësia juaj? _____
(nëse keni me shumë se një, lutemi referoni)

Kush është niveli juaj i edukimit?

1. Cikël të Ulët (4 vjet ose më pak)
2. Shkollë 8-vjeçare (8 vjet ose më pak)
3. Shkollë Teknike ose Profesionale (10-11 vjet)
4. Gjinnaz (Lizeu Grek) (Diplomë pjekurie)
5. Disa vjet nga Shkolla e Lartë, Institut/Universitet (më pak se diploma)
6. I/e diplomuar nga Shkolla e Lartë
7. Studime Pasuniverditare (master's ose më lartë)

Kush është gjendja juaj familjare:

1. I/e martuar
2. I/e pamartuar
3. I/e divorcuar
4. I/e ve

Nëse jeni i/e martuar, banon me ju bashkëshorti/ja? Po Jo

Sa fëmijë keni? _____

Sa nga fëmijët tuaj banojnë me ju këtë moment?

1. Asnjë
2. Një
3. Dy
4. Tre ose më shumë

Sa pjesëtar të familjës tuaj kanë ngelur prara, në vendin ku jetonit para se të vinit në Greqi? (përfshihen prindërit dhe pjestar të tjerë që përbëjnë familjen tuaj)

PERVOJA E PUNES PARA EMIGRACIONIT

Punonit para se të largoheshit nga vendi që jetonit më parë? Po Jo

Nëse po, kush ishte gjendja juaj e punësimit (marrëdhëniet e punësimit)?

1. Nëpunës/punë me marrëdhënie nëpunësi
2. Punëdhënës (kuadër drejtues, ndërmarrje private)
3. Punë vetiake (ndërmarrje ose punë me blok shërbimesh private)
4. Antar me punë vetiake në një kooperativë prodhuesish
5. I punësuar në punë familjare (ata që punojnë në ndërmarrje familjare dhe nuk paguhen)
6. Nuk punoja
7. Tjetër, lutemi referoni _____

Lutemi, lexoni fjalitë e mëposhtme dhe shënoni fjalinë që karakterizon më mirë gjendjen e familjes tuaj para se të largoheshit nga vendi juaj.

1. Ishte vështirë të përballoja nevojat bazë të familjes për ushqim, edukim dhe shëndet
2. Mund të përballoja nevojat bazë të familjes për ushqim, edukim dhe shëndet, por kisha vështirësi të paguara llogaritë e përbashkëta, të bleja rroba
3. Kisha mundësitë e duhura për ushqimi, rroba dhe harxhimet për llogaritë e përbashkëta, jo për të blerë gjëra si televizor, frigorifer, etj.
4. Kisha mundësi të bleja televizor ose frigorifer, por ishte e pamundur të bleja makinë, shtëpi të re ose të udhëtoja në një vend tjetër
5. Blerja e makinës, e shtëpisë së re, por dhe udhëtimi në një vend të huaj ishin brënda mundësive të mia ekonomike

LEVIZJA E TANISHME/E FUNDIT (NE VENDIN TONE)

Sa kohë gjendeni në Greqi? Lutemi shkruani muajt dhe vitet

Kush janë synimet tuaja në lidhje me qëndrimin në këtë vend?

1. Të ri përkohësisht dhe të kthehem më vonë
2. Të ri përkohësisht pa ndonjë plan kthimi
3. Të ri për një kohë të gjatë dhe të kthehem më vonë
4. Të ri përgjithmonë dhe të mos kthehem

Kush ishte qëllimi kryesor që ju bëri të braktisni vendin tuaj?
(mund të thoni me shumë se një)

1. Të nxjerr më shumë pare
2. Të gjej punë me më shumë pare
3. Të ndërroj punë, të filloj punë të re
4. T'u shmangem problemeve familjare (përdhunimi, divorci)
5. Të mësojë gjuhë të reja, shkathtësi të reja
6. Të mësojë profesion të ri
7. Për aventurë
8. Ika si refugjat
9. Të ruaj pare për edukimin e fëmijëve
10. Të blej shtëpi pas kthimit në atdhe
11. Të blejë tokë (tokë shtëpie, ara) pas kthimit në atdhe
12. Të blejë pajisje shtëpiake
13. Të shlyej borxhe
14. Sepse ikën dhe të tjerët
15. Për të fituar respektin e të tjerëve në komunitetin tim
16. Për të vënë një kapital që të filloj punën time private
17. Që të gjej/të jem me njërëzit e tjerë të familjes dhe miqtë
18. Sepse u martova me të huaj
19. Jam lindur këtu

Si vendosët/morët vendimin të punoni jashtë shtetit? (shënoni vetëm një përgjigje).

1. Ishte vendim personal pa asnjë ndërhyrje
2. Ishte vendim i ndërgjegjshëm i gjithë familjes
3. Asnjë tjetër nuk mund të largohej veç meje
4. Bashkëshorti/tja mori vendimin për mua
5. Ndoqa pjesëtarët e tjerë të familjes

PERVOJA E PUNES

Keni punë këtë moment? Po Jo

Është puna juaj e qëndrueshme? Po Jo

Bëni punën që bënit në vendin tuaj? Po Jo

Nëse punoni, kush është gjendja juaj e punësimit (marrëdhëniet e punësimit) në këtë moment?

1. Nëpunës/punë me marrëdhënie nëpunësi
2. Punëdhënës (kuadër drejtues, ndërmarrje private)
3. Punë vetiake (ndërmarrje ose punë me blok shërbimesh private)
4. Antar me punë vetiake në një kooperativë prodhuesish
5. I punësuar në punë familjare (ata që punojnë në ndërmarrje familjare dhe nuk paguhen)
6. Nuk punoj
7. Tjetër, lutemi referoni _____

Që atëhere që punoni këtu, besoni se keni fituar aftësi/shkathtësi të reja?

Tepër Shumë Nuk di Pak Shumë pak Aspak

Keni humbur aftësi/shkathtësi? Po Jo

ASPEKTE EKONOMIKE DHE SOCIALE NGA QENDRIMI JASHTË SHTETIT

Kush është rezultati më pozitiv nga puna juaj jashtë shtetit? (Zgjidhni më shumë se një përgjigje)

1. Nxjerr më shumë pare
2. Paguhem më mirë dhe ndihmoj më mirë për të përballuar nevojat e familjes
3. Mësova gjuhë të re dhe shkathtësi të reja
4. U kënaqa me aventurën time
5. U bëra më i pavarur dhe tani marr vendime për llogari të gjithë familjes
6. U bëra mbështetja kryesore e familjes/Nxerr "bukën" e familjes time
7. Më respektojnë më shumë në komunitetin tim
8. Ndjej se tani kam më shumë shanse
9. Ndjej se jam më i lirë për të kërkuar punë
10. Nuk e di
11. Tjetër, lutemi, referoni _____

Kush është pasoja më negative e emigracionit?

1. Divorci për shkak të ndarjes
2. Vendimet më të shumta në familje merren pa mua
3. Puna që bëj jashtë shtetit është më poshtë nga arsimi dhe aftësitë e mia, kështu humbas kohën pa fitim

4. Ndjeh pasiguri, abuzim dhe kërcënim
5. Ndjem I vetmuar, sepse familja ime ka ngelur prapa
6. Humba lidhjet e mia shoqërore dhe profesionale
7. Nuk jam në gjendje të marr pjesë në edukimin e fëmijëve
8. Shëndeti im është keqësuar
9. Nuk ka pasoja negative

Kush është gjendja e familjes tuaj tani?

1. Është vështirë të përballojë nevojat bazë të familjes për ushqim
2. Mund të përballojë nevojat bazë të familjes për ushqim, por kam vështirësi të paguaj llogaritë e përbashkëta, të blej rroba
3. Kam mundësitë e duhura për ushqimi, rroba dhe harxhimet për llogaritë e përbashkëta, jo për të blerë gjëra si televizor, frigorifer, etj.
4. Kam mundësi të blej televizor ose frigorifer, por është e pamundur të blej makinë, shtëpi të re ose të udhëtoj në një vend tjetër
5. Blerja e makinës, e shtëpisë së re, por dhe udhëtimi në një vend të huaj janë brënda mundësive të mia ekonomike
6. Nuk e di

Sa shpesh flisni në telefon me pjesëtarë të familjes tuaj që jetojnë jashtë Greqisë?

1. rrallë
2. një-dy herë në vit
3. një-dy herë në muaj
4. një-dy herë në javë
5. thujse përditë

Thuajse fare	Rrallë	Disa herë	Shpesh	Thuajse gjithmon
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5

Sa shpesh shoqëroheni me bashkëatdhëtarët tuaj?

Sa shpesh flisni gjuhën që flasin bashkëatdhëtarët tuaj?

Sa shpesh shoqëroheni me Grekët?

Sa shpesh flisni gjuhën greke?

Sa besoni se jeni integruar në Greqi, në lidhje me atë që prisnit ose donit?

1. aspak mirë / keq
2. jo dhe aq mirë / thujse keq
3. disi / as mirë as keq
4. mjaft mirë
5. shumë mirë

Çfarë ju vështirësoi të integroheni këtu në Greqi? (shënoni)

Çfarë ju ndihmon, lehtëson të integroheni këtu në Greqi? (shënoni)

Keni si qëllim të kërkonte shtetësinë greke në të ardhmen?

- Po Jo Nik jam i/e sigurt nuk e kam menduar

Si e mendoni të ardhmen e fëmijëve tuaj?

- Të shkojnë në shkollë/të vazhdojnë studimet në Greqi
 Të shkojnë në shkollë/të vazhdojnë studimet në vend tjetër
 Të rrinë/të bëjnë familje/të punojnë në Greqi
 Të kthehen në vendin e tyre, të rojnë në një vend tjetër (veç Greqisë)
 Diçka tjetër (shëno konkretisht) _____

АНКЕТА ДЛЯ ПОДРОБНОГО ОПРОСА ИММИГРАНТОВ

Презентация опросчика:

Меня зовут Мне бы хотелось вам задать некоторые вопросы по теме иммиграции, в рамках исследования, проводимого Институтом Миграционной Политики по заказу Международного Банка. Нас интересуют вопросы относительно вашей работы в Греции и того, как складывается ваша жизнь после выезда из вашей страны. Интервью носит абсолютно конфиденциальный характер, т.е. ваши ответы не при каких обстоятельствах не будут преданы огласке. Длительность заполнения анкеты составляет примерно 35 минут. Горячо благодарим за сотрудничество.

ДАТА ПРОВЕДЕНИЯ ИНТЕРВЬЮ: _____

МЕСТО ПРОЖИВАНИЯ ИММИГРАНТА: _____

(район)

(город / село)

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ

Настоящая беседа начинается с данных о вашей семье-хозяйстве. Под понятием «семьи-хозяйства» имеются в виду лица, составляющие экономическую единицу или имеющие общий бюджет. Пожалуйста, определите ваше место в семье:

Пол: 1. Женщина 2. Мужчина

Сколько вам лет? (Пожалуйста, укажите ваш точный возраст) _____

Какое у вас гражданство? _____
(если у вас больше, чем одно гражданство, пожалуйста, укажите их)

Какой у вас уровень образования?

1. Выпускник младших классов (6 лет и менее)
2. Неполное среднее (8-9 лет и меньше)
3. Выпускник ПТУ (Профессионально – технического Училища) (10-11 лет)
4. Полное среднее образование
5. Неполное высшее образование (меньше пяти лет)
6. Выпускник Высшего Учебного Заведения
7. Степени учености (кандидат и выше)

Ваше семейное положение?

1. Состою в браке
2. Не состою в браке
3. Разведен/-а
4. Вдовец/-а

Вы живете вместе со своим супругом / -ой? Да Нет

Сколько у вас детей? _____

Сколько детей на данный момент живут с вами?

1. Ни один
2. Один
3. Двое
4. Трое и больше

Сколько членов вашей семьи осталось на родине? (включая родителей и других членов, входящих в семью-хозяйство)

Профессиональный опыт до иммиграции.

Работали ли вы до того, как покинуть вашу страну? Да Нет

Если да, то каково было ваше рабочее положение?

1. Служащий / рабочий
2. Работодатель (руководящая должность, частное предприятие)
3. Частный предприниматель (предприятие или работающий по накладной о предоставлении различных услуг)
4. Частный предприниматель, член кооператива производителей
5. Занятость на семейном предприятии (все, кто работают без заработной платы)
6. Я не работал/ -ла
7. Другое _____

Пожалуйста, прочтите приведенные ниже предложения и укажите то, которое лучше всего описывает материальное положение вашей семьи до отъезда?

1. С трудом покрывал \ -а расходы на питание, образование и медицинское обслуживание
2. Справлялся/-ась с основными затратами на питание, образование и медицинское обслуживание, но затруднялся/ -ась платить за коммунальные услуги и покупать одежду
3. Я располагал /-ла необходимыми средствами для расходов на питание, на покупку одежды и на уплату коммунальных услуг, но затруднялся /-ась с покупкой других материальных благ, таких как телевизор, холодильник и др
4. Я мог / могла приобрести телевизор, холодильник, но не мог / могла взять на себя расходы на покупку автомобиля, нового жилья или на поездку за границу
5. Я мог/ -ла себе позволить покупку автомобиля, нового жилья или поездку за границу

ПОСЛЕДНИЙ ПРИЕЗД В НАШУ СТРАНУ

Сколько времени вы находитесь в Греции? (Пожалуйста, укажите годы и месяцы)

Каковы ваши планы в связи с пребыванием в этой стране?

1. Остаться на какое-то время, а потом возвратиться на родину
2. Остаться временно, но без определенного плана на возвращение
3. Остаться как можно дольше, а затем вернуться
4. Остаться на постоянное жительство и не возвращаться

Какова была ваша основная цель, ради которой вы покинули вашу родину? (можете указать более одной)

1. Заработать больше денег
2. Найти работу с большей заработной платой
3. Сменить работу и начать новую
4. Избежать семейных конфликтов (побои, развод)
5. Изучить новые языки и приобрести новые навыки
6. Приобрести новую профессию
7. Приключения
8. Я выехал в качестве беженца / -ки
9. Отложить деньги на образование детей
10. Купить жилье по возвращению на родину
11. Купить участок земли (строительный участок, поле) по возвращению на родину
12. Купить бытовую технику
13. Рассчитаться с долгами
14. Поскольку выехали и другие
15. Завоевать авторитет со стороны соотечественников
16. Накопить начальный капитал, для того чтобы открыть свое дело
17. Найти и жить с другими членами семьи или друзьями
18. Потому, что женился / вышла замуж за иностранца / -ку
19. Я родился / -ась здесь

Как вы решились поехать на заработки за границу?(обозначьте только один из нижеуказанных ответов)?

1. Это было мое решение без каких-либо вмешательств
2. Это было осознанное решение всей семьи
3. Никто другой не мог выехать кроме меня
4. Супруг/-а принял /-а решение за меня
5. Я последовал/ -а за другими членами семьи

ΤΡΟΦΟΔΩΤΙΚΗ ΕΠΕΡΕΙΑ

Εργάζεστε на данный момент? Ναι Όχι

Εργάζεστε постоянная работа? Ναι Όχι

Εργάζεστε тем же родом работы, что и у себя на родине? Ναι Όχι

Εάν εργάζεστε, ποιο είναι το εργασιακό σας στάση?

1. Εργάτης / εργάτης
2. Εργοδότης (διοικήτική θέση, ιδιωτική εταιρεία)
3. Ιδιωτικός επιχειρηματίας (εταιρεία ή εργάτης по накладной о предоставлении различных услуг)
4. Ιδιωτικός επιχειρηματίας, μέλος кооператива производителей
5. Εργάζεστε на семейном предприятии (όλοι, που εργάζονται без заработной платы)
6. Δεν εργάστηκα / -κα
7. Άλλο _____

Από τότε που εργάζεστε здесь, ποιοι είναι οι πρόσθετες δεξιότητες / ποιότητες?

Πολύ πολύ Πολλά Δεν ξέρω Λίγα Πολύ λίγα Καμία

Εκείνη χάσατε κάποιες δεξιότητες και ποιότητες? Ναι Όχι

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΣΠΕΚΤΑ, ΣΥΝΔΕΣΜΕΝΑ ΜΕ ΤΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ΣΤΑΘΟΝ

Ποιοι είναι οι θετικοί αποτελέσματα της εργασίας σας за границей? (Μπορείτε να δείξετε больше одного ответа)

1. Κερδίζω больше денег
2. Κερδίζω больше и помогаю своей семье
3. Μάθησα / -κα новый язык и приобрел / -ла новые навыки
4. Απολαύω / -αсь приключениями
5. Γίνω \ -ла более самостоятельным / -ой и принимаю решения, касающиеся всей семьи
6. Γίνω / -а основной опорой для семьи / кормлю свою семью
7. Ко мне относятся с большим уважением в общине
8. Чувствую, что у меня появилось больше возможностей
9. Чувствую себя более уверенным / -ой в поисках новой работы
10. Δεν ξέρω
11. Άλλο, пожалуйста, укажите _____

Ποιοι είναι οι αρνητικοί αποτελέσματα της μετανάστευσης?

1. Διαζύγιο, в связи с отъездом
2. Большая часть решений в семье принимаются без меня
3. Моя работа за границей ниже уровня моего образования и моих знаний, я попросту трачу время впустую

4. Я чувствую себя беззащитным, испытываю по отношению к себе плохое обращение и угрозу
5. Я чувствую себя одиноким, потому что моя семья осталась на родине
6. Я потерял свои социальные и профессиональные связи
7. Я не в состоянии заниматься воспитанием своих детей
8. Состояние моего здоровья ухудшилось
9. Я не испытываю никаких отрицательных последствий

Каково положение вашей семьи на данный момент?

1. Я затрудняюсь обеспечить нужды моей семьи на пропитание
2. Справляюсь с основными затратами на питание, но затрудняюсь платить за коммунальные услуги и покупать одежду.
3. Я располагаю необходимыми средствами для расходов на питание, на покупку одежды и на уплату коммунальных услуг, но затрудняюсь с покупкой других материальных благ, таких как телевизор, холодильник и др.
4. Я могу приобрести телевизор, холодильник, но не могу взять на себя расходы на покупку автомобиля, нового жилья или на поездку за границу
5. Я могу себе позволить покупку автомобиля, нового жилья или поездку за границу.
6. Не знаю / никакого ответа

Как часто вы разговариваете с вашими родными, живущими за пределами Греции?

1. редко
2. 1 – 2 раза в год
3. 1 – 2 раза в месяц
4. 1 – 2 раза в неделю
5. почти каждый день

Как часто вы общаетесь с вашими соотечественниками?

Как часто вы разговариваете на языке ваших соотечественников?

Как часто вы общаетесь с греками?

Как часто разговариваете по-гречески?

Почти совсем нет	Редко	Иногда	Часто	Почти всегда
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5
1	2	3	4	5

Как вы считаете, насколько вы смогли приспособиться к жизни в Греции, в зависимости от того, что вы ожидали или хотели бы?

1. совсем нехорошо / плохо
2. не так, чтобы хорошо / скорее плохо
3. средне / ни так и ни эдак
4. достаточно хорошо
5. очень хорошо

Что вас затрудняет больше всего приспособиться к жизни в Греции? (укажите)

Что вам помогает, облегчает ваше приспособление к жизни в Греции? (укажите)

Намериваетесь ли вы в какой-то момент в будущем попросить греческое гражданство?

- да нет я неуверен / -на / я ещё об этом не думал /-а

Что вы думаете по поводу будущего ваших детей?

- Будут
 ходить в школу и учиться в Греции
 ходить в школу и учиться в другой стране
 жить/ заводить семью/ работать в Греции
 вернуться на родину / будут жить в другой стране (кроме Греции)
 другое (укажите подробнее) _____

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Ο **Ηλίας Μπεζεβέγκης** είναι Καθηγητής Εξελικτικής Ψυχολογίας, Διευθυντής του Τομέα Ψυχολογίας και Διευθυντής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στη Σχολική Ψυχολογία, του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει διατελέσει Πρόεδρος της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας. Επίσης, ήταν Επίτιμος Πρόεδρος της Διεθνούς Επιστημονικής Επιτροπής του 18ου Διεθνούς Συνεδρίου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Σπέτσες, Ιούλιος 2006), καθώς και Πρόεδρος διεθνών, πανευρωπαϊκών και πανελληνίων συνεδρίων. Συμμετέχει στο Δ.Σ. του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής (αντιπρόεδρος από το 2007) και σε Επιτροπή Ιθαγένειας του Υπουργείου Εσωτερικών. Είναι μέλος της συντακτικής ομάδας διεθνών επιστημονικών περιοδικών. Έχει δημοσιεύσει δεκάδες εργασίες σε περιοδικές και αυτοτελείς εκδόσεις, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Συμμετείχε στην κατασκευή-προσαρμογή και στάθμιση ψυχομετρικών εργαλείων για την αξιολόγηση γνωστικών, μαθησιακών και ψυχοκοινωνικών παραμέτρων για παιδιά και εφήβους. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στη μελέτη της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας, στις σχέσεις γονέων-εφήβων, στις στρατηγικές αντιμετώπισης καταστάσεων άγχους και στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των μεταναστών.

Ο **Κωνσταντίνος Μυλωνάς** είναι Επίκουρος Καθηγητής στη Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας και Στατιστική στην Ψυχολογία, στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει διδάξει μαθήματα Στατιστικής και Μεθοδολογίας Επιστημονικής Έρευνας σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Πατρών, Δημοκρίτειο Θράκης και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Έχει διατελέσει Πρόεδρος του 18ου Διεθνούς Συνεδρίου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Σπέτσες, Ιούλιος 2006) και Γενικός Γραμματέας της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του Παιδιού (2003-07). Στο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνονται περισσότερες από 60 δημοσιεύσεις στην ελληνική και αγγλική γλώσσα. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την ποικιλότητα στατιστική ανάλυση πολυμεταβλητών συστημάτων συνάφειας, τη στατιστική ερμηνεία ομοιογενών διατάξεων για συστήματα πληροφοριών ατόμων ή μετρήσεων, τις επιδράσεις των πολώσεων και των εξωγενών παραμέτρων στην εννοιολογική εγκυρότητα των μετρήσεων, τη δημιουργία-έλεγχο αξιολογικών δεικτών μέσω στατιστικών προτύπων για αλγοριθμικά υποδείγματα, τις μεθοδολογικές και μετρικές διαστάσεις της ψυχολογικής αξιολόγησης, τη στάθμιση ψυχομετρικών εργαλείων και την εφαρμογή των ανωτέρω σε διάφορους τομείς της Ψυχολογίας.

Ο **Βασίλης Παυλόπουλος** είναι Λέκτορας Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει διδάξει μαθήματα της ειδικότητάς του στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Πατρών, Κρήτης και Δημοκρίτειο. Έχει διατελέσει Γενικός Γραμματέας του 18ου Διεθνούς Συνεδρίου Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας (Σπέτσες, Ιούλιος 2006), συντονιστής του κλάδου Κοινωνικής Ψυχολογίας της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας (2003-04 και 2007-08) και μέλος του Δ.Σ. της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του Παιδιού (2005-09). Στο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνονται περισσότερες από 30 εργασίες στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στον επιπολιτισμό, την ψυχοκοινωνική προσαρμογή και την ψυχική ανθεκτικότητα των μεταναστών, την πρόσληψη της διάκρισης και τον κοινωνικό στιγματισμό, τις νόρμες κοινωνικής δικαιοσύνης, τις άρρητες θεωρίες της προσωπικότητας και τη διαπολιτισμική μελέτη της οικογένειας και των στενών διαπροσωπικών σχέσεων.

ISBN (SET): 978 – 960 – 89389 – 4 – 6

ISBN: 978 – 960 – 89389 – 5 – 3

Χάρητος 46, 106 76 Αθήνα • Τηλ: 210 725 5385 • Fax: 210 725 5389, www.imepo.gr

46 Haritos street, 106 76 Athens, Greece • Tel: (+30) 210 725 5385 • Fax: (+30) 210 725 5389, www.imepo.gr